

สมอยากตามความประสงค์จึงทำให้เกิดทุกข์ และอนัตตา คือความไม่ใช่ตัวตน ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง หลักพระไตรลักษณ์เหล่านี้พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติที่ไม่ยึดติดกับสรรพสิ่งอันไม่แน่นอนและเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ดังเห็นได้จากวรรณกรรมเรื่อง “พระอนิจลักขณกถา” ฉบับคำแปลของ อ. เกษมศักดิ์ จันทะสงขลา ซึ่งเขียนขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2329 วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมที่มุ่งสั่งสอนหลักอนิจจัง อันเป็นองค์ประกอบหนึ่งของพระไตรลักษณ์ ซึ่งจะทำให้ผู้คนเข้าใจสภาพความตั้งอยู่ไม่ได้นานของชีวิตและสรรพสิ่งในโลก ดังระบุไว้ว่า

โลโกบาปกรรมภายใน	อย่าพึงพอใจ
จแรงขจัดสลดเสีย	
โทโสดุจไฟลามเลีย	มันยอมให้เสีย
ศีลสมาธิปัญญา	
โมโหคือตัวอวิชา	เป็นบาปกรรมมา
กรรมบังไตรลักษณ์ญาณ	
ไม่เห็นอนิจจังสังขาร	หลงด้วยสงสาร
เห็นงามในเบญจันธ์ ¹	

ส่วนพระปรมัตถ์ ฉบับวัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา แต่งเมื่อ พ.ศ. 2385 และคัดลอกใหม่ พ.ศ. 2423 ได้กล่าวถึงหลักพระไตรลักษณ์ไว้ว่า

พระโลกนาโค	แจ้งในมโน	แล้วเทศนา
หวังให้สรรพสัตว์	รู้สรรพธรรมมา	ผู้มีปัญญา
พิจารณาในร่าง		
อนิจจังนี้แล	ไม่เที่ยงไม่แท้	เกิดมาดับวาง
ทุกข์งก่อเกิด	สรรพทุกข์ต่าง ๆ	อนัตตาร่าง
สูญไม่เป็นแก่นสาร		
เมื่อน้อยเมื่อหนุ่ม	หน้าตาชื่นชม	เนื้อหนังดั่งเตี้ง
ครัดเคร่งแลลาน	ครั้นแก่สาธารณ์	ดูน่าบัดสี

¹อุดม หนูทอง. “พระอนิจลักขณกถา : วรรณกรรม”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 11. 2529. หน้า 5228 – 5229.

พิจารณาเกี่ยวกับ	ตามืดหูหนัก	อัปลักษณอัปรีย
เหม็นสาบเหม็นสาบ	เช่นว่ารังผิ	ทัวกายอินทรีย์
มิได้เป็นการ ¹		

พุทธธรรมที่เกี่ยวกับพระรัตนไตรย พระไตรลักษณ์ คือ ทาน นิพพาน นรก – สวรรค์ และโลกพระศรีอาริยเมตไตรย ดังได้กล่าวมานี้เป็นพุทธธรรมส่วนหนึ่งที่อยู่ในความเชื่อความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442 ซึ่งได้ก่อให้เกิดเป็นแนวทางที่ประชาชนได้นำหลักพุทธธรรมเหล่านี้มาถือปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามความเชื่อของตน อย่างไรก็ตามหลักพุทธธรรมเหล่านี้ก็ได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวทางการปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในเวลาต่อมา

¹พระปรมัตถ์ ฉบับวัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา สถาบันทักษิณคดีศึกษา
ถ่ายสำเนาเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2538.

บทที่ 3

ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา

บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542

พุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พุทธศาสนาได้ผ่านพ้นพัฒนาการมาหลายยุคหลายสมัย ดังเห็นได้จากหลักฐานวัดวาอาราม โบราณวัตถุ โบราณสถาน ทั้งที่ยังมีการใช้ประโยชน์และบางแห่งได้รกร้างสูญหายไปแล้วก็มี โบราณวัตถุสถานเหล่านี้ล้วนมีอายุนับร้อยนับพันปีมาแล้ว เช่น วัดเจียนบางแก้ว วัดคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง วัดจะทิ้งพระ วัดพะโคะ วัดเจดีย์งาม วัดสิริกษัย จังหวัดสงขลา พระโพธิสัตว์ พระพุทธรูป เจดีย์ โบสถ์ และวิหารที่พบตามวัดต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ หลักคำสอนหรือพุทธธรรมและพิธีกรรมทางพุทธศาสนายังเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงพัฒนาการความเจริญรุ่งเรืองและความเสื่อมถอยของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี และพุทธศาสนาย่อมมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจในท้องถิ่นนั้น ๆ โดยเฉพาะในช่วงเวลารอบศตวรรษที่ผ่านมาหรือในระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 เป็นช่วงเวลาที่พุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุก ๆ ด้าน อันสืบเนื่องมาจากดินแดนแถบนี้ได้มีการปฏิสัมพันธ์เกิดการปะทะสังสรรค์ทางสังคมและวัฒนธรรมกับสังคมภายนอกทั้งจากเมืองหลวงและวัฒนธรรมต่างชาติที่หลั่งไหลเข้ามา จนมีการยอมรับกระแสสังคมและวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้น พร้อมกันนี้แนวคิดในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกก็เป็นที่ยอมรับของผู้บริหารประเทศ ด้วยเหตุนี้จึงย่อมก่อให้เกิดเป็นปัจจัยสำคัญที่เป็นมูลเหตุสำคัญหรือพลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งด้านแนวคิดและรูปแบบในพุทธศาสนา ส่งผลให้พัฒนาการและทิศทางการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาถูกกำหนดโดยปัจจัยต่าง ๆ มากมาย ทั้งปัจจัยภายนอก เช่น การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 การประกาศใช้พระราชบัญญัติกฎระเบียบที่เกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น และปัจจัยภายใน เช่น พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน ความเชื่อในท้องถิ่น สภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในท้องถิ่น เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางพุทธศาสนาในแต่ละยุคแต่ละสมัยที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474

หลังจากรัชกาลที่ 5 ได้ปฏิรูปการปกครองของสยามประเทศ จากระบบจัดสมภักเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล เมื่อ พ.ศ. 2435 โดยแบ่งการปกครองออกเป็นกระทรวง มณฑลเทศาภิบาล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ต่อมาในปี พ.ศ. 2439 ได้มีการประกาศจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช ประกอบด้วยเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง และบริเวณ 7 หัวเมือง ทำให้การปกครองประเทศเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก ก็เพื่อพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแนวชาตินิยมตะวันตก และการที่จะพัฒนาประเทศให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปฏิรูปการศึกษา เพื่อพัฒนาคนให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ ดังนั้นรัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดการศึกษาเล่าเรียนแบบสมัยใหม่ขึ้นในหัวเมืองทั่วประเทศ เมื่อ พ.ศ. 2441 ถือได้ว่าเป็นการปฏิรูปการศึกษาให้ทันกับการพัฒนาประเทศ โดยการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัดต่าง ๆ ในหัวเมือง มีพระภิกษุสงฆ์เป็นครูสอน และเพื่อรองรับการจัดการศึกษาแบบใหม่จึงจำเป็นต้องปฏิรูปพุทธศาสนาหรือการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นระบบระเบียบมากขึ้น รัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) โดยมีการแบ่งการปกครองออกเป็นมหาเถรสมาคมมณฑล เมือง แขวง และวัด

จากการปฏิรูปการปกครองและการปฏิรูปพุทธศาสนาหรือการปกครองคณะสงฆ์ดังกล่าวมาถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการปกครองบ้านเมืองและการปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นอย่างมากที่ต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการปกครองส่วนกลาง การเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในบริเวณนี้เห็นได้อย่างชัดเจนในด้านต่าง ๆ เช่น การสร้างและบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของผู้นำท้องถิ่น ประชาชน และพระสงฆ์ การปกครองแบ่งเป็น เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง และเจ้าอาวาสอย่างชัดเจน การศึกษามีการส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้ศึกษาพระธรรมวินัยอย่างจริงจัง โดยเปิดสำนักเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นทั่วไป เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงถือได้ว่าในสมัยนี้เป็น “สมัยเริ่มการปฏิรูปพุทธศาสนา” ซึ่งสามารถแยกประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ๆ ได้ดังนี้

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474
2. พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474

1. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474

การเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเกิดจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกเป็นตัวกำหนดหรือเป็นตัวเร่งเร้าผลักดันให้พุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงหรือทำให้ความคิดและพฤติกรรมของผู้ปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางหนึ่งทิศทางใดล้วนแต่ขึ้นกับปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกทั้งสิ้น ซึ่งแต่ละปัจจัยมีรายละเอียดดังนี้

1.1 ปัจจัยภายใน หมายถึงสิ่งที่เป็นมูลเหตุภายในที่เกิดขึ้นในชุมชนหรือภายในตัวบุคคลผู้ปฏิบัติทางศาสนา ตลอดถึงหลักพุทธธรรมและสภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นสิ่งที่มียุทธพลส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ปัจจัยภายในที่สำคัญมีดังนี้

1.1.1 พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน พระสงฆ์เป็นผู้สืบทอดพุทธศาสนาหรือพุทธทายาทและเป็นผู้นำหลักธรรมของพระพุทธเจ้าไปเผยแพร่อสั่งสอนพุทธศาสนิกชนทั่วไป พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา ผลของการศึกษาพบว่า พระสงฆ์ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงสมัยนี้ยังมีการปฏิบัติที่ย่อหย่อนทั้งทางพระวินัยและการศึกษา ดังเห็นได้จากรายงานการจัดการคณะสงฆ์มณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2441 ของพระรัตนมุนี (แก้ว) ได้กล่าวไว้ว่า

แต่อาตมาภาพเห็นว่า ในเมืองนครนั้นมีวัดและพระสงฆ์มาก แต่การปฏิบัติและการเล่าเรียนคันถธุระและวิปัสสนาธุระแลหนังสือไทยนั้นเป็นการย่อหย่อน ในเมืองสงขลานั้นมีวัดแลพระสงฆ์น้อยกว่าเมืองนคร การปฏิบัติและการเล่าเรียนนั้นเหมือนกันกับในเมืองนคร ในเมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองหนองจิก เมืองตานี เมืองยะลา เมืองยะรัง เมืองสายบุรี เมืองระแงะ ทั้ง 8 เมืองนั้น มีวัดแลพระสงฆ์น้อย แต่การปฏิบัติเรียบร้อย¹

สภาพของพระสงฆ์ดังกล่าวสอดคล้องกับความเห็นของพระรัตนธัชมุนี (ม่วง รัตนธโช) เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราชที่ได้เดินทางมาจัดคณะสงฆ์ในปี พ.ศ. 2442 พบว่าพระสงฆ์ในมณฑลนครศรีธรรมราชและพระสงฆ์ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลายังปฏิบัติตัวย่อหย่อน ดังได้กล่าวถึงพระสงฆ์ในเมืองนครศรีธรรมราชไว้ว่า “ความปฏิบัติของพระสงฆ์มหานิกายในเมืองนี้

¹หอสมุดแห่งชาติ. เอกสารราชการมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยที่เจ้าพระยาบรมราช
(ปั้น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ร.ศ. 115 - 125 (พ.ศ. 2439 - 2449). 2520. หน้า 376 - 377.

บางวัดเรียบริยกว่าธรรมได้ บางวัดเลวทรามไป แม้ถึงกระนั้นจะได้ปรากฏว่าพระสงฆ์รับรูปียะไม่ค่อยจะมีนัก พระสงฆ์ในเมืองนี้มีความศึกษาตามแบบหนังสือที่เรียกว่า ลิกขาบท 10 ผูก และชั้นธกะวินิจนัยโดยมาก”¹ และได้กล่าวถึงพระสงฆ์เมืองพัทลุงไว้ว่า “ความปฏิบัติของพระมหานิกายในเมืองนี้อยู่ข้างจะเลวมาก เพราะหนังสือแบบแผนทางวินัยไม่ค่อยจะมีนัก เกล้ากระหม่อมได้แจกบุพพสิกขาให้บางวัด ผู้ที่ได้มีความยินดียิ่งนักผู้ที่ยังไม่ได้ยังร้องขออยู่หลายราย”² ส่วนพระสงฆ์เมืองสงขลา พระรัตนธัชมุนี (ม่วง รตนธโช) ได้กล่าวว่า “ความปฏิบัติของพระมหานิกายในเมืองสงขลาและเมืองขึ้นเมืองสงขลาอยู่ข้างจะเรียบริยกว่าพระมหานิกายเมืองนครฯ มาก”³

จากรายงานการตรวจและการจัดคณะสงฆ์ของพระเถระ ทั้ง 2 รูป ในระหว่าง พ.ศ. 2441 และ พ.ศ. 2442 แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติของพระสงฆ์ยังย่อหย่อนมากโดยเฉพาะเน้นที่พระสงฆ์มหานิกาย ซึ่งเป็นพระสงฆ์จำนวนมากในขณะที่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต ซึ่งเป็นพระสงฆ์จำนวนน้อยมากกลับไม่มีการกล่าวถึงมากนัก มูลเหตุสำคัญที่ทำให้พระสงฆ์ปฏิบัติย่อหย่อนในพระธรรมวินัยคงมีสาเหตุมาจากการขาดหนังสือเพื่อศึกษาเล่าเรียน และพระสงฆ์ฝ่ายปกครองก็ไม่ได้ตรวจติดตามอย่างสม่ำเสมอ เพราะบางครั้งก็ขาดการแต่งตั้งเจ้าคณะหมวด เจ้าคณะแขวง หรือเจ้าคณะเมือง จึงทำให้การดูแลควบคุมความประพฤติและการปฏิบัติของพระสงฆ์ในภาพรวมย่อหย่อนกันไปบ้าง ทำให้พระสงฆ์จำนวนมากขาดความรู้ทางด้านพระธรรมวินัยอย่างลึกซึ้ง ดังนั้นการเทศนาสั่งสอนชาวบ้านจึงมักจะมีแต่เรื่องชาดกและเรื่องปฐมสังคายนาหรือพระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์เป็นส่วนมาก⁴ ส่วนชาวบ้านจะเป็นผู้ช่วยบำรุงวัด หมู่บ้านใดอยู่ใกล้วัดไหนมาก ชาวบ้านก็จะพากันไปทำบุญให้ทานในวัดนั้นหรืออาจจะไปทำบุญในวัดที่เป็นสถานที่เก็บอัฐิของบรรพบุรุษหรือญาติพี่น้องที่ใกล้วัด นอกจากนี้ชาวบ้านยังเป็นกำลังสำคัญในการก่อสร้างศาสนสถานภายในวัด เช่น กุฏิ วิหาร อุโบสถ เป็นต้น แต่การก่อสร้างนั้นต้องมีเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์อาวุโสเป็นหัวหน้าในการดำเนินงาน ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่จะให้ความเคารพเจ้าอาวาสอยู่แล้ว การดำเนินงานใด ๆ จึงมักจะสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ชาวบ้านหรือประชาชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลามีความเชื่อและเคารพยึดถือสถาบันสงฆ์หรือสถาบันพุทธศาสนาเปรียบเสมือนเป็นที่พึ่งทางใจ ชาวบ้านจึงนับถือพุทธศาสนาด้วย

¹พระรัตนธัชมุนี (ม่วง รตนธโช). รายงานจัดการศึกษาและการพระศาสนา กับกวีนิพนธ์ของท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี. 2478. หน้า 47 - 48.

²เรื่องเดิม. หน้า 51 - 52.

³เรื่องเดิม. หน้า 53.

⁴เรื่องเดิม. หน้า 49.

⁵เรื่องเดิม. หน้า 49.

ความเชื่อความศรัทธามากกว่าที่จะศึกษาหลักพุทธธรรมหรือศึกษาถึงพุทธปรัชญา ดังนั้นวัดและศาสนสถานจึงได้รับการทำนุบำรุงเป็นอย่างดี เพราะหมู่บ้านทำให้เกิดวัดและวัดทำให้หมู่บ้านหนาแน่นมีความเจริญขึ้น เมื่อหมู่บ้านเจริญขึ้น ชาวบ้านก็จะทำนุบำรุงวัดมากขึ้น ซึ่งจะเป็นไปตามวงจรที่กล่าวมาดังนี้¹ ชาวบ้านจะมีความเชื่อเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหลายอย่าง ส่วนใหญ่จะเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ โดยนำมาผสมผสานกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ดังตัวอย่าง ความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุทำให้มีการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์และเกิดประเพณีการสมโภชพระมหาธาตุเจดีย์เป็นประจำปีขึ้น เช่น การสมโภชพระมหาธาตุเจดีย์ วัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง และพระมหาธาตุเจดีย์ วัดจะตังพระ จังหวัดสงขลา ในวันขึ้น 15 ค่ำ ถึงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี² เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและพระพุทธรูป ชาวบ้านเชื่อว่าชีวิตประวัติของพระพุทธเจ้าเป็นไปตามพุทธประวัติทุกประการและมีรูปลักษณะแบบพระพุทธรูป ส่วนชาดกต่าง ๆ นั้นเชื่อว่าเป็นอดีตชาติจริง ๆ ของพระพุทธเจ้าก่อนที่จะมาตรัสรู้ จากความเชื่อความศรัทธาดังกล่าวเป็นเหตุให้ชาวบ้านมีความเชื่อว่าพุทธานุภาพยังคงมีอยู่ ชาวบ้านในกลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงมีความยึดมั่นต่อพระพุทธรูปมากกว่าพระธรรมคุณ ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงนิยมทำบุญให้ทานเพื่อสั่งสมบุญบารมีไว้สำหรับชาติหน้าจะได้เกิดทันศาสนาของพระศรีอาริยมืดไถ้³ ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม เช่น ฤกษ์วันสร้างบ้าน วันแต่งงาน วันบวชนาค วันแรกปลูกข้าว เป็นต้น ฤกษ์ยามเหล่านี้ชาวบ้านต้องอาศัยให้พระภิกษุในวัดช่วยกำหนดให้เพื่อเป็นสิริมงคลและเกิดกำลังใจว่างานนั้นจะสำเร็จได้ด้วยดี นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่อว่า พระพุทธรูป พระพุทธบาทจำลอง พระมหาธาตุเจดีย์ หรือสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และมีความเชื่อต่อพระอริยสงฆ์ผู้สาวุโสหรือผู้คงแก่เรียนที่มีความรู้ทางด้านคาถาอาคมเป็นผู้มีความศักดิ์สิทธิ์และเมื่อมรณภาพไปวิญญาณจะมีความศักดิ์สิทธิ์บางแห่งจึงเรียกว่า “หลวงพ่อดวง” เช่น หลวงพ่อดวงเหยียบน้ำทะเลจืด วัดพะโคะ หลวงพ่อดวงวัดสูงเกาะใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นต้น วิญญาณศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้จึงเป็นที่กราบไหว้บูชาของชาวบ้าน และเป็นที่พึ่งทางจิตใจในยามที่ ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนก็จะบนบานศาลกล่าวเพื่อให้ชีวิตปลอดภัย ด้วยเหตุนี้จึงถือได้ว่าพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนหรือชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นเหตุปัจจัย

¹สถาบันทักษิณคดีศึกษา. โลกทรรศน์ไทยภาคใต้. 2527. หน้า 70 - 71.

²ชัยวุฒิ พิชะกุล. การศึกษา “เพดานงเลื้อยขาว” ฉบับวัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง. 2538. หน้า 232.

³สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก สมัยกรุงศรีอยุธยา. 2523. หน้า 77 - 78.

ภายในอย่างหนึ่งที่จะทำให้พุทธศาสนามีการเปลี่ยนแปลงไปทั้งในทางพัฒนาหรือเสื่อมถอย ซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

1.1.2 สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วย ภูเขา ป่าไม้ หุบเขา ลำคลอง และทะเลสาบ สภาพภูมิศาสตร์ทางด้านทิศตะวันตกของทะเลสาบสงขลา พื้นที่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน โดยมีเทือกเขานครศรีธรรมราชเป็นแนวยาวกั้นอยู่ในแนวทิศเหนือ - ใต้ จากภูเขาสูงทางทิศตะวันตกพื้นที่จะค่อย ๆ ลาดต่ำไปทางทิศตะวันออก เป็นพื้นที่ราบสลับกับเนินเขาในตอนกลาง ไปจนถึงพื้นที่ราบดินตะกอนบริเวณชายฝั่งทะเลสาบสงขลา ส่วนลำคลองสายสำคัญจะเกิดจากภูเขาสูงทางทิศตะวันตกแล้วไหลผ่านภูเขาสูง ผ่านพื้นราบลงสู่ทะเลสาบสงขลาทางด้านทิศตะวันออก ลำคลองที่สำคัญ เช่น คลองลำปำ คลองปากประ คลองท่ามะเดื่อ คลองรัตภูมิ คลองอู่ตะเภา เป็นต้น ลำคลองเหล่านี้ในอดีตใช้เป็นเส้นทางสัญจรไปมาของชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ตามแนวลำคลอง และยังเป็นแหล่งน้ำหล่อเลี้ยงทางการเกษตรกรรมของประชาชน ด้วยเหตุนี้วัดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมักจะต้องอยู่ริมคลองหรือใกล้แหล่งน้ำทั้งสิ้น เช่น วัดตะโหมด ตั้งอยู่ใกล้กับคลองตะโหมด วัดโพธิญาณวราราม ตั้งอยู่ใกล้กับคลองฉนวน วัดปูลณณวาส ตั้งอยู่ใกล้กับคลองลำ จังหวัดพัทลุง วัดแหลมวัง ตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลา วัดศรีไชย ตั้งอยู่ใกล้ทะเลสาบสงขลา วัดเชิงแส ตั้งอยู่ใกล้กับคลองเชิงแส วัดคลองแห ตั้งอยู่ใกล้กับคลองแห วัดคลองเป็ด ตั้งอยู่ใกล้กับคลองเป็ด วัดหัววัง ตั้งอยู่ใกล้กับคลองระโนด จังหวัดสงขลา เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าวัดต่าง ๆ ในลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ตั้งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474 ยังคงยึดสภาพภูมิศาสตร์ที่ใช้ลำน้ำหรือลำคลองและทะเลสาบเป็นสถานที่ตั้งวัดตามคติที่มีมาแต่เดิม แต่อย่างไรก็ตามในบริเวณป่าเขาที่ไม่ห่างไกลจากชุมชนมากนักก็ยังมีการสร้างวัดหรือศาสนสถานขึ้นสำหรับใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เช่น ถ้าพระเจ้าไต่บุญ ถ้าพระเจ้าอัน ถ้าพระเจ้าเจียก ถ้าพระเขาลำสินธุ์ จังหวัดพัทลุง วัดถ้ำตลอด วัดเขาพระ วัดช่องเขา วัดเขากลอย จังหวัดสงขลา เป็นต้น นอกจากนี้การสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุในช่วงสมัยนี้ก็ยังคงขึ้นอยู่กับวัสดุที่ได้จากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยเฉพาะการสร้างอุโบสถและศาลาการเปรียญยังนิยมสร้างด้วยไม้ที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้หลุมพอง ไม้เคี่ยม ไม้คำเสา เป็นต้น รูปแบบอุโบสถและศาลาการเปรียญที่สร้างขึ้นในช่วงสมัยนี้ก็มิมีรูปแบบที่สอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศที่ร้อนชื้น จึงนิยมสร้างอุโบสถหรือศาลาการเปรียญแบบทรงโถง บางแห่งยกพื้นสูงเพื่อป้องกันน้ำท่วม ทำให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก ทำให้ไม่ร้อนและมีความปลอดโปร่ง เช่น อุโบสถวัดคอนศาลา (หลังเดิม) อุโบสถวัดป่าตอ อุโบสถวัดบ้านสวน (หลังเดิม) ศาลาการเปรียญวัดควนผาละมี จังหวัดพัทลุง อุโบสถวัดน้ำขาวใน อุโบสถวัดคงควาดี อุโบสถวัดวังไทร ศาลาการเปรียญวัดน้ำขาวใน ศาลาการเปรียญวัดน้ำขาวนอก จังหวัดสงขลา เป็นต้น ส่วนการสร้างศาสนวัตถุประเภทพระพุทธรูปนั้น

ในสมัยนี้บางส่วนนิยมสร้างด้วยไม้ที่เป็นมงคล ได้แก่ ไม้จันทน์หอมและไม้ขนุน ซึ่งเป็นไม้ที่หาได้ง่ายในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จึงได้พบพระพุทธรูปที่แกะสลักด้วยไม้ทั้ง 2 ประเภทจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปไม้พบในถ้ำคูหาสวรรค์ ถ้ำพระเขาเจ็ยก ถ้ำพระเขาอ้อ ถ้ำพระถ้ำสินธุ์ จังหวัดพัทลุง พระพุทธรูปไม้พบในถ้ำตลอด ถ้ำพระเขาจังโหลน จังหวัดสงขลา เป็นต้น

จากข้อมูลดังกล่าวนี้ย่อมชี้ให้เห็นได้ว่า สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในท้องถิ่นย่อมเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดหรือผลักดันให้พุทธศาสนามีการเปลี่ยนแปลงและส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นอย่างมาก

1.2 ปัจจัยภายนอก หมายถึงสิ่งที่เป็นมูลเหตุจากภายนอกชุมชนและมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาซึ่งมีอยู่หลายปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 การปฏิรูปพุทธศาสนา พ.ศ. 2445 และการปฏิรูปการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 เหตุการณ์เหล่านี้เป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อสังคมทั่วประเทศ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางกว่าสมัยใดที่ผ่านมา โดยเฉพาะบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้รับผลกระทบเช่นเดียวกับส่วนอื่น ๆ ของประเทศ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.2.1 การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อเป็นการสร้างประเทศให้มีความเจริญทันสมัยเท่าเทียมกับอารยประเทศ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูปการปกครองเสียใหม่ ดังนั้นรัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบจตุสดมภ์หรือระบบกินเมืองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435¹ ในส่วนกลางได้จัดแบ่งออกเป็น 12 กระทรวง มีเสนาบดีเจ้ากระทรวงทำหน้าที่บริหารงานที่เท่าเทียมกันและไม่ก้าวเก่ายงานกัน สำหรับหัวเมืองต่าง ๆ นั้นทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวมหัวเมืองหลาย ๆ เมือง ตั้งเป็นมณฑล ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 - 2458 มีมณฑลจัดตั้งขึ้น 21 มณฑล² ในส่วนภาคใต้ พ.ศ. 2439 ได้รวมเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง และบริเวณหัวเมืองทั้ง 7 ได้แก่ เมืองปัตตานี เมืองยะลา เมืองยะหริ่ง เมืองระแงะ เมืองรามัน เมืองสายบุรี และเมืองหนองจิก³ ประกาศตั้ง

¹เดช บุญนาค. การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 - 2458. (กรณี กาญจนนัฐติ - ผู้แปล). 2532. หน้า 111.

²พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) “เทศาภิบาล (ตอนที่ 2)”. ใน อนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ นางบุญร่วม บุญวัฒน์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 26 กรกฎาคม พุทธศักราช 2537. 2537. หน้า 44 - 46.

³เรื่องเดิม. หน้า 45.

เป็นมณฑลนครศรีธรรมราช มีศูนย์บัญชาการมณฑลตั้งอยู่ที่เมืองสงขลา โดยมีพระยาสุหมณีนัน (ปิ่น สุหม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล สำหรับเมืองพัทลุงและเมืองสงขลาเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในปี พ.ศ. 2439 ได้แบ่งการปกครองของแต่ละเมืองออกได้ดังนี้

เมืองสงขลาแบ่งการปกครองออกเป็น 5 อำเภอ 50 ตำบล 1,367 หมู่บ้าน ประชาชนทั้งหมด 88,318 คน มีรายละเอียดดังตารางที่ 1 และเมืองพัทลุงแบ่งการปกครองออกเป็น 3 อำเภอ 35 ตำบล 400 หมู่บ้าน ประชาชนทั้งหมด 40,993 คน มีรายละเอียดดังตารางที่ 2

ผลจากการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ส่งผลให้มณฑลนครศรีธรรมราชหรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางในหัวเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง ทำให้ประชาชนในเมืองดังกล่าวเปลี่ยนแปลงสภาพชีวิตความเป็นอยู่จากสังคมแบบดั้งเดิมมาเป็นสังคมสมัยใหม่ ประชาชนคนสามัญได้ตื่นตัวจากการประกอบอาชีพที่ต้องมีการเก็บสะสมทุน เริ่มสนใจในการค้าขายแบบเกษตรกรรมเพื่อการค้า ทำให้ระบบเศรษฐกิจในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามั่นคงขึ้น¹ ขณะเดียวกันเจ้าเมือง และกรมการเมืองตามแบบการปกครองสมัยเก่าถูกริรจนลดอำนาจลงมา มีการตั้งศาลทั้งในระดับมณฑล เมือง และอำเภอ และยังให้อำนาจแก่กำนันและกรมการเมืองในการพิจารณาคดีความมากขึ้น² ดังนั้นการอุปถัมภ์บำรุงวัดจรรโลงพุทธศาสนาและอุปถัมภ์โรงเรียนตามแบบสมัยใหม่ จึงเปลี่ยนจากชนชั้นสูงหรือเจ้าเมือง กรมการเมืองไปเป็นผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้านทั่วไปในท้องถิ่นมากขึ้น ทำให้ประชาชนทั่วไปหันมาสร้างวัด บำรุงวัด และสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ เป็นของตนเองอย่างกว้างขวาง เช่น หมื่นกาญจนนรากร กำนันตำบลกำแพงเพชร อำเภอรักภูมิ จังหวัดสงขลา สร้างวัดทุ่งคา เมื่อ พ.ศ. 2445 ชาวบ้านลำโน ตำบลบ้านนา ถึงอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง ร่วมกันสร้างวัดพัฒนาวาส เมื่อ พ.ศ. 2452 เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงถือได้ว่าการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเหตุปัจจัยภายนอกประการหนึ่งที่ทำให้รูปแบบการปกครอง สภาพวิถีชีวิตของประชาชน และพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนาการทางพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าสมัยที่ผ่านมา

1.2.2 การปฏิรูปพุทธศาสนา พ.ศ. 2445 หลังจากรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิรูปการปกครอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศ ได้ทรงยกเลิก

¹ณรงค์ นุ่นทอง “การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยพระยาสุหมณีนัน วินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล”, ใน มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ, 2524. หน้า 341.

²เรืองเดิม, หน้า 341.

ตารางที่ 2 บัญชีสำมนครวัดเมืองสงขลา ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

ที่	นามแขวง (อำเภอ)	นามนายอำเภอ	ทำเมื่อปี	กำนัน	ผู้ใหญ่บ้าน	หมู่บ้าน	หลังคาเรือน	จำนวนราษฎร		รวมชายหญิง	หมายเหตุ
								ชาย	หญิง		
1	อำเภอกลางเมือง	ขุนประศาสน์อักษรพันธุ์	ร.ศ. 115	3	197	257	3,536	4,794	5,405	10,199	
2	อำเภอปะทะ	ขุนพรพิทักษ์	ร.ศ. 115	12	127	205	9,932	12,694	11,937	24,631	
3	อำเภอฝ่ายเหนือ	นายโชติมหาตเล็ก	ร.ศ. 115	13	178	344	7,465	14,287	5,746	24,033	
4	อำเภอเมืองจะนะ	ขุนศรีสารกรม์	ร.ศ. 115	10	152	302	5,152	9,568	9,497	19,065	
5	อำเภอเมืองเทพา	หลวงต่างใจ	ร.ศ. 115	12	144	259	3,312	5,200	5,190	10,390	
	รวม	5	ร.ศ. 115	50	798	1,367	29,397	46,543	41,775	88,318	

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารราชการมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยเจ้าพระยาযราช (ปิ่น สุชุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ร.ศ. 115 - 125 (พ.ศ. 2439 - 2449) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมประยูร โธณกุล 23 มีนาคม 2520. หน้า 218.

ตารางที่ 3 บัญชีตามโนครัวเมืองพัทลุง ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)

ที่	นามแขวง (อำเภอ)	นามนายอำเภอ	ทำเมื่อปี	กำนัน	ผู้ใหญ่บ้าน	หมู่บ้าน	หลังคาเรือน	จำนวนราษฎร		รวมชายหญิง	หมายเหตุ
								ชาย	หญิง		
1	อำเภอเมือง	หลวงวิจารณ์คีราษฎร์	ร.ศ. 115	17	53	148	5,905	9,410	10,079	19,489	
2	อำเภอทักษิณ	หลวงเทพภักดี	ร.ศ. 115	12	54	147	3,296	5,186	4,950	10,137	
3	อำเภออุคร	หลวงรองราชมนตรี	ร.ศ. 115	6	26	105	3,095	5,860	5,507	11,367	
	รวม	3	ร.ศ. 115	35	133	400	12,296	20,456	20,537	40,993	

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารราชการมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยเจ้าพระยาบรมราช (ปิ่น สุชุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ร.ศ. 115 - 125 (พ.ศ. 2439 - 2449) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมประยูร โสณกุล 23 มีนาคม 2520. หน้า 219.

ระบบการปกครองเดิมและวางพื้นฐานการปกครองระบบเทศบาล โดยแบ่งแยกพระราชอาณาเขตออกเป็นมณฑลดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ปัญหาที่ประสบพบว่า ข้าราชการยังขาดการศึกษาตามแนวสมัยใหม่ที่จะรองรับการปฏิรูปประเทศ¹ ดังนั้นเพื่อให้การศึกษาสามารถพัฒนา กำลังคนให้เป็นไปตามที่ต้องการ รัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้มีการจัดการศึกษาเล่าเรียนขึ้นในหัวเมือง เมื่อ พ.ศ. 2441² โดยได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้อำนวยการการศึกษาหัวเมืองตามวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร³ โดยมีการตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัดต่าง ๆ มีการมอบหมายให้พระสงฆ์เป็นผู้สอน และเพื่อให้สามารถควบคุมดูแลวัดตลอดถึงการปกครองคณะสงฆ์ให้มีความเป็นระบบระเบียบที่มั่นคงยิ่งขึ้นและเพื่อให้สอดคล้องกับระบบการปกครองบ้านเมืองที่เปลี่ยนไป จึงได้มีพระบรมราชโองการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)⁴ การประกาศใช้พระราชบัญญัติดังกล่าว ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงมาสู่โครงสร้างของคณะสงฆ์ไทย ทำให้คณะสงฆ์ตกอยู่ภายใต้ระบบราชการ ซึ่งระบบราชการนี้เองจะเป็นผู้ให้ทุนและให้โทษแก่พระภิกษุสงฆ์ มิใช่ประชาชน ดังเช่นที่มีมาในอดีตอีกต่อไป ทำให้ระบบการควบคุมซึ่งกันและกันระหว่างประชาชนหรือชาวบ้านกับพระสงฆ์เปลี่ยนแปลงไป คือเดิมประชาชนควบคุมพระสงฆ์ในเชิงวัตถุและพระสงฆ์ควบคุมประชาชนในเชิงจิตใจ สิ่งเหล่านี้ได้ค่อย ๆ หดไป⁵ รัฐได้พยายามเข้ามาควบคุมคณะสงฆ์เพื่อให้สามารถสนองตอบค่านิยมของรัฐบาลโดยมีระบบสมณศักดิ์เป็นสื่อตอบแทน ดังที่ พระไพศาล วิสาโล ได้ระบุไว้ว่า

¹ คณิศร จันทบุตร. สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. 2532. หน้า 23 - 24.

² มหามกุฏราชวิทยาลัย. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป. 2521. หน้า 13.

³ คณิศร จันทบุตร. สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. 2532. หน้า 24.

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 16 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121.

⁵ ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภุชงค์. “พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน”, ใน วิกฤตศาสนาอยุธยา ธิปไตยพุทธวิปัติ. 2542. หน้า 172.

เมื่อมีการปฏิรูปคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 นโยบายสร้างรัฐชาติทำให้พุทธศาสนาเข้ามาเป็นศาสนาของชาติ นอกจากจะมีแบบแผนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยถูกกำหนดจากส่วนกลาง มีการจัดจารีตประเพณีท้องถิ่นที่ไม่สอดคล้องกับจารีตจากส่วนกลาง (วิทยาศาสตร์ เหตุผลนิยม และธรรมเนียมราชสำนัก) คณะสงฆ์ก็ถูกรวมศูนย์อยู่ที่กรุงเทพฯ พระพุทธรูปให้มาขึ้นกับส่วนกลางแทนที่จะขึ้นกับชุมชนดังอดีต พระของท้องถิ่นกลายเป็นพระของคณะสงฆ์แห่งชาติไปโดยมีมหาเถรสมาคมดูแลกำกับ การให้สมณศักดิ์ แต่งตั้ง อภิษมาย์ กำหนดสถานะความเป็นวัด ฯลฯ กลายเป็นเรื่องของส่วนกลางโดยสัมพันธ์กับรัฐอย่างใกล้ชิด บทบาทของพระถูกหันเหให้มาสนองตอบนโยบายของรัฐเป็นหลัก โดยมีสมณศักดิ์เป็นรางวัล ไม่เพียงแต่สถาบันสงฆ์เท่านั้น แม้แต่หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาที่ถูกต้องใหม่หรือลดทอนให้เป็นประโยชน์แก่ชาติ พุทธศาสนากับความมั่นคงแห่งชาติกลายเป็นเรื่องที่แยกจากกันไม่ออก ความเคลื่อนไหวในทางศาสนา หากผิดไปจากแบบแผนที่รัฐเห็นชอบ และยังท้าทายอำนาจรัฐด้วยแล้ว ถือเป็นภัยต่อประเทศชาติเลยทีเดียว¹

จากพระราชบัญญัติดังกล่าวจึงทำให้รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลงไปตามระดับชั้นปกครอง คือ ประกอบด้วยเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง เจ้าอาวาส และพระภิกษุสามเณรตามลำดับ² นอกจากนี้พระราชบัญญัตียังได้กำหนดหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์เกี่ยวกับการสั่งสอนความรู้ต่าง ๆ แก่บุตรหลานของชาวบ้านไว้อย่างชัดเจนอีกด้วย จึงทำให้วัดและพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาททางการศึกษาอย่างแท้จริง และเป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลกลางที่เข้ามาควบคุมดูแลคณะสงฆ์ในแถบนี้อย่างใกล้ชิดมากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงถือได้ว่าการปฏิรูปพุทธศาสนาครั้งนี้เป็นเหตุปัจจัยภายนอกที่ผลักดันให้พุทธศาสนามีการเปลี่ยนแปลงไป และส่งผลต่อพัฒนาการของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นอย่างมาก

1.2.3 สภาพสังคมและวัฒนธรรม การรับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกอย่างแท้จริง เริ่มมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเล็งเห็นว่า

¹ พระไพศาล วิสาโล. แนวโน้มของพุทธศาสนาไทยในศตวรรษที่ 21. 2544. หน้า 40 – 41.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 16 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121.

โลกตะวันตกเป็นโลกที่เจริญแล้ว จึงพยายามให้ข้าราชการได้ศึกษาวิทยาการใหม่ ๆ จากชาติตะวันตก ซึ่งได้ส่งผลให้เห็นอย่างชัดเจนในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนำไปสู่สังคมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นสังคมที่มีการผสมผสานลักษณะดั้งเดิมของไทยกับชาติตะวันตกเข้าด้วยกัน¹ เช่น การเลิกทาส การจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ การพัฒนาการสื่อสารและคมนาคม เป็นต้น การศึกษาแบบสมัยใหม่นี้ทำให้วัฒนธรรมของเมืองหลวงเริ่มเข้ามามีอิทธิพลและเผยแพร่ในหัวเมืองมากขึ้น ในขณะนั้นศูนย์กลางการปกครองเมืองสงขลาตั้งอยู่ที่ตำบลบ่อยาง คือตัวจังหวัดสงขลาปัจจุบัน ซึ่งมีฐานะเป็นเมืองท่าค้าขายกับนานาชาติด้วย ประชาชนในเมืองสงขลาประกอบด้วยชาวไทยพุทธ ชาวไทยเชื้อสายจีนและชาวจีนอพยพ ชาวไทยมุสลิม และชนชาติชาวยุโรปหรือชาติตะวันตก เมืองสงขลาจึงเปรียบเสมือนเป็นหลอมวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่หลากหลายทำให้มีการผสมผสานจนกลายเป็นรูปแบบของตนเอง ซึ่งส่งผลกระทบต่อพุทธศาสนาในบริเวณแถบนี้ ดังเห็นได้จากรูปแบบของสถาปัตยกรรมภายในวัด โดยเฉพาะรูปแบบของอุโบสถและหอรระฆังจะพบว่าถูกสร้างขึ้นตามแบบอิทธิพลศิลปะจีน ยุโรป และศิลปะไทย ผสมผสานกัน เช่น อุโบสถวัดประจำ อำเภอจะนะ อุโบสถวัดแหลมพ้อ อำเภอเมืองสงขลา อุโบสถวัดสลักป่าแก้ว อำเภอสิงหนคร หอรระฆังวัดท้ายขอ อำเภอเมืองสงขลา หอรระฆังวัดนาทับ อำเภอจะนะ เป็นต้น สิ่งก่อสร้างเหล่านี้สามารถมองเห็นอิทธิพลศิลปะชาติตะวันตกได้จากรูปเสาโค้งก่อด้วยอิฐแบบศิลปะโรมัน แต่หลังจากจะมีลักษณะทรงกังหันหรือฐานอาจประดับด้วยกระเบื้องปูเคลือบของจีน ส่วนอิทธิพลศิลปะไทยพื้นบ้านคือการสร้างอุโบสถทรงโถงไม่มีฝาผนังหรือบางแห่งหน้าบันอุโบสถประดับด้วยลวดลายไทย

ส่วนเมืองพัทลุงขณะนั้นศูนย์กลางการปกครองตั้งอยู่บริเวณบ้านลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ภายในทะเลสาบสงขลา ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม การติดต่อค้าขายล้วนแต่ทำการค้าขายผ่านเมืองสงขลา อิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติจะมีน้อยกว่าเมืองสงขลา แต่อิทธิพลวัฒนธรรมของเมืองหลวงจะมีมากกว่าเมืองสงขลา ซึ่งเริ่มนิยมรูปแบบสถาปัตยกรรมภายในวัดตามรูปแบบของเมืองหลวงมาตั้งแต่สมัยยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น อุโบสถวัดวัง อุโบสถวัดวิหารเบิก อุโบสถวัดยางงาม ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง เป็นต้น อุโบสถเหล่านี้เป็นแบบก่ออิฐถือปูน มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และลวดลายไทยประกอบอย่างสวยงาม ซึ่งได้ส่งอิทธิพลแก่สถาปัตยกรรมอุโบสถของวัดต่าง ๆ ในเวลาต่อมา แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นสภาพสังคมของเมืองพัทลุงที่ส่งผลกระทบต่อพุทธศาสนาต่างจากเมืองสงขลา คือ การย้ายศูนย์กลางการปกครองเมืองพัทลุงจากตำบลลำปำไปตั้งที่บ้านวังเนียง ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง

¹สนธิ สมักรการ. วิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของสังคมไทย. 2534. หน้า 54.

หรือตัวจังหวัดพัทลุงในปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. 2468¹ ทำให้ประชาชนจำนวนมากได้เคลื่อนย้ายชุมชนไปตั้งบริเวณเมืองใหม่ได้ส่งผลต่อวัดและศาสนสถานหลายแห่ง คือ ทำให้วัดและศาสนสถานบริเวณตำบลลำปำรกร้างไป เช่น วัดแจ้ง วัดอนุราธาราม วัดประทุมจินดาราม (วัดอุรือ) วัดป่าขอม เป็นต้น แต่ขณะเดียวกันก็ได้มีการสร้างวัดและบูรณะวัดบริเวณตัวเมืองใหม่ขึ้นหลายแห่ง เช่น พ.ศ. 2457 ได้บูรณะวัดประดู่หอม ซึ่งเดิมเป็นวัดร้างขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ พ.ศ. 2459 บูรณะวัดภูผาภิมุข (วัดภูหาคำ) จากวัดร้างเป็นวัดมีพระสงฆ์² เป็นต้น

นอกจากนี้การพัฒนาเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำก็ทำให้ชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถติดต่อกับชุมชนภายนอกได้สะดวกขึ้น ทำให้เกิดวัดหรือมีการบูรณะวัดที่รกร้างที่ตั้งอยู่ใกล้เส้นทางคมนาคม เช่น การบูรณะวัดประดู่เรียงในสมัยที่ขุนเทพภักดี (เล็ก ณ นคร) เป็นนายอำเภอควนขนุน (พ.ศ. 2464 - พ.ศ. 2472) เนื่องจากเป็นวัดที่ตั้งอยู่ใกล้ท่าเรือโดยสารระหว่างอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ไปท่าเรืออำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และยังเป็นวัดที่อยู่ใกล้กับสถานีรถไฟปากคลอง อำเภอควนขนุน³ หรือการบูรณะวัดโคกเสม็ดขุน (วัดโคกสมานคุณ) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ซึ่งตั้งอยู่ใกล้สถานีรถไฟชุมทางหาดใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2465 เพื่อให้เป็นที่พักของพระสงฆ์ในเวลาดำเนินทางมารอขึ้นรถไฟ⁴ เป็นต้น

จากสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

2. พัฒนาการของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474

พุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องมาเป็นเวลานาน ซึ่งเห็นได้จากหลักฐานวัดวาอาราม ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ที่มีการค้นพบในบริเวณแถบนี้จำนวนมากมาย หลักฐานเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงแนวคิด และรูปแบบที่หลากหลายของศาสนาอันเป็นสิ่งยืนยันถึงการเปลี่ยนแปลงของพัฒนาการของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ผ่านพ้นมาหลายยุคหลายสมัย โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 2442 - 2474 เป็นช่วงที่พุทธศาสนามีการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้านอย่างรวดเร็ว ได้แก่ ด้านการสร้างและการบูรณะ

¹หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์). พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 55.

²สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง. แบบสำรวจประวัติวัดในจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2530.

³สัมภาษณ์พระครูพินิจวรกิจ (กล้อย อโนโม) เจ้าอาวาสวัดภูเขาทองและเจ้าคณะอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ที่วัดภูเขาทอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544.

⁴พระราชรัตนดิลก (กลั่น). ประวัติวัดโคกสมานคุณ. 2528. หน้า 5.

วัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ด้านการปกครองคณะสงฆ์ ด้านการศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรม ซึ่งพัฒนาการในแต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้

2.1 การสร้างและการบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474

การสร้างและการบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ในสมัยก่อน พ.ศ. 2442 ส่วนใหญ่ได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้าเมืองและกรมการเมือง ในฐานะผู้ปกครองบ้านเมืองคอยดูแลทุกข์สุขของประชาชน และเป็นผู้ที่มีกำลังทรัพย์และกำลังคนที่จะช่วยในการสร้างวัด โดยได้ใช้ความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนาของประชาชนเป็นสิ่งเชื่อมโยงหรือเป็นพลังผลักดันให้สามารถสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุได้สำเร็จตามวัตถุประสงค์อย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ผู้นำสงฆ์ยังมีส่วนสำคัญในการชักจูงให้ประชาชนร่วมมือกันสร้างวัดหรือบูรณะวัดขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ แต่หลังปี พ.ศ. 2442 เป็นต้นมา การสร้างและการบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มเปลี่ยนไปอยู่ในการอุปถัมภ์หรือการสร้างของผู้นำท้องถิ่นและประชาชนทั่วไปมากขึ้น ตลอดถึงพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำสงฆ์ที่ประชาชนให้ความศรัทธาและเคารพนับถือ ผลจากการศึกษาพัฒนาการของพุทธศาสนาในช่วง พ.ศ. 2442 - 2474 พบว่าในช่วงนี้ได้มีการสร้างวัดขึ้นใหม่กระจายไปตามพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มทะเลสาบสงขลา มีจำนวน 110 วัด แยกออกเป็นการสร้างวัดในเขตพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช (เขตอำเภอหัวไทรและอำเภอชะอวด) จำนวน 15 วัด พื้นที่จังหวัดสงขลา จำนวน 65 วัด และในพื้นที่จังหวัดพัทลุง จำนวน 30 วัด¹

การสร้างและการบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ในสมัยนี้ พอจะแยกได้ตามกลุ่มผู้สร้าง ได้แก่ กลุ่มเจ้าเมืองและกรมการเมือง กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มประชาชนทั่วไป กลุ่มผู้นำคณะสงฆ์และพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป แต่ละกลุ่มมีตัวอย่างการสร้างวัดหรือบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ดังนี้

1. กลุ่มเจ้าเมืองและกรมการเมือง คนกลุ่มนี้ในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2435 และเมื่อมีการประกาศตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439 ดังกล่าวมาแล้ว จะถูกรัฐบาลกลางลดอำนาจและผลประโยชน์ต่าง ๆ ลงมากมาย จากผลประโยชน์ในระบบกินเมือง เป็นระบบเงินเดือน จึงทำให้ฐานะทางการเงินและผลประโยชน์อื่น ๆ ลดน้อยลงไปด้วย แต่ก็ยังเป็นกลุ่มผลประโยชน์ที่มีฐานะความเป็นอยู่ดีกว่าประชาชนทั่วไป ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยสำคัญ

¹สรุปจากข้อมูลพุทธศาสนา พ.ศ. 2442 สำนักงานศึกษาธิการอำเภอหัวไทร, อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ข้อมูลของสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดสงขลาและจังหวัดพัทลุง และข้อมูลจาก “ทำเนียบวัดในจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2465” ของพระครูอริยสังวร (เอียด) อดีตเจ้าคณะจังหวัดพัทลุง

อย่างหนึ่งที่ทำให้กลุ่มเจ้าเมืองและกรมการเมืองไม่สามารถนำทรัพย์สินสมบัติมาสร้างบำรุงวัดหรือศาสนสถาน ศาสนวัตถุที่ใหญ่โตได้ เนื่องจากต้องใช้ทรัพย์สินและกำลังคนมาก อีกประการหนึ่งมักจะพบว่า กลุ่มเจ้าเมืองและกรมการเมือง จะมีวัดประจำตระกูลที่บรรพบุรุษรุ่นก่อน ๆ ได้สร้างไว้แล้ว เพียงแต่เจ้าเมืองรุ่นต่อ ๆ มาคอยบำรุงรักษาหรือบูรณะให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์สวยงามเท่านั้น เช่น วัดสุวรรณคีรี อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เป็นวัดประจำตระกูล ณ สงขลา สมัยตั้งเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน (พ.ศ. 2310 - 2375) วัดมัชฌิมาวาสหรือวัดกลาง อำเภอเมืองสงขลา เป็นวัดประจำตระกูล ณ สงขลา สมัยตั้งเมืองสงขลาฝั่งบ่อทราย (พ.ศ. 2375 - 2444) วัดวังอำเภอเมืองพัทลุง เป็นวัดประจำตระกูล ณ พัทลุง และตระกูลจันทโรจวงศ์ สมัยตั้งเมืองพัทลุงที่ลำปำ (พ.ศ. 2315 - 2466) เป็นต้น วัดเหล่านี้จะเป็นวัดขนาดใหญ่ มีสิ่งก่อสร้างจำนวนมากที่ถูกสร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างอย่างวิจิตรสวยงาม ต่อมาเมื่อเจ้าเมืองและกรมการเมืองหมดอำนาจตามการปกครองแบบใหม่ และผู้สืบทอดตระกูลต่างก็กระจายกันไปรับราชการในพื้นที่ต่าง ๆ หรือถูกโยกย้ายไปอยู่ที่อื่น ทำให้การบำรุงรักษาวัดเหล่านี้ตกเป็นหน้าที่ของรัฐบาลกลางและคณะสงฆ์ในท้องถิ่น ซึ่งทางรัฐเองก็ไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง ประกอบกับการขาดงบประมาณที่จะบูรณะให้วัดเหล่านี้อยู่ในสภาพเดิมได้ จึงเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้วัดเหล่านี้ชำรุดทรุดโทรมอย่างรวดเร็ว แต่ก็มีบางวัดที่ทางรัฐบาลกลางมอบหมายให้ทางมณฑลนครศรีธรรมราชบูรณะซ่อมแซมให้มั่นคงสวยงาม ได้แก่ วัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา และวัดประดู่หอม จังหวัดพัทลุง เนื่องจากวัดทั้ง 2 เป็นวัดที่ทางราชการใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการเมืองสงขลา และเมืองพัทลุงตามลำดับ โดยวัดมัชฌิมาวาสได้รับการบูรณะในระบอบที่พระครูวิสุทธิโมลี (จันทร์ทอง) เป็นเจ้าอาวาส (พ.ศ. 2438 - 2453)¹ เนื่องจากในปี พ.ศ. 2439 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุขุมนัยวินิต (ปั้น สุขุม) ออกมาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ดำเนินการราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ดังกล่าวว่าการที่เมืองสงขลา ปรากฏว่าในระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ เกิดพายุพัดแรงและฝนตกหนักทำให้ดินมะขามโคนล้มลงทับประตูหน้าของวัดหักพังทะลาย พระครูวิสุทธิโมลีได้ไปเจริญพรขอช่างต่อพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาในสมัยนั้น เพื่อบูรณะซ่อมประตูแบบซุ้มยอดมงกุฏ แต่พระยาวิเชียรคีรีตอบว่าท่านหมดอำนาจตามระบบเก่าเสียแล้ว จะทำซุ้มประตูแบบยอดมงกุฏอย่างของเดิมไม่ได้อีกแล้ว จึงได้ทำถวายเป็นแบบซุ้มประตูแบบศิลปะฝรั่งเศสผสมศิลปะจีน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการต่อต้านระบบการปกครองแบบใหม่ที่รวมศูนย์อยู่ที่กษัตริย์ เพราะซุ้มยอดมงกุฏเป็นระบบความเชื่อที่ใช้แทนสถาบันกษัตริย์ ต่อมาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้

¹พระราชศีลสังวร (ช่วง อดตเวที). ประวัติวัดมัชฌิมาวาส ตำบลบ่อทราย อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา. ม.ป.ป. หน้า 6 - 7.

เสด็จออกตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ได้เสด็จมาทรงเยี่ยมวัดมัชฌิมาวาส พร้อมด้วยข้าหลวงเทศาภิบาล พระครูวิสุทธิโมลี (จันทร์ทอง) ได้ต้อนรับภายในพระอุโบสถ ได้ทรงเห็นว่าหลังคาอุโบสถชำรุดมาก ทำให้รูปภาพฝาผนังด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้เสียหายมาก จึงทรงรับสั่งให้พระยาสุมนัชนียินิตกับเจ้าอาวาสร่วมมือกันบูรณะอุโบสถเพื่อรักษาฝีมือช่างเก่าไว้ พระยาสุมนัชนียินิต (ปั้น สุขุม) ได้ทำการบูรณะอุโบสถด้วยเงินซึ่งได้รับการอนุโมทนาจากประชาชนในการทำบุญก่อพระเจดีย์ทรายที่วัดนาถม (ร้าง) การบูรณะอุโบสถยังไม่แล้วเสร็จ พระยาสุมนัชนียินิต (ปั้น สุขุม) ก็ถูกย้ายเข้ากรุงเทพฯ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เมื่อ พ.ศ. 2449¹ แต่พระยาสุมนัชนียินิตก็ยังให้ช่างทำต่อมาจนแล้วเสร็จเหลือเฉพาะการติดซ่อมฝ้าใบระกาเท่านั้น² ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2463 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์อุปราชมณฑลปักษ์ใต้ (พ.ศ. 2458 - 2468) ได้ทรงเป็นประธานในการบูรณะกุฎีด้านทิศเหนือ ซึ่งเป็นของเก่าที่เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา (พ.ศ. 2390 - 2408) ได้สร้างไว้เป็นรูปห้องแถวยาวฝาขัดแตะด้วยไม้ไผ่โบกปูนฉาบขัดผิวแล้วเสร็จให้อยู่ในสภาพเดิม³ ถือได้ว่าเป็นการอนุรักษ์ฝีมือช่างโบราณไว้ หลังจากนั้นวัดมัชฌิมาวาสยังได้รับการบูรณะจากทางรัฐบาล คณะสงฆ์และประชาชนมาเป็นระยะๆ จนถึงปัจจุบัน

ส่วนวัดประดู่หอม อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ได้รับการบูรณะก็เนื่องมาจาก เมื่อ พ.ศ. 2457 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ อุปราชมณฑลปักษ์ใต้ พร้อมด้วยพระพัทลุงบุรีศรีสมุทเขตต์ ผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุงได้เสด็จไปตรวจหาสถานที่เพื่อสร้างเมืองพัทลุงใหม่ ทรงเห็นว่าบริเวณบ้านวังเนียงทางทิศใต้ของเขาวังเนียงต่อเนื่องกับเขาควหาสวรรค์มีความเหมาะสมที่จะตั้งเมืองใหม่ และยังตรวจพบว่าบริเวณนี้มีวัดร้างอยู่วัดหนึ่งชื่อ “วัดประดู่หอม” เดิมชื่อว่า “วัดดอนพิไชย” ซึ่งเป็นวัดที่หลวงพิไชยเสนาบดีกลางเมืองพัทลุงเป็นผู้สร้างขึ้น ประมาณ พ.ศ. 2405 พร้อมกับสร้างอุโบสถและกุฏิสงฆ์ แล้วขอพระราชทานวิสุงคามสีมาให้ชื่อว่า “วัดดอนพิไชย” แต่คนทั่วไปยังเรียกว่า “วัดประดู่หอม” เนื่องจากบริเวณนี้มีต้นประดู่จำนวนมาก หลังจากนั้นสมเด็จพระอุปราชมณฑลปักษ์ใต้ ได้รับสั่งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุงกำหนดเขตการสร้างเมืองใหม่ และขอให้นิมนต์พระครูการาม (เทพ จูติญาโณ) เจ้าคณะหมวดจำพรรษาอยู่ที่วัดคงคาสวรรค์ (ฝ่ายธรรมยุต) ตำบลลำปำ ขึ้นมาจัดการ

¹ประสงค์ สุขุม. จากยมราชถึงสุขุมวิทเหตุการณ์ใน 4 รัชกาล. 2543. หน้า 189.

²พระราชลิลิตยว (ช่วง อุดมเวที). เรื่องเดิม. หน้า 8. พระอุโบสถหลังนี้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้ทรงเสด็จแทนพระองค์มาทรงยกช่อฟ้า เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2516.

³เรื่องเดิม. หน้า 8.

บูรณะวัดประดู่หอมขึ้นใหม่¹ ต่อมาปี พ.ศ. 2466 มีพระบรมราชานุญาตโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายศาลากลางจังหวัดพัทลุงไปตั้งที่บ้านวังเนียง และได้ทำพิธีเปิดศาลากลางจังหวัดหลังใหม่ เมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2468 วัดประดู่หอมจึงเริ่มได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์อย่างจริงจังในสมัยนี้² โดยพระครูการามและพระคณาสัยสุนทร ผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง ได้บอกบุญเรียไ้เงินประชาชนได้เงินทั้งสิ้น 1,054 บาท 5 สตางค์ ได้นำไปใช้สร้างศาลาโรงฉัน 1 หลัง สิ้นเงิน 225 บาท คงเหลือเงินที่จะใช้บูรณะอุโบสถ จำนวน 829 บาท 5 สตางค์ ซึ่งไม่เพียงพอในการบูรณะ ยังขาดเงินอีก 2,500 บาท จึงได้ขอใช้เงินกัลปนาวัดจังหวัดพัทลุงไปยังมณฑลนครศรีธรรมราช และได้รับการสนับสนุนเงินดังกล่าว เมื่อ พ.ศ. 2470³ การบูรณะอุโบสถวัดประดู่หอมครั้งนี้ ทางวัดต้องการจะขยายตัวอุโบสถให้ใหญ่ขึ้น แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ไม่ทรงเห็นด้วยและไม่ทรงอนุญาต เพราะต้องการอนุรักษ์รูปแบบอุโบสถของเก่าไว้ ดังที่พระคณาสัยสุนทร ผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง ได้กราบเรียนมหาอำมาตย์ตรีพระยาศรีธรรมราช สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ไว้ตอนหนึ่งว่า

ขอประทานกราบเรียนว่า อุโบสถวัดประดู่หอมนี้เป็นอุโบสถรูปโบราณไม่มีช่อฟ้าเล็กที่สุด วงในของอุโบสถกว้าง 1 วา 3 ศอก 1 คืบ ยาว 3 วา 3 ศอก 1 คืบ เมื่อคิดถึงส่วนอาสนะพระประธานอยู่ในที่นี้ด้วย ยังเหลือที่สงฆ์นั่งแคบไม่พอกับการจับนาคเวลาอุปสมบทแลื่อน้ำพระพิพัฒน์สัตยา การปฏิสังขรณ์อุโบสถนี้ มีพระกระแสรับสั่งของสมเด็จพระนาบคีกระทรงมหาดไทย เมื่อยังทรงดำรงตำแหน่งอุปราชมณฑลปักษ์ใต้โปรดเกล้าฯ ให้จัดการปฏิสังขรณ์อุโบสถของเก่าให้เจริญขึ้นแต่เปลี่ยนเป็นรูปช่อฟ้า ส่วนอื่นให้คงตามขนาดและรูปเดิม มิให้แก้ไขเปลี่ยนแปลง โดยมีพระประสงค์จะดำรงรูปอุโบสถโบราณนี้ไว้ การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา โปรดเกล้าฯ ให้ทำปราททุกปีไปข้าพเจ้าพร้อมด้วยท่านพระครูการามผู้รั้งเจ้าคณะจังหวัดเวลานี้ ได้กราบทูลขอประทานพระอนุญาตแก้ไขอุโบสถขยายให้กว้างยาว ทูลข้ายหลายประการ ไม่ประทานพระอนุญาต ครั้นเมื่อวันเสด็จออกจากมณฑลนี้เข้าไปดำรงตำแหน่งเสนาบดียังได้ทรงดักเตือนเร่งรัดและโปรดเกล้าฯ ให้ขอเงินกัลปนามาทำการปฏิสังขรณ์ จึงร้องร้อเข้ามาเพราะยังไม่ได้รับอนุญาตเงินกัลปนา พึ่งได้รับอนุญาตครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้ตรวจดูจะปฏิสังขรณ์อุโบสถ

¹หลวงศรีวรวัตร (พินิจ จันทโรจวงศ์). พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 53 - 54.

²เรื่องเดิม. หน้า 55.

³หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 7.1/11 เรื่องจังหวัดพัทลุงขอเงิน 2,500 บาท เพื่อปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดประดู่หอม. (18 ธ.ค. 68 - 28 ม.ค. 70)

ของเก่า เห็นว่าจะปฏิสังขรณ์ไม่ได้ โดยปลวกขมมูลดินใต้พื้นของอุโบสถขึ้นมาเสียดมากจนพื้นเป็นโพรง ฝาผนังอุโบสถยุบหัก จำเป็นต้องรื้อของเก่ากระทุ้งรากทำการปลูกสร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบเดิม แก่แต่ส่วนหลังคาให้มีช่อฟ้า 2 ชั้น ข้าพเจ้าได้เตรียมปูนซิเมนต์ปูนขาว อิฐ ไม้เครื่องไม้พร้อมเสร็จช้านานมาแล้ว จะต้องจ่ายเงินแต่ค่าเหมาแรงปลูกสร้างทั้งทำช่อฟ้าตามแบบซึ่งจังหวัดนครศรีธรรมราชได้กระทำให้ขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ รวมค่าจ้างเหมาเงิน 2500 บาท เป็นแล้วเสร็จบริบูรณ์¹

การสร้างอุโบสถวัดประดู่หอมครั้งนี้ ทางจังหวัดมีความประสงค์จะนำลายพระนามย่อของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ (ย.ท.ม.หามงกุฎ) พื้นแดงลายทอง ประดับไว้ที่หน้าบันด้านทิศตะวันออก โดยขอให้ทางมณฑลนครศรีธรรมราชนำความกราบทูลขอประทานพระอนุญาตเสียก่อน แต่ทางมณฑลเห็นว่าไม่เหมาะสมโดยให้เหตุผลไว้ว่า

การปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดประดู่หอมและส่งแบบแปลนไปด้วยนั้น ได้พิจารณาตลอดแล้วเห็นชอบด้วย เว้นแต่ที่ว่าหน้าจั่วด้านตะวันออกสมควรจะใช้ลายพระนามย่อ (ย.ท. ม.หามงกุฎ) พื้นแดงลายทอง เพื่อให้เป็นที่ระลึกแก่มหาชนในภายหน้า ขอให้มณฑลนำความกราบทูลขอประทานพระอนุญาตด้วยนั้น การปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมอุโบสถวัดประดู่หอม สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ทรงกระทำตามกรณีแห่งหน้าที่ราชการ และเงินที่ใช้ในการปฏิสังขรณ์นั้นเล่า ทราบว่าเป็นเงินของวัดบ้าง เงินเรียไรบ้าง หาใช่เงินส่วนพระองค์ไม่ มาตราว่ามณฑลจะกราบทูลขอประทานพระอนุญาตดังความเห็นของท่านก็น่าจะไม่โปรด เหตุฉะนั้นในข้อนี้ให้งดเสีย²

อุโบสถวัดประดู่หอมได้บูรณะเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2471 และได้ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาประจำจังหวัดพัทลุง จนกระทั่ง พ.ศ. 2475 หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบระบบประชาธิปไตย จึงได้เลิกพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา อุโบสถหลังนี้ก็ถูกปล่อยให้ทรุดโทรม จน พ.ศ. 2525 ได้รื้ออุโบสถเก่าแล้วสร้างเป็นอุโบสถใหม่

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศร. 7.1/11 เรื่องจังหวัดพัทลุงขอเงิน 2,500 บาท เพื่อปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดประดู่หอม. (18 ธ.ค. 68 - 28 ม.ค. 70)

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศร. 7.1/11 เรื่องจังหวัดพัทลุงขอเงิน 2,500 บาท เพื่อปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดประดู่หอม. (18 ธ.ค. 68 - 28 ม.ค. 70)

ในส่วนของวัดที่ขุนนางท้องถิ่นหรือขุนนางที่ส่วนกลางส่งมาปกครองท้องถิ่นได้สร้างขึ้น ในสมัยที่สำคัญ ได้แก่ การสร้างวัดราษฎร์บำรุง ตำบลระโนด อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2461 วัดนี้เดิมชื่อว่า “วัดเสนาราม” โดยขุนเสนาทิพย์ ปลัดกิ่งอำเภอรโนดในสมัยนั้น พร้อมด้วยกรรมการกิ่งอำเภอและประชาชนได้ร่วมกันสร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2461¹ เพื่อใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือประกอบพิธีในวันสำคัญทางพุทธศาสนาและพิธีทางราชการฝ่ายบ้านเมือง ต่อมาในสมัยที่รองอำมาตย์โทขุนต่างใจราษฎร์ เป็นปลัดกิ่งอำเภอรโนด ได้เปลี่ยนชื่อวัดเสียใหม่ว่า “วัดราษฎร์บำรุง” ซึ่งมีความหมายว่า ราษฎร์หรือประชาชนเป็นผู้บำรุงส่งเสริมสนับสนุนอารามนี้² การสร้างวัดนี้จึงถือได้ว่าเป็นการสร้างศรัทธาในหมู่ประชาชนในท้องถิ่นให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับส่วนราชการ โดยการดึงประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างวัดที่เชื่อว่าจะเกิดบุญกุศลและสร้างศรัทธาในหมู่ประชาชนให้มีทัศนคติในทางที่ดีต่อหน่วยราชการ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นวัดศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

2. กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มนี้หมายถึงกำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนที่มีอิทธิพลมากในช่วงสมัยนี้ เนื่องจากประชาชนจะให้ความเคารพยำเกรงและเชื่อฟังปฏิบัติตามในฐานะผู้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน และเป็นผู้ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทในเบื้องต้น จึงทำให้ผู้นำชุมชนเหล่านี้มีสถานภาพทางสังคมและมีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างจะดีกว่าประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชน บำรุงพัฒนาท้องถิ่นในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งคอยดูแลบำรุงศาสนาที่ประชาชนนับถือ โดยเฉพาะพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พบว่า ท้องถิ่นใดที่อยู่ห่างไกลจากความเจริญของบ้านเมือง ผู้นำชุมชนก็จะร่วมมือกับประชาชนจัดหาที่ดินเพื่อสร้างวัดหรือหากมีวัดอยู่แล้วแต่ชำรุดทรุดโทรมก็จะร่วมมือกันบูรณะขึ้นใหม่ เพื่อให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดจนเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสงฆ์และกุลบุตร นอกจากนี้วัดยังเป็นสถานที่อบรมบ่มเพาะศีลธรรมและจริยธรรม ตลอดจนการฝึกอาชีพแก่ประชาชนทั่วไป สำหรับบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นพบว่า ผู้นำชุมชนให้ความสำคัญกับการสร้างวัดในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ในแต่ละพื้นที่ผู้นำชุมชนจะสร้างวัดหรือบูรณะวัดขึ้นมากมาย เพื่อเป็นการสร้างศรัทธาในหมู่ประชาชนให้เป็นฐานทางการเมืองการปกครองของตนเอง ดังเห็นได้จากข้อมูลต่อไปนี้

การสร้างวัดในเขตจังหวัดสงขลาเริ่มจากการสร้างวัดใหม่ทุ่งคา ตำบลกำแพงเพชร อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา เนื่องจากบริเวณบ้านทุ่งคาเป็นท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลประชาชนไม่มีวัดพุทธ

¹พระมหาวิสุทธิ์ ปุณฺณสุตโร. “โครงการพัฒนาวัดราษฎร์บำรุง ตำบลระโนด อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา”, ใน ระโนดสังสรรค์ครั้งที่ 19. 2529. หน้า 43.

²เรื่องเดิม.

ศาสนาที่จะประกอบพิธีกรรมและศูนย์รวมศรัทธาของประชาชน จึงทำให้หมื่นกาญจนนรากร กำนันตำบลกำแพงเพชร คิดร่วมมือกับชาวบ้านทุ่งคาสร้างวัดขึ้นเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2445 ในสมัยนั้นได้สร้างเป็นสำนักสงฆ์ขึ้นก่อน โดยผู้นำชุมชนได้ร่วมมือกับชาวบ้านสร้างเป็นกุฏิขึ้น 4 หลัง และสร้างโรงฉันขึ้น 1 หลัง แล้วได้เดินทางไปนิมนต์พระหนูจากวัดม่วงค่อม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา มาจำพรรษาที่วัดและมีการเปิดโรงเรียนขึ้นที่วัดนี้ ทำให้วัดมีความเจริญขึ้นตามลำดับ'

ต่อมาในปี พ.ศ. 2460 ขุนถาวรสุวรรณรัตน์ กำนันตำบลควนรู อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา ได้สร้างวัดไทรใหญ่ขึ้นที่บ้านควนรู ในระยะแรกวัดตั้งอยู่ในที่ราบพอถึงฤดูฝนน้ำจะท่วมพื้นที่วัดทุกปี ทำให้ไม่สะดวกที่ชาวบ้านจะเดินทางไปวัด ขุนถาวรสุวรรณรัตน์จึงได้ปรึกษากับพระภิกษุศรีแก้ว กุลคุโน ซึ่งขณะนั้นบวชได้ 1 พรรษา ตกลงกันหาสถานที่ตั้งวัดใหม่ห่างจากที่ตั้งวัดเดิมไปทางทิศใต้ ประมาณ 200 เมตร เป็นพื้นที่ลักษณะเนินสูง โดยนายพรหม นางสีขวัญ คงสม เป็นบิดา-มารดาของพระภิกษุศรีแก้ว และนายเพชรคง นางจิบ บัวเพชร เป็นผู้อุทิศหรือบริจาคที่ดินให้ตั้งวัดใหม่ การรื้อถอนสิ่งก่อสร้างจากวัดเดิมได้เริ่มดำเนินการ ตั้งแต่วันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2467² จนแล้วเสร็จได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี เพราะชาวบ้านถือว่าการสร้างวัดหรือการบูรณะวัดเป็นพฤติกรรมบุญที่มีอานิสงส์ต่อพุทธศาสนิกชนอย่างยิ่งที่สะสมไว้เพื่อภพหน้าอันดีงาม

ส่วนพื้นที่จังหวัดพัทลุงก็มีกลุ่มผู้นำชุมชนได้สร้างวัดขึ้นหลายแห่งที่สำคัญมีการสร้างวัดบรรพตพินิต หมู่ที่ 3 ตำบลเขาชัยสน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง โดยในปี พ.ศ. 2470 ขุนบรรพตภิมุข กำนันตำบลเขาชัยสนได้สร้างวัดขึ้นให้ชื่อว่า “วัดบรรพตภิมุข” ตามชื่อของตนเอง เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้ตั้งอยู่ห่างไกลจากวัดอื่น ๆ ไม่สะดวกที่ประชาชนจะเดินทางไปทำบุญหรือพิธีกรรมต่าง ๆ จึงได้จัดสร้างวัดขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2473 ได้มีการเปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดบรรพตพินิต”³

ต่อมาในปี พ.ศ. 2472 ขุนเทพพนานิคม (เทพ มุสิกะรักษ์) กำนันตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน ได้ร่วมมือกับขุนวิจารณ์จรรยา (โชติ เหมะรักษ์) ธรรมการจังหวัดพัทลุง นายไต้ แก้วทงศ์ นายจวน ศิริบุพผัง นายยัง นาคะพันธ์ ส.ต.ท.เปรม จันทโรจวงศ์ ได้ร่วมมือปรึกษาหารือกับพระครูธรรมธรสิน พิจารณาเห็นว่าบริเวณบ้านพนางตุงอยู่ห่างไกลจากวัด

¹สำนักงานเจ้าคณะจังหวัดสงขลา วัดโลกสมานคุณ. ข้อมูลประวัติวัดจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2519.

²เรื่องเดิม.

³สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง. แบบสำรวจประวัติวัดในจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2530.

ต่าง ๆ ประชาชนไม่สะดวกในการจะเดินทางไปทำบุญ จึงได้สร้างวัดขึ้นให้ชื่อว่า “วัดพนางตุง” ตามชื่อหมู่บ้าน¹

3. กลุ่มประชาชนทั่วไป คนกลุ่มนี้ ประกอบด้วย พ่อค้า ขวานา ขาวสวน ขาวไร่ ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของดินแดนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่นับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก เป็นกลุ่มคนที่มีความเชื่อความศรัทธาต่อพุทธศาสนามาก คนกลุ่มนี้ได้อาศัยอยู่ทั้งในตัวเมืองและท้องถื่นทุรกันดาร กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลจากความเจริญของบ้านเมือง ส่วนใหญ่จะขาดวัดที่เป็นแหล่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ คนเหล่านี้จะรวมกลุ่มกันสร้างวัดขึ้นในท้องถื่นของตน โดยการบริจาคที่ดินหรือใช้ที่ดินสาธารณะ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากในสมัยนั้นเป็นที่สร้างวัด แล้วประชาชนจะร่วมกันบริจาคทรัพย์หรือบริจาคแรงงานในการก่อสร้างศาสนสถานขึ้นภายในวัด หลังจากนั้นจึงนิมนต์พระสงฆ์ในบริเวณใกล้เคียงให้นำอยู่จำพรรษาเพื่อประกอบพิธีกรรมและอบรมสั่งสอนศีลธรรมจริยธรรมแก่ประชาชนในท้องถื่นนั้น ซึ่งจะทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือเป็นส่วนหนึ่งของวัดที่จะต้องคอยดูแลบำรุงรักษาให้วัดและพระสงฆ์สามารถดำรงอยู่ได้ตามอัธยาศัย วัดที่ชาวบ้านได้สร้างขึ้นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงสมัยนี้มีจำนวนมาก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การสร้างวัดของกลุ่มประชาชนในจังหวัดสงขลาส่วนใหญ่จะเป็นวัดที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมืองหรืออยู่ในชุมชนในชนบท เนื่องจากประชาชนเพิ่มจำนวนมากขึ้นและขยายตัวหรือเคลื่อนย้ายไปตั้งหลักแหล่งในท้องถื่นต่าง ๆ ทำให้ประชาชนในท้องถื่นที่อยู่ห่างไกลแหล่งใดหรือถื่นใดไม่มีวัดสำหรับประกอบพิธีกรรม ประชาชนก็จะร่วมมือกันสละที่ดิน บริจาคเงิน และแรงงานในการก่อสร้างวัดประจำหมู่บ้านขึ้น ดังเห็นได้จากเมื่อประมาณ พ.ศ. 2443 - 2444 ได้เกิดโรคฝีดาษขึ้นที่ฝั่งแหลมสน ทำให้พระอธิการขวัญ เกสโร เจ้าอาวาสวัดสุวรรณคีรี ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ในฐานะที่ท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านยาสมุนไพรได้เดินทางด้วยเรือใบไปตามที่ต่าง ๆ เพื่อหาหาสมุนไพรมาช่วยเหลือชาวบ้าน มีผู้ร่วมเดินทางในครั้งนั้น ได้แก่ พระอ่อนแก้ว พระสีจันท์ พระสิงห์ และนายหนู เรือได้แล่นเข้าคลองบางกล่ำ อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา จนถึงบ้านบางกล่ำชาวบ้านได้นิมนต์ให้พระอธิการขวัญอยู่ประจำที่หมู่บ้าน โดยชาวบ้านได้ถวายที่ดินและสร้างกุฏิให้พระสงฆ์ได้จำพรรษา จึงทำให้เกิดเป็นวัดขึ้น เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2444 ตั้งชื่อวัดว่า “วัดชลธาราวาส”² ต่อมามีการพิจารณาสร้างวัดเขากลอยขึ้นที่ หมู่ที่ 8 ตำบลท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เนื่องจากบริเวณบ้านเขากลอยเป็น

¹สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง. แบบสำรวจประวัติวัดในจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2530.

²นภค ขจรสกุลวงศ์ และชาญชัย เพชรสลักแก้ว. “ประวัติวัดชลธาราวาส” ใน หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูพิพัฒน์ชลธาร (เอียด สุวรรณ). วันที่ 5 – 7 มิถุนายน 2540. 2540. หน้า 27.

หมู่บ้านที่อยู่ห่างไกล ประชาชนไม่มีวัดที่จะใช้เป็นสถานบำเพ็ญบุญกุศล ดังนั้นในปี พ.ศ. 2449 ประชาชนโดยการนำของ นายมงคล และนางหนูขุ พุทธวาศรี ได้บริจาคที่ดินของตนเองสร้างขึ้นเป็นวัด ได้ตั้งชื่อว่า “วัดเขากลอย” ตามชื่อหมู่บ้าน และวัดนี้ก็ได้รับการบำรุงรักษาจากประชาชนในหมู่บ้านให้พัฒนาเจริญขึ้น จนได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2467¹

ต่อมาในปี พ.ศ. 2465 นายแก้ว กรูวรรณพัฒน์ ก็ได้ริเริ่มสร้างวัดขึ้นที่หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านนา อำเภอนะบือ จังหวัดสงขลา เพราะได้พิจารณาเห็นว่าชาวบ้านมีความยากลำบากที่จะต้องเดินทางไปบำเพ็ญกุศลในวัดที่อยู่ห่างไกล วัดที่สร้างนี้ตั้งชื่อว่า “วัดกาญจนาวาส”² การสร้างวัดในระยะแรก ๆ ก็มีความติดขัดและมีความเจริญไปอย่างช้า ๆ เนื่องจากชาวบ้านมีความขัดสนและขาดพระสงฆ์ที่จะมาจำพรรษา จนกระทั่ง พ.ศ. 2472 วัดก็ร้างไประยะหนึ่ง และได้รับการบูรณะใหม่ในปี พ.ศ. 2492 หลังจากนั้นจึงค่อย ๆ มีความเจริญขึ้นตามลำดับ

ส่วนในพื้นที่จังหวัดพัทลุงก็มีกลุ่มประชาชนได้ร่วมมือกันสร้างวัดขึ้นในที่ห่างไกลอีกหลายวัด ดังเห็นได้จากกรณีชาวบ้านลำใน ตำบลบ้านนา กิ่งอำเภอสรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง ได้ร่วมกันบริจาคที่ดินและสละทรัพย์สร้างวัดลำในหรือวัดปูลณาวาส เมื่อ พ.ศ. 2452³ เนื่องจากหมู่บ้านนี้ยังไม่มีวัดประจำหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ห่างจากวัดอื่น ๆ มาก และเป็นวัดที่อยู่ทางทิศตะวันตกของตัวจังหวัดพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเขาและเส้นทางคมนาคมในสมัยนั้นยังมีความยากลำบาก ทำให้การติดต่อกับโลกภายนอกกระทำได้อย่างยากลำบาก การสร้างวัดขึ้นจึงเป็นการตอบสนองความต้องการของชาวบ้านเอง เพื่อใช้ในการบำเพ็ญบุญกุศลประจำหมู่บ้าน นอกจากนี้ทางทิศตะวันออกของจังหวัด ซึ่งติดกับทะเลสาบสงขลามีชุมชนต่าง ๆ เกิดขึ้นหลายชุมชน ทั้งชุมชนเก่าและชุมชนใหม่ สำหรับชุมชนใหม่ชาวบ้านมักจะรวมกลุ่มกันสร้างวัดประจำหมู่บ้านขึ้นหลายแห่ง ดังเห็นได้จากชาวบ้าน หมู่ที่ 8 บ้านปากประ โดยการนำของ นายเกลื่อน นิลสุวรรณ นายแสง ฤทธิรัตน์ นายปิ่น เลื่อนแป้น นายชู ปล้องใหม่ นายหนู ฤทธิรัตน์ นายไข่ ฤทธิรัตน์ กลุ่มชาวบ้านเหล่านี้ได้ร่วมมือกันสร้างวัดขึ้น ในปี พ.ศ. 2472 ให้ชื่อว่า “วัดปากประ” หรือ “วัดแสงอรุณ”⁴

4. กลุ่มพระภิกษุสงฆ์ กลุ่มนี้หมายถึงผู้นำคณะสงฆ์และพระสงฆ์ทั่วไป ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่ได้รับความเคารพนับถือของประชาชนมาก เพราะเป็นตัวแทนและเป็นผู้สืบทอดพุทธ

¹กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 3. 2527. หน้า 360.

²สำนักงานเข้าคณะจังหวัดสงขลา วัดโคกสมาณคุณ ข้อมูลประวัติวัดจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2519.

³สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง. ข้อมูลประวัติวัดจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2530.

⁴เรื่องเดิม.

ศาสนาที่นำหลักธรรมของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติและอบรมสั่งสอนประชาชนให้ประพฤติในคุณงามความดีและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้แก่ชาวบ้าน ดังนั้นการกระทำในด้านต่าง ๆ ของพระสงฆ์จึงได้รับการสนับสนุนจากทุกฝ่าย ให้สามารถดำเนินการได้อย่างรวดเร็วและสนองตอบความต้องการทางด้านจิตใจของประชาชน จึงพบว่ามีพระภิกษุสงฆ์หลายรูปที่สร้างวัดขึ้นในท้องถิ่นห่างไกล เพื่อให้ประชาชนได้ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นที่บำเพ็ญบุญกุศลต่าง ๆ ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

การสร้างวัดของกลุ่มพระภิกษุสงฆ์ในจังหวัดสงขลาในช่วงสมัยนี้ เริ่มโดยพระคงได้ร่วมมือกับชาวบ้านหมู่ที่ 4 บ้านพร้าว ตำบลทันทบ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา สร้างวัดขึ้นในหมู่บ้าน เมื่อ พ.ศ. 2450¹ ตั้งชื่อว่า “วัดไทรทอง” แต่ชาวบ้านทั่วไปนิยมเรียกว่า “วัดบ้านพร้าว” ตามชื่อของหมู่บ้าน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2462² พระปาน ภูวณฺโณ ได้สร้างวัดช่องเขาขึ้น โดยได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากชาวบ้านช่องเขา ตำบลคลองเปรี๊ยะ อำเภอจะนะ เมื่อสร้างวัดขึ้นแล้วชาวบ้านได้นิมนต์พระปานเป็นเจ้าอาวาสรูปแรกของวัด ทำให้ประชาชนได้มีสถานที่บำเพ็ญบุญกุศลและมีสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลาน ในเวลาเดียวกัน ประมาณ พ.ศ. 2463³ พระวินัยรักจิต เดิมอยู่วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี ได้คิดสร้างวัดขึ้นที่บ้านเขาราม หมู่ที่ 5 ตำบลทุ่งหวัง อำเภอเมืองสงขลา ให้ชื่อว่า “วัดเขารามปลักจันทน์หอม” ตามชื่อหมู่บ้าน ซึ่งเดิมหมู่บ้านนี้จะอยู่ห่างจากชุมชนอื่น ๆ ประชาชนไม่สะดวกในการเดินทางไปบำเพ็ญบุญกุศลตามวัดอื่น ๆ บริเวณที่สร้างวัดเดิมเป็นป่ารกมากไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างอื่น พระวินัยรักจิต จึงขอซื้อที่ดินบริเวณนี้จาก นายพุด นายอินแก้ว นายคลั่ง และนายอินทอง การสร้างวัดได้ดำเนินการอยู่ 7 ปี จน พ.ศ. 2470 จึงได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา วัดนี้ถือได้ว่าเป็นวัดแรกที่มีการฝังลูกนิมิตเพียง 4 มุม ซึ่งพระวินัยรักจิตเห็นว่าถูกต้องตามพระวินัยอยู่แล้ว⁴

¹กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 3. 2527. หน้า 475.

²สำนักงานเจ้าคณะจังหวัดสงขลา วัดโคกสมาณคุณ ข้อมูลประวัติวัดในจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2519.

³กรมการศาสนา. เรื่องเดิม. หน้า 366.

⁴พระวินัยรักจิต. การฝังลูกนิมิต วัดเขารามปลักจันทน์หอม ตำบลทุ่งหวัง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา. 2474. หน้า 1 - 8.

ภาพประกอบที่ 7 อุโบสถวัดเขาราม ตำบลทุ่งหวัง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ
พ.ศ. 2473

หลังจากปี พ.ศ. 2463 ก็มีพระภิกษุสงฆ์สร้างวัดขึ้นอีกหลายวัด ในปี พ.ศ. 2466 หลวงพ่อแดงได้เดินทางรุดตักไปทำวิปัสสนาธุระบริเวณป่าช้า หมู่ที่ 7 ตำบลควนรู อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา แล้วตั้งเป็นที่พักสงฆ์ขึ้น จนเป็นที่ศรัทธาของลูกศิษย์และชาวบ้านได้ขอให้หลวงพ่อแดงตั้งวัดขึ้นเรียกชื่อว่า “วัดคูหานอก” แต่ชาวบ้านทั่วไปนิยมเรียกว่า “วัดนอก”¹ ในปีเดียวกันพระอธิการทองก็ได้สร้างวัดหัวถนนขึ้นบริเวณ หมู่ที่ 8 ตำบลปรีก อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา² จนกระทั่ง พ.ศ. 2472³ พระครูจันทร์ คุณสมปโน ได้ร่วมมือกับชาวบ้านสร้างวัดสะพานไม้แก่น เพื่อเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสามเณร และการเปิดโรงเรียนวัด

ส่วนการสร้างวัดในเขตจังหวัดพัทลุงของกลุ่มพระภิกษุสงฆ์ เริ่มจากพระปลัดเปลี่ยน ปรีดาศโย (พระธรรมจักรการามมุนี) ได้สร้างวัดคูหาตำหรือวัดภูผาภิมุข ขึ้นในปี พ.ศ. 2455⁴ ซึ่งเดิมบริเวณวัดนี้เคยเป็นวัดร้างมาก่อนที่ตั้งอยู่กลางย่านชุมชนบ้านคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง วัดนี้ต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นวัดสำคัญเนื่องจากเป็นวัดธรรมยุตเป็นที่จำพรรษาของเจ้าคณะจังหวัดฝ่ายธรรมยุตมาจนปัจจุบัน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2473 พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺโดโม) เจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส เจ้าคณะรองหนใต้ และเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช และมณฑลภูเก็ต ได้สร้างวัดภูเขาทองขึ้นที่ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง การสร้างวัดนี้สืบเนื่องมาจากพระธรรมวโรดม ได้เดินทางมาเยี่ยมบ้านเดิมซึ่งอยู่ที่บ้านปากคลองเก่า ได้พบว่าเด็กบ้านปากคลองต้องเดินทางไปเรียนหนังสือไกลบ้านได้รับความลำบาก ท่านจึงได้ขอบริจาคที่ดินบริเวณใกล้กับภูเขาทองแล้วได้สร้างเป็นโรงเรียนขึ้นในปี พ.ศ. 2472 แต่เมื่อสร้างโรงเรียนขึ้นแล้วไม่มีผู้ดูแลโรงเรียน ท่านจึงให้สร้างวัดขึ้นบริเวณภูเขาทอง เพื่อให้วัดได้ดูแลโรงเรียนด้วย⁵ วัดนี้ได้พัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ แต่ก็เป็นเรื่องแปลกที่วัดนี้ได้รับการอุปถัมภ์จากพระธรรมวโรดม ซึ่งเป็นพระภิกษุฝ่ายธรรมยุตมาตลอด แต่วัดเป็นของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายมาตั้งแต่เริ่มแรกจนปัจจุบัน

¹สำนักงานเจ้าคณะจังหวัดสงขลา วัดโคกสมาณคุณ ข้อมูลประวัติวัดในจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2519.

²เรื่องเดิม.

³เรื่องเดิม.

⁴สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง. ข้อมูลประวัติวัดจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2530.

⁵สัมภาษณ์พระครูพินิจวรกิจ (กล้อย อโนโม) เจ้าอาวาสวัดภูเขาทองและเจ้าคณะอำเภอควนขนุน วัดภูเขาทอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544.

การสร้างวัดในช่วงต้นสมัยนี้จะเห็นได้ว่ายังได้รับการสนับสนุนจากผู้นำของรัฐหรือผู้ปกครองที่รัฐบาลกลางส่งมาปกครองจังหวัดเป็นกำลังสำคัญอีกทางหนึ่ง แต่หลัง พ.ศ. 2445 เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 แล้ว การสร้างวัดเป็นภาระตกแก่ผู้นำท้องถิ่น พระภิกษุสงฆ์ และประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ร่วมมือกันจัดสร้างวัดส่วนใหญ่จะพบในท้องถิ่นห่างไกลหรือในท้องถิ่นที่ยังไม่มีวัด สำหรับเป็นที่บำเพ็ญบุญกุศลของชาวบ้านและเป็นที่ประกอบศาสนพิธีของพระสงฆ์ โดยเฉพาะในสมัยนี้จะเห็นได้ว่าการสร้างวัดเริ่มขยายตัวบริเวณป่าเขาทางด้านทิศตะวันตกของจังหวัดมากขึ้น ซึ่งจะปรากฏชัดในสมัยต่อมา เมื่อมีการสร้างวัดขึ้นมาสำหรับเป็นที่พำนักจำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ก็จะมีการสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุเป็นส่วนประกอบของวัด ศาสนสถานที่สำคัญของวัดในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ เจดีย์ โบสถ์ ศาลาการเปรียญ หอระฆัง มณฑป และหอพระไตรปิฎก สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ในสมัยก่อน พ.ศ. 2442 นิยมสร้างด้วยไม้และสร้างด้วยการก่ออิฐถือปูน การก่อสร้างมักจะมีพระภิกษุที่ประชาชนให้การเคารพนับถือหรือเจ้าอาวาสเป็นประธานหรือเป็นหัวหน้าในการชักนำ โดยมีพุทธศาสนิกชนเป็นผู้ให้การสนับสนุนช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ เพื่อให้การสร้างศาสนสถานสำเร็จลุล่วงด้วยดี เพราะการสร้างศาสนสถานในพุทธศาสนาของประชาชนสร้างด้วยความเชื่อความศรัทธาจะทำให้เกิดบุญกุศลต่อผู้สร้างหรือผู้ที่ล่องลับไปแล้วและเป็นการสร้างเพื่อเป็นพุทธบูชาตนเอง การสร้างศาสนสถานในสมัยนี้จึงถือได้ว่าเป็นการสร้างด้วยศรัทธาและจิตวิญญานของผู้สร้างอย่างแท้จริงโดยไม่หวังค่าตอบแทนเป็นค่าจ้างอย่างปัจจุบัน แต่หลังปี พ.ศ. 2445 เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 การจัดระบบการปกครองมีระบบระเบียบมากขึ้น ทำให้การจัดสร้างวัด ศาสนสถานภายในวัดต้องอิงกับระเบียบราชการเป็นหลัก การสร้างวัดขึ้นใหม่ต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อนจึงจะสร้างได้¹ และเป็นไปตามขั้นตอนที่กฎหมายกำหนด การสร้างศาสนสถานภายในวัดมีการว่าจ้างช่างก่อสร้าง มีการออกแบบแปลนแผนผังที่ชัดเจนขึ้น จึงจะสามารถของบประมาณมาสนับสนุนการก่อสร้างวัด ซึ่งงบประมาณส่วนใหญ่เป็นเงินกัลปนาวัดหรือเงินที่เกิดจากผลประโยชน์ในที่ธรณีสงฆ์ของวัดนั้น ๆ เงินกัลปนาวัดแต่เดิมวัดที่มีพื้นที่กัลปนาจะเป็นผู้เก็บผลประโยชน์มาบำรุงวัด ครั้นภายหลังเมื่อประกาศใช้กฎหมายรัชฎาภิบาลแล้วทางราชการได้นำเงินกัลปนาไปใช้เป็นเงินบำรุงท้องที่ ในช่วงสมัยนี้จึงพบว่ามียัดในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจำนวนหลายวัดที่มีพื้นที่กัลปนามีผลประโยชน์

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 16/2 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (16 - 18 มิ.ย. 121).

² ชัย สัจจาพันธุ์ (รวบรวม). ประวัติวัดพะโคะ (วัดพระราชประดิษฐาน) และประวัติสมเด็จพระเจ้าพะโคะ (หลวงพ่อดาวเหนือบนน้ำทะเลจืด). 2529. หน้า 12.

ขึ้นกับวัดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น วัดกุหาสวรรค์ วัดเขียนบางแก้ว วัดจะทิ้งพระ วัดพะโคะ เป็นต้น วัดเหล่านี้พยายามขอเบิกเงินกลับไปจากรัฐเพื่อนำมาบูรณะพัฒนาวัดหรือสร้างศาสนสถานภายในวัด ซึ่งบางครั้งมีความยุ่งยากในการเบิกจ่ายและต้องใช้เวลาในการตรวจสอบความถูกต้อง ดังตัวอย่างกรณีวัดต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาขอเบิกจ่ายเงินกลับไป มีรายละเอียดดังนี้

1. วัดเขียนบางแก้วหรือวัดบางแก้ว ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เป็นวัดโบราณมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานพื้นที่ที่กลับไปและข้าพระโยมสงฆ์ไว้สำหรับบำรุงดูแลวัดจำนวนมาก ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์วัดนี้ชำรุดทรุดโทรมมาก ในปี พ.ศ. 2453 พระพุ่มเจ้าอธิการวัดเขียนบางแก้วและเป็นเจ้าคณะหมวด เป็นหัวหน้าในการชักชวนชาวบ้านบริจาคทรัพย์ในการปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดเขียนบางแก้ว รวมเงินที่ได้ใช้จ่ายไปแล้ว จำนวน 1,315.50 บาท แต่การปฏิสังขรณ์ยังไม่แล้วเสร็จ เนื่องจากขาดเงินที่จะจ้างช่างดำเนินการต่อไป ซึ่งประมาณการว่าจะต้องใช้จ่ายเงินเป็นค่าแรงค่าปูน ค่ากระเบื้อง ค่าดาปู ค่ารักและค่าทอง อีกประมาณ 1,500 บาท ดังนั้นในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2456 เจ้าอธิการพุ่มจึงได้ทำเรื่องขอเบิกเงินกลับไปของวัดเขียนบางแก้ว จำนวน 1,500 บาท ผ่านทางนายเต่า สตะกฐมะ (หลวงธรรมรัฐธาราร) นายอำเภอปากพะยูน แต่เรื่องนี้ได้ชักช้าอยู่ที่ทางมณฑลนครศรีธรรมราชได้ตรวจสอบเงินกลับไปของวัดเขียนบางแก้วกับกระทรวงธรรมการปรากฏว่าเงินกลับไปของวัดเหลืออยู่เพียง 1,298.71 บาท ทางเจ้าอธิการพุ่มเห็นเรื่องช้าอยู่จึงได้แจ้งไปที่พระครูธรรมธาตุนุรักษ์ เจ้าคณะแขวงปะทอ วัดจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา ขอให้ช่วยเหลือติดตามเรื่องดังกล่าวให้ด้วย จนในที่สุดกระทรวงธรรมการได้อนุมัติให้เจ้าอธิการพุ่มเบิกเงินกลับไปวัด จำนวน 1,298.71 บาท เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2457¹ เพื่อนำไปเป็นค่าใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์อุโบสถ และต่อมาในปี พ.ศ. 2470 ได้รับอนุมัติเบิกเงินกลับไป จำนวน 960 บาท² นำมาซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างภายในวัดเขียนบางแก้วอีกส่วนหนึ่ง จึงทำให้วัดมีสภาพที่ค่อย ๆ เจริญขึ้นมาก

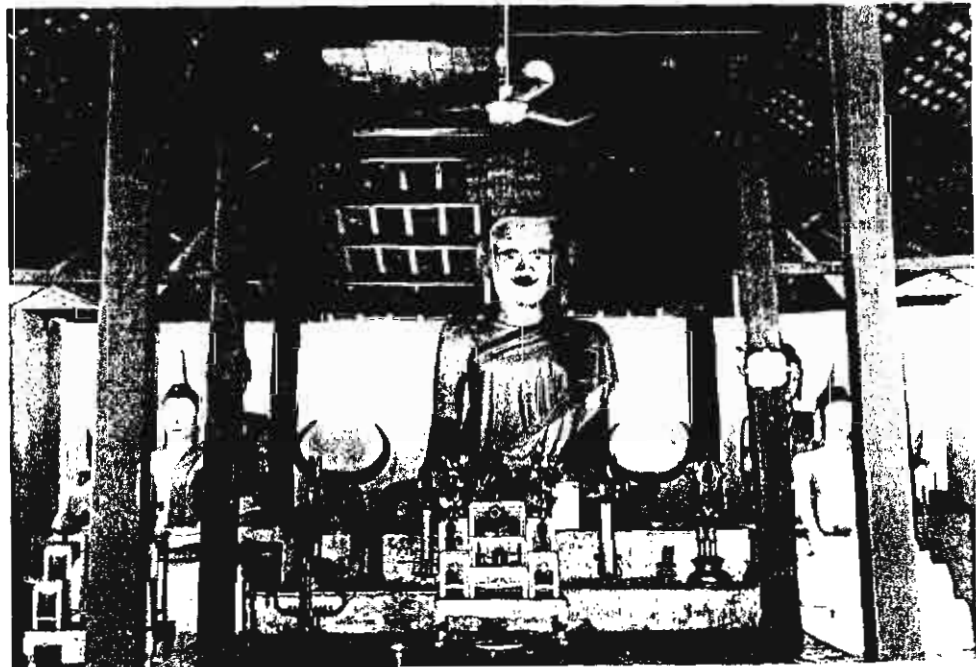
2. วัดจะทิ้งพระ ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นวัดโบราณที่สร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และเป็นวัดที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก ภายในวัดมีพระ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศร. 7.1/5. เมืองพัทลุงขออนุญาตเบิกเงินค่านากลับไปของวัดบางแก้ว ซ่อมแซมอุโบสถวัดบางแก้ว 1,298 บาท 71 สตางค์ (2 เม.ย. 56 - 7 ต.ค. 57).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศร. 7.1/11. จังหวัดพัทลุงขอเงิน 2,500 บาท เพื่อปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดประคู้หอม. (18 ธ.ค. 68 - 28 ม.ค. 70).

ภาพประกอบที่ 8 ศาลาการเปรียญวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง บูรณะใหม่พร้อมกับการบูรณะอุโบสถ เมื่อ พ.ศ. 2457

ภาพประกอบที่ 9 พระประธานปูนปั้นภายในอุโบสถวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง บูรณะใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2457

มหาธาตุเจดีย์ อุโบสถ และพระพุทธรูปไสยาสน์ ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์วัดมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมากแม้ว่าจะได้รับการบูรณะซ่อมแซมมาหลายครั้งแล้วก็ตาม จนกระทั่ง พ.ศ. 2451¹ ทางวัดจึงได้ขอเบิกเงินกลบนามาใช้ซ่อมแซมบูรณะวัด ต่อมาในปี พ.ศ. 2460 พระครูธรรมธาตุนุรักษ์ เจ้าคณะแขวงอำเภอจะทิ้งพระ วัดจะทิ้งพระ ได้ขอเบิกเงินกลบนาวัด จำนวน 1,000 บาท เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในการสร้างกุฏิภายในวัดจะทิ้งพระ จำนวน 2 หลัง แต่ยังไม่สำเร็จเนื่องจากเงินไม่พอ เพราะยังขาดค่าไม้พื้น ไม้ฝา และกระเบื้องมุงหลังคา นอกจากนั้นในปี พ.ศ. 2463 ทางวัดได้สร้างโรงฉันและซ่อมแซมกุฏิเก่าจึงได้ขอเบิกเงินกลบนาวัดอีก จำนวน 5,000 บาท² จนสามารถพัฒนาศาสนสถานภายในวัดให้เจริญรุ่งเรืองได้เป็นจำนวนมาก หลังจากได้บูรณะซ่อมแซมอาคารต่าง ๆ ได้เรียบร้อยมั่นคงแข็งแรงแล้ว ปรากฏว่า ในปี พ.ศ. 2470 อุโบสถหลังเดิมของวัดอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมมากยากต่อการที่จะบูรณะให้คงเดิมได้ เนื่องจากเครื่องไม้ปลวกได้กัดกินทำลายทั้งหมด จึงมีความจำเป็นที่จะต้องจัดสร้างอุโบสถขึ้นใหม่ เพื่อให้สะดวกแก่พระภิกษุที่จะเข้าไปทำอุโบสถสังฆกรรม สำหรับอุโบสถที่จะก่อสร้างใหม่จะสร้างเป็นคอนกรีตทั้งหลังเว้นแต่ประตูหน้าต่างเท่านั้นที่ต้องใช้ไม้ ได้คิดประมาณการไว้ว่าจะต้องใช้เงินประมาณ 14,000 บาท พระสมุห์จันทร์ เจ้าอาวาสวัดจะทิ้งพระได้ทำเรื่องเสนอเบิกเงินกลบนาพร้อมกับได้แนบบแบบแปลนไปยังมณฑลนครราชสีมา³ แต่การพิจารณาเรื่องนี้ของทางมณฑลได้ดำเนินการล่าช้ามากจนกระทั่ง พ.ศ. 2472 ทางวัดจึงได้มีหนังสือท้วงถามเรื่องนี้มณฑลจึงได้ตรวจสอบเงินกลบนาของวัด ปรากฏว่ามีเงินอยู่ 12,000 บาท ไม่พอกับที่ทางวัดขอไปจึงขอให้รอไว้ก่อน แต่ทางวัดยืนยันขอเบิกเงินเท่าที่มีในเวลานั้น เพราะจะทำให้งานก่อสร้างอุโบสถล่าช้าออกไปอีก⁴ ซึ่งทางมณฑลก็อนุญาตให้เบิกตามที่วัดร้องขอ ดังที่ใบบอกขของจังหวัดสงขลาถึงสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครราชสีมา ลงวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2472 ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

เรื่องพระสมุห์จันทร์ วัดจะทิ้งพระ กิ่งจะทิ้งพระ อำเภอเมืองสงขลา ร้องขอเบิกเงินกลบนาของวัดจะทิ้งพระ เพื่อนำไปก่อสร้างอุโบสถขึ้นใหม่นั้น บัดนี้จังหวัดได้เรียกช่าง

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. ศธ. 7.1/4 การใช้เงินกลบนาปฏิสังขรณ์วัดจะทิ้งพระ (10 ก.ค. - 27 ธ.ค. 2451)

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6. ศธ. 7.1/7 เจ้าคณะของอำเภอจะทิ้งพระขอเบิกเงินกลบนาเพื่อซ่อมแซมวัด 5,000 บาท (24 ส.ค. - 20 ต.ค. 63).

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7. ศธ. 7.1/15 การก่อสร้างอุโบสถวัดจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา (26 พ.ย. 70 - 19 ม.ค. 73).

⁴ เรื่องเดิม.

มาประกวดราคาค่าก่อสร้าง ตามแบบแปลนโดยจะก่อเสาและฐานเป็นเฟโรคอนกรีตทั้งหมด ช่างที่กะราคาต่ำที่สุดเหมาะเสร็จเป็นเงิน 13,800 บาท (หนึ่งหมื่นสามพันแปดร้อยบาท) แต่จำนวนเงินกลับมามีอยู่เพียง 12,800 บาท ยังขาดอีก 1,000 บาท (พันบาท) พระสมุห์จันทรและเจ้าคณะแขวงพร้อมด้วยชาวบ้านรับรองจะหาเงินพันบาทที่ขาดเพิ่มเติมจนพอ จึงขอร้องเบิกเงินกลับมาเท่าที่มีเพียง 12,800 บาท เพื่อได้จัดการให้ช่างรับลงมือปลูกสร้างเสียโดยเร็ว เพราะอุโบสถของเก่ากำลังชำรุดทรุดโทรมเกือบใช้ไม่ได้อยู่แล้ว ข้าพเจ้าได้ส่งรายการก่อสร้างและแบบแปลนมาใหม่พร้อมด้วยใบบอกนี้¹

แต่อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2473 กระทรวงธรรมการได้พิจารณาแบบแปลนอุโบสถของวัดจะทิ้งพระและแจ้งกลับมาว่าไม่ถูกแบบสถาปัตยกรรมไทย จึงขอให้วัดแก้ไขใหม่หรือยืนยันตามแบบเดิม ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือของเสนาบดีกระทรวงธรรมการถึงสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ลงวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2473 ความตอนหนึ่งว่า

เรื่องพระสมุห์จันทร เจ้าอาวาสวัดจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา ขอบเบิกเงินของวัดเพื่อสร้างอุโบสถ ดังความแจ้งอยู่แล้วนั้น ได้ให้สถาปนิกตรวจแบบอุโบสถที่ส่งไป สถาปนิกมีความเห็นว่าไม่น่าจะสร้างให้พิสดารผิดกับแบบอุโบสถทั้งปวง และการมีโค้งรอบเช่นนั้นนอกจากไม่ถูกต้องตามแบบสถาปัตยกรรมไทยแล้วยังลดค่า ลงของส่วนก่อสร้างโดยมิได้เพิ่มความสวยงามขึ้นเลย ข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วยจึงเห็นควรให้ทราบ ถ้าจะแก้ไขอย่างไรหรือยังคงชอบแบบเดิมก็ให้รับบอกมา²

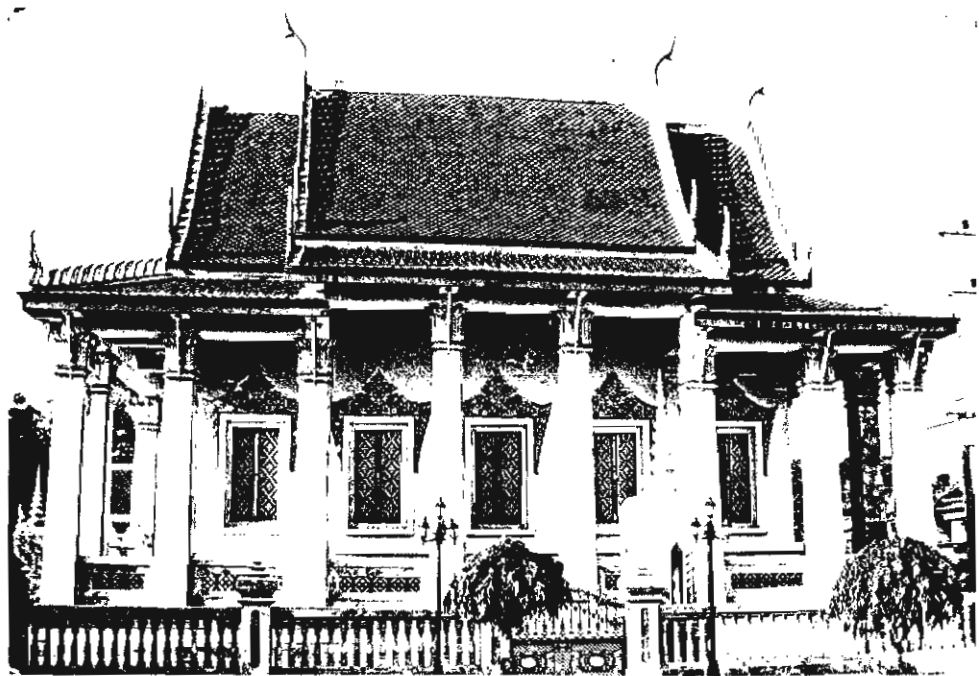
เรื่องแบบแปลนอุโบสถวัดจะทิ้งพระที่จะสร้างใหม่นี้และถูกหักท้วงจากกระทรวงธรรมการว่าไม่ถูกต้องตามแบบสถาปัตยกรรมไทยนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่ากระทรวงธรรมการตลอดถึงสถาปนิกในสมัยนั้นไม่เข้าใจและไม่มีความรู้ในเรื่องของศิลปกรรมในท้องถิ่นเมืองสงขลา เนื่องจากลักษณะเด่นของเมืองสงขลาเป็นแหล่งรวมการหล่อหลอมวัฒนธรรมไทย จีน และฝรั่ง ซึ่งปรากฏให้เห็นในรูปแบบของสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะอุโบสถในท้องถิ่นจะมีรูปแบบผสมผสานของวัฒนธรรมดังกล่าว คือ ลักษณะอุโบสถก่อด้วยอิฐบางแบบมีฝาผนังบางแบบไม่มีฝาผนัง ล้อมรอบด้วยเสาโค้งแบบโรมันรับปีกชายคา เพราะฉะนั้นการที่วัดจะทิ้งพระจะสร้าง

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7. ศธ. 7.1/15 การก่อสร้างอุโบสถวัดจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา (26 พ.ย. 70 - 19 ม.ค. 73).

² เรื่องเดิม.

ภาพประกอบที่ 10 อุโบสถวัดจະทัั้งพระ (ด้านหน้า) ค่ำบดจะทัั้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2473 ปัจจุบันบูรณะใหม่

ภาพประกอบที่ 11 อุโบสถวัดจະทัั้งพระ (ด้านข้าง) ค่ำบดจะทัั้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2473 ปัจจุบันบูรณะใหม่.

อุโบสถแบบมีเสาโค้งล้อมรอบ นอกจากจะเป็นแบบเฉพาะของท้องถิ่นแล้ว การสร้างอุโบสถครั้งนี้ได้มีการย้ายที่ก่อสร้างจากที่เคยลงมาทางทิศใต้เล็กน้อย ซึ่งจะตรงเป็นแนวเดียวกับวิหารพระพุทธไสยาสน์ และวิหารนี้ก็สร้างเปลี่ยนไปทางทิศเหนือเป็นเสาโค้งแบบโรมันรับปีกชายคา ดังนั้นการสร้างอุโบสถมีรูปเสาโค้งทำให้เกิดความกลมกลืนทางศิลปะที่มีอยู่เดิมแล้ว ซึ่งน่าจะเป็นแนวทางที่ถูกต้องตามหลักวิชาการดีกว่า

จากการทักท้วงดังกล่าวทางวัดจึงขอให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้แก้ไขแบบแปลนอุโบสถให้ถูกต้องสวยงามตามแบบศิลปะไทย ในที่สุดกระทรวงธรรมการได้ออกแบบแปลนอุโบสถใหม่ให้เป็นอุโบสถแบบทรงไทย แต่ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างจะสูงกว่าของเดิมมาก ทางกระทรวงธรรมการจึงให้วัดเป็นผู้เลือก คือถ้าสร้างแบบธรรมดาต้องใช้เงิน 22,500 บาท หรือถ้าสร้างแบบอย่างเลวใช้เงิน 18,500 บาท แต่เงินของวัดมีเพียง 12,899.59 บาท¹ พระสมุห์จันทร์จึงเลือกที่จะสร้างตามแบบที่ 2 ส่วนเงินที่ยังขาดอยู่ทางวัดจะหามาเพิ่มเติมภายหลัง ดังนั้นอุโบสถหลังใหม่ของวัดจะทั้งพระจึงเป็นแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก มีลักษณะทรงเรือนไทยมาจนปัจจุบันนี้ ซึ่งเป็นรูปแบบที่ไม่ผสมกลมกลืนกับวิหารพระพุทธไสยาสน์

3. วัดคูหาสวรรค์หรือวัดคูหาสูง ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เป็นวัดโบราณที่มีความเจริญมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ได้พระราชทานพระบรมราชูทิศเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาสำหรับบำรุงดูแลวัดเป็นจำนวนมาก แต่ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นวัดนี้มีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก ในสมัยรัชกาลที่ 5 วัดนี้ได้มีการบูรณะครั้งหนึ่งเพื่อเตรียมรับการเสด็จประพาสวัดคูหาสวรรค์ พ.ศ. 2432² ต่อมา พ.ศ. 2469 เจ้าอธิการตุ๊ด (พระครูบุญกรณีย์) เจ้าอาวาสวัดคูหาสวรรค์ ได้พิจารณาเห็นว่าอุโบสถหลังเก่ามีสภาพชำรุดทรุดโทรม เจ้าอธิการตุ๊ดจึงได้ปรึกษาพระภิกษุภายในวัด และประชาชนบริเวณใกล้เคียงตกลงให้รื้ออุโบสถเก่าแล้วสร้างอุโบสถใหม่ ซึ่งเจ้าอธิการตุ๊ดได้ใช้เงินส่วนตัวและเงินที่ชาวบ้านร่วมบริจาคดำเนินการก่อสร้างไปบ้างแล้ว แต่ยังขาดเงินที่จะใช้ในการก่อสร้างอีกประมาณ 15,000 บาท เจ้าอธิการตุ๊ดจึงได้เสนอเรื่องขอเบิกเงินกัลปนาวัด จำนวน 4,000 บาท ซึ่งทางจังหวัดก็มีความเห็นว่าควรอนุญาตให้จ่ายได้ เนื่องจากวัดคูหาสวรรค์มีพื้นที่นากัลปนา จำนวน 83 ไร่ 1 งาน 32 วา และเงินค่านากัลปนาวัดในจังหวัดพัทลุงรวมกันมีทั้งหมด 5,883.39 บาท ประการสำคัญวัดนี้เป็นวัดกลางชุมชนในบริเวณที่ตั้งตัวจังหวัดใหม่และมีเจ้านายเสด็จไปมาอยู่เสมอ จึงสมควรที่จะ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7. ศร. 7.1 /15 การก่อสร้างอุโบสถวัดจะทั้งพระ จังหวัดสงขลา (26 พ.ย. 70 - 19 ม.ค. 73).

² จังหวัดพัทลุง. “ประวัติวัดคูหาสวรรค์ ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง”, ใน หนังสือชินพระราชนาน จังหวัดพัทลุง 18 พฤศจิกายน 2520. 2520. หน้า 2.

สร้างอุโบสถขึ้นใหม่ให้เป็นหลักฐานต่อไป¹ ส่วนทางมณฑลนครศรีธรรมราชก็เห็นควรให้เบิกจ่ายได้ ดังนั้นในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2470 จึงได้เสนอเรื่องขออนุมัติไปที่กระทรวงธรรมการ² แต่เรื่องยังไม่อนุมัติจากกระทรวงธรรมการ เนื่องจากเกิดปัญหาการขอเบิกเงินกลับนา เพราะว่าเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2468 พระครูการาม (เทพ จิตฺยาโณ) เจ้าคณะแขวงอุหาสวรรค์ วัดประดู่หอม ได้มีหนังสือทูลสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ อุปราชมณฑลปักษ์ใต้ ขอพระราชทานเงินบูรณะอุโบสถวัดประดู่หอม จำนวน 2,500 บาท ซึ่งพระองค์ทรงมีรับสั่งให้ใช้เงินกลับนาวัดจังหวัดพัทลุง แต่ยังไม่ทันดำเนินการตามรับสั่งพระองค์ก็ย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสียก่อน ดังที่พระวิบูลคุณากร ธรรมการมณฑลนครศรีธรรมราช มีหนังสือถึงพระคณาธิบดีสุนทร ผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2470 ได้กล่าวชี้แจงเรื่องนี้ไว้ว่า

ผมระลึกได้ว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้านาบีกรมมหาดไทย ยังดำรงตำแหน่งอุปราชมณฑลปักษ์ใต้ ตอนเมื่อเสด็จจากสงขลาเข้ากรุงเทพฯ ครั้งหลังที่สุด ราวเดือนธันวาคม พ.ศ. 2468 โปรดให้ผมตามเสด็จมาด้วย เมื่อรถที่นั่งถึงสถานีพัทลุง เสด็จประทับพักที่สถานี มีพระครูการามกับพระภิกษุรูปหนึ่ง พร้อมด้วยคุณพระมาคอยเฝ้า พระครูการามถวายพระพร ขอเงินกลับนาปลูกสร้างศาลาหรืออุโบสถวัดประดู่หอมผมจำไม่ถนัด เพราะนานมาแล้ว สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ได้ขอให้คุณพระทำไปบอกเสนอตามทางการ แต่นั้นมาจนบัดนี้ยังหาได้รับไปบอกไม่ วัดประดู่หอมเป็นวัดที่สมเด็จพระเจ้านาบีกรมมหาดไทยจะทำนุบำรุงให้ถาวรสืบไป และเป็นวัดอยู่ใกล้กับจังหวัดใหม่ ซึ่งถ้าเทียบความสำคัญกับวัดอุหาสวรรค์ดูเหมือนจะไม่ยิ่งและหย่อนกว่ากันเลย ทั้งได้ทรงรับรองกับพระครูการามในเรื่องเงินนี้แล้ว ผมกับเจ้าคุณเทศา มาคำนึงถึงพระเดชพระคุณที่ทรงปกเกล้าฯ มาด้วยความร่มเย็นเป็นสุข จึงใคร่จะให้กิจการที่ได้ทรงตั้งพระหฤทัยไว้เป็นไปสำเร็จตามพระประสงค์ เมื่อเร็ว ๆ นี้แผนกสรรพากรได้โอนเรื่องพระตุค เจ้าอาวาสวัดอุหาสวรรค์ ขอเงินช่วยในการสร้างอุโบสถ 4,000 บาท ไปให้แผนกธรรมการพิจารณาปรากฏตามไปบอกของจังหวัดว่า เงินกลับนาที่คงคลังอยู่เวลานี้ มี 5,883 บาท 39 สตางค์ จึงเป็นปัญหาว่าจะควรบำรุงวัดประดู่หอมตามพระประสงค์ของสมเด็จพระเจ้านาบีกรมมหาดไทย หรือควรจะช่วยในการสร้างอุโบสถ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 7.1/12. ขออนุญาตเบิกเงิน กลับนา 4,000 บาท สร้างอุโบสถวัดอุหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง (8 ม.ค. 69 - 18 ต.ค. 72)

² เรื่องเดิม.

วัดกุหาสวรรค์ ขอคุณพระได้โปรดพิเคราะห์ให้ถ่องแท้ ถ้าเห็นควรจะบำรุงวัดประคู้หอมก่อน ก็ให้รีบทำไปบอกชี้แจงไป เวลานี้ผมงดเรื่องวัดกุหาสวรรค์ไว้ เพื่อรอฟังความเห็นคุณพระ ทั้งนี้ขอได้โปรดรีบตอบ'

หลังจากพระคณาธิบดีสุนทร ได้พิจารณาแล้วจึงตัดสินใจให้บูรณะอุโบสถวัดประคู้หอม¹ แต่ก็มีปัญหาเมื่อมณฑลนครศรีธรรมราชเสนอเรื่องไปกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เนื่องจากเงินกัลปนาของจังหวัดพัทลุงไม่ได้แยกเป็นของวัดใดบ้าง กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงสั่งให้มณฑลนครศรีธรรมราชตรวจสอบ แต่ก็ไม่สามารถตรวจสอบได้เพราะทางจังหวัดพัทลุงไม่ได้ทำบัญชีแยกเป็นรายวัดไว้ ซึ่งโดยระเบียบเงินของวัดใดจะใช้จ่ายได้เฉพาะของวัดนั้นจะเอาเงินของวัดอื่นมาใช้ไม่ได้² สำหรับวัดประคู้หอมนั้นไม่มีเงินกัลปนาตามระเบียบจึงไม่สามารถใช้เงินดังกล่าว แต่ที่ขออนุญาตจ่ายเงินกัลปนาเพื่อซ่อมแซมอุโบสถวัดประคู้หอมนั้นเพราะต้องการให้เป็นไปตามรับสั่งของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาภานุวัตรวรราชก่อนที่จะเสด็จไปจากมณฑลนี้³ ในที่สุดทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้นำเรื่องนี้ทราบทูลสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ได้ประทานพระอนุมัติ เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2470 ให้เบิกจ่ายเงินกัลปนาวัดจำนวน 2,500 บาท เพื่อใช้เป็นค่าปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดประคู้หอม'

ส่วนการสร้างอุโบสถวัดกุหาสวรรค์นั้นในปี พ.ศ. 2472 เจ้าอธิการตุ๊ดได้เสนอเรื่องขอเบิกเงินกัลปนาวัดจังหวัดพัทลุง จำนวน 4,000 บาท โดยผ่านทางจังหวัดไปยังมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งทางจังหวัดพัทลุงเห็นควรให้เบิกจ่ายได้ เนื่องจากเงินกัลปนาของวัดกุหาสวรรค์เคยโอนจ่ายไปให้วัดอื่น ๆ ในจังหวัดพัทลุงอยู่เสมอ แต่ทางมณฑลนครศรีธรรมราชไม่อนุมัติโดยกรรมการมณฑลให้เหตุผลว่า

เรื่องนี้ได้เคยพูดกันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2469 แต่ไม่สำเร็จ เพราะต้องทำวัดประคู้หอมเสียก่อนตามไปบอกพูดหาไม่แน่นอน การปลูกสร้างอุโบสถแบบนี้ตามแบบแปลนเป็นเงินเท่าไรพูดแต่เพียงว่าขอเงินกัลปนา 4,000 บาท ขาดเหลือนอกนั้น พระตุ๊ดเจ้าอธิการจะจัดการ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 7.1/11 จังหวัดพัทลุงขอเงิน 2,500 บาท เพื่อปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดประคู้หอม (18 ธ.ค. 68 - 28 ม.ค. 70).

² เรื่องเดิม.

³ เรื่องเดิม.

⁴ เรื่องเดิม.

⁵ เรื่องเดิม.

เอง ยังไม่ชอบด้วยทางการพิจารณาตามแบบแปลนน่าจะต้องใช้เงินตั้ง 10,000 บาทขึ้นไป ถ้าจ่ายไปแล้วทำไม่สำเร็จก็น่าเสียค่ายเงิน ฉะนั้นจึงควรให้พระตุลิตอดอ่านเรียไรดูก่อนจะได้เงินสักเท่าไร รวมกับเงินกลบนาของวัด เมื่อเห็นว่าได้จำนวนพอควร ให้เรียกช่างประกวคราคาแล้วส่งสัญญารายการตัวไม้มามณฑลเพื่อพิจารณา บอกกระทรวงธรรมการ จักได้ผลดีกว่าปล่อยให้ทำเอง ซึ่งอาจมีทางรั่วไหลได้มาก¹

ถ้าพิจารณาจากเหตุผลที่ทางมณฑลนครศรีธรรมราชนำมาอ้าง ในการไม่อนุมัติเงินกลบนาวัดจังหวัดพัทลุง เพื่อสร้างอุโบสถวัดกุหาสวรรค์ พอสรุปได้ดังนี้

1. วัดไม่บอกราคการสร้างอุโบสถทั้งหมดว่าใช้เท่าไร
2. ทางวัดขอเบิกเงิน 4,000 บาท ขาดเหลือเท่าไรในการสร้างอุโบสถ พระตุลิตจะเป็นผู้จัดหาเองผิดระเบียบราชการ

3. ถ้าอนุมัติเงินแล้ว ไม่เชื่อว่าวัดจะทำได้สำเร็จ
4. ทางมณฑลต้องการให้ใช้วิธีประกวคราก่อสร้างตามระเบียบราชการ
5. ทางมณฑลไม่แน่ใจว่าถ้าปล่อยให้ทำเองจะทำให้เงินรั่วไหลหรือไม่โปร่งใส

การไม่อนุมัติเงินกลบนาวัดจังหวัดพัทลุงให้วัดกุหาสวรรค์ของมณฑลนครศรีธรรมราชในครั้งนี้ แม้เหตุผลบางประการพอฟังได้แต่ก็ทำให้เกิดข้อสงสัยหลายประการ ทั้ง ๆ ที่วัดกุหาสวรรค์สามารถเก็บเงินกลบนาวัดได้เกือบทุกปี ดังตัวอย่างใน พ.ศ. 2469 เก็บเงินกลบนาได้ 72 บาท พ.ศ. 2470 เก็บไม่ได้เลย พ.ศ. 2471 เก็บได้ 68.45 บาท และในปี พ.ศ. 2472 เก็บได้อีก 67.74 บาท รวม 208.19 บาท² แต่เนื่องจากที่ผ่านมาจังหวัดพัทลุงนำเงินกลบนาของวัดที่จัดเก็บได้แต่ละปีมารวมกันทั้งหมดไม่แยกบัญชีให้ชัดเจน จึงทำให้ไม่สามารถทราบจำนวนเงินกลบนาที่แท้จริงของวัดกุหาสวรรค์ได้ และการที่มณฑลนครศรีธรรมราชได้อนุมัติให้วัดต่าง ๆ เบิกเงินกลบนาที่ผ่านมาบางครั้งก็ผิดระเบียบการจ่ายเงินกลบนา เพราะตามระเบียบเงินของวัดใดวัดนั้นเป็นผู้เบิกจ่ายคงได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งเห็นได้ชัดเจนในกรณีของวัดประดู่หอม ที่มณฑลนครศรีธรรมราชอนุมัติเงินกลบนาวัดจังหวัดพัทลุง จำนวน 2,500 บาท เพื่อใช้ซ่อมแซมอุโบสถทั้ง ๆ ที่วัดประดู่หอมไม่มีเงินกลบนาวัด ส่วนการที่มณฑลอ้างว่าวัดขอเงิน 4,000 บาท แต่ไม่บอกว่าราคาสร้างอุโบสถทั้งหมดเท่าไร ความจริงเรื่องนี้ทางวัดได้แจ้งการใช้เงินทั้งหมดให้ทราบตั้งแต่ปี พ.ศ. 2469 จำนวน 15,000 บาท ส่วนเหตุผลข้ออื่น ๆ ทำให้สามารถมองเห็นถึงทัศนคติ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 7.1/12 ขออนุญาตเงินกลบนา 4,000 บาท สร้างอุโบสถวัดกุหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง (8 ม.ค. 69 - 18 ต.ค. 72)

² เรื่องเดิม.

ของข้าราชการในสมัยนั้นที่มีต่อการทำงานของวัดได้เป็นอย่างดี เช่น กล่าวว่าจะหาเงินมาสร้างไม่สำเร็จ หรือถ้าทำเองกลัวเงินจะรั่วไหล เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นการระแวงไม่เข้าใจการทำงานของวัดที่ยังใช้ระบบความศรัทธาเป็นพลังผลักดันให้งานสำเร็จ แต่เมณฑลต้องการใช้ระบบราชการแบบการประมูลหรือการประกวดราคาก่อสร้าง ซึ่งมักจะได้ราคาสูงกว่าปกติ อันเป็นวิธีการแบบใหม่ที่หลายวัดไม่เคยชินมาก่อน

การสร้างอุโบสถวัดกุหาสวรรค์ครั้งนี้จึงไม่ได้รับเงินกลบปามาสนับสนุน แต่เจ้าอธิการตุตหรือพระครูจตุฎฐณียก็ยังสามารถสร้างอุโบสถกึ่งถาวรด้วยไม้แบบทรงโถงขึ้นหลังหนึ่งเพื่อใช้ประโยชน์ไปพลางก่อน ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากพระสงฆ์และชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงเป็นอย่างดี

4. วัดพะโคะหรือวัดราชประดิษฐฐาน ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 ตำบลชุมพล อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เป็นวัดโบราณที่มีความเจริญมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ต่อมาสิ่งก่อสร้างภายในวัดได้ชำรุดทรุดโทรมมาก เช่น พระมหาธาตุเจดีย์ อุโบสถ วิหารและพระพุทธรูปไสยาสน์ เป็นต้น จนมาถึงสมัยที่ เจ้าอธิการแก้ว พุทรมณี เป็นเจ้าอาวาสวัดคิหลวง (พ.ศ. ? - พ.ศ. 2495) อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ได้พิจารณาเห็นว่า ศาสนสถานภายในวัดพะโคะชำรุดมาก โดยเฉพาะพระมหาธาตุเจดีย์หักพังมากและพระพุทธรูปไสยาสน์อยู่ในสภาพหักพังเป็นกองอิฐมีปรักปรำคลุมจนหาเค้าเดิมไม่ได้ เจ้าอธิการแก้ว พุทรมณี จึงได้ประชุมชาวบ้านตำบลคิหลวงขอความร่วมมือเพื่อช่วยกันบูรณะศาสนสถานวัดพะโคะ เสร็จแล้วจึงได้เดินทางไปปรึกษากับพระอธิการคง ฆนคสสโร เจ้าอาวาสวัดพะโคะ (พ.ศ. 2444 - 2483) ตกลงร่วมมือกันบูรณะวัดพะโคะ หลังจากนั้นได้นิมนต์เจ้าอาวาสวัดในตำบลคิหลวง ตำบลชุมพล และชาวบ้านบางส่วนมาประชุมที่วัดพะโคะก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี'

ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2467 - 2468 เจ้าอธิการแก้ว พุทรมณี ได้ทำรายงานขอเบิกเงินกลบปาวัดพะโคะ ได้รับเงินมาจำนวนหนึ่งรวมกับเงินทุนของวัดพะโคะและเงินที่ประชาชนบริจาคอีกจำนวนหนึ่ง ได้เป็นทุนในการบูรณะพระมหาธาตุเจดีย์เป็นอันดับแรก วิธีการทำงานบูรณะพระมหาธาตุเจดีย์ของเจ้าอธิการแก้ว พุทรมณี ครั้งนี้ได้ใช้วิธีการให้ชาวบ้านที่มาช่วยงานยื่นแถวจากวัดพะโคะจนถึงริมทะเลอ่าวไทย ช่วยกันยื่นทรายขึ้นไปบนเขาพะโคะ ดังที่เจ้าอธิการถัน กาญจนโน ได้กล่าวไว้ว่า

'เจ้าอธิการถัน กาญจนโน. ประวัติสมเด็จพระเจ้าพะโคะราชมนีสามีรวมคุณูปมาจารย์เหยียบน้ำทะเลกลับมาจับเท้ากงเกวียน. 2506. หน้า 147 - 148.

ภาพประกอบที่ 12 พระมหาธาตุเจดีย์และธรรมศาลา วัดพะโคะ ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ถ่ายเมื่อประมาณ พ.ศ. 2475

ประชาชนก็รับพร้อมกันแล้วก็ตกลงนัดดังกล่าวแล้วจัดสานหมุกยอดตาลโดนดเข้าอีก ยืนเรียงแถวเข้าตั้งแต่บนวัดพะโค๊ะตลอดถึงชายท่าทะเลเดิมเช่นกัน อย่างที่สมเด็จพระเจ้ากระทำหรือจัดการ เอาทรายใส่หมุกเข้าแล้ว หัวหน้าชายทะเลยื่นขวาส่งมาเป็นลำดับต่อกันไปกระทั่งถึงคนสุดท้ายอยู่บนวัดพะโค๊ะ คนสุดท้ายบนวัดพะโค๊ะเททรายแล้วส่งหมุกเปล่ามือซ้ายกลับ ส่งตามลำดับตลอดขึ้นไปถึงชายทะเล เวียนกันอยู่อย่างนี้เป็นวัน คดห่อกันมาพักเที่ยงทีหนึ่ง รับห่อกันแล้วเรียงแถวตามเดิม การรับข้าวห่อกันนี้ใครอยู่ตรงไหนแล้ว จัดหากินกันเป็นตอน ๆ ไม่ต้องมาร่วมแห่งเดียวกัน ก็จัดทำดังนี้แม้ได้ทรายจนพอทำก็เป็นธรรมดาที่ช่วยกันทุกวัน การสามัคคีทำกันอย่างนี้ก็เป็นประวัติกิจการ ปรากฏว่าไม่มีการทะเลาะเบาะแว้งแข่งค้ำกันเลย เหมือนกันกับครั้งสมัยสมเด็จพระเจ้าราชมนู้นี้จัดกระทำมาก่อน ตอนเย็นบ้าย้ำก็เลิกกลับบ้านกัน การจัดทำเช่นนั้นก็มีจัดกันเรื่อย ๆ จนกว่าบูรณะพระเจดีย์สำเร็จ¹

การบูรณะพระมหาธาตุเจดีย์แล้วเสร็จ ประมาณ พ.ศ. 2471 ในระหว่างที่เจ้าอธิการแก้วพุทธมนี บูรณะพระมหาธาตุเจดีย์นั้น ท่านได้ให้ประชาชนตากถางป่าทางทิศเหนือขององค์เจดีย์ประมาณ 20 เมตร ได้พบซากพระพุทธรูปไสยาสน์หักพังกองเป็นเนินอิฐ มีดินโดนดงอกขึ้นกลางองค์พระ ประชาชนจึงช่วยกันขุดและปรับพื้นที่เพื่อบูรณะต่อไป

หลังจากบูรณะพระมหาธาตุเจดีย์เสร็จแล้วได้มีการจัดงานสมโภชเป็นงานใหญ่ ปรากฏว่ามีเงินเหลือจากการจัดงานครั้งนี้ จึงได้นำมาบูรณะพระพุทธรูปไสยาสน์ขึ้นใหม่โดยขยายของค์พระให้ใหญ่และยาวกว่าเดิมจนแล้วเสร็จ² แต่หลักฐานดังกล่าวไม่สอดคล้องกับหลักฐานที่จังหวัดสงขลาส่งไปขอเบิกเงินกัลปนาวัด จำนวน 2,200 บาท เมื่อ พ.ศ. 2472 เพื่อนำมาบูรณะวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ แสดงให้เห็นว่าวิหารและพระพุทธรูปไสยาสน์ได้มีการบูรณะมาก่อนแล้ว ต่อมาได้ชำระดูแลทรุดโทรม จึงได้ทำเรื่องขอเบิกเงินกัลปนาเพื่อใช้ในการบูรณะต่อไป ดังที่ได้ระบุไว้ในหลักฐานของจังหวัดว่า

ด้วยได้รับลิขิตของพระอุปัชฌาย์พลับ ประธานกรรมการรักษาการคณะสงฆ์จังหวัดสงขลา ลงวันที่ 21 สิงหาคม สกนี้ (พ.ศ. 2472) ว่าที่วัดพะโค๊ะตำบลชุมพล กิ่งจะทิ้งพระ อำเภอเมืองสงขลา โบสถ์พระพุทธรูปไสยาสน์ของเก่าได้ชำรุดทรุดโทรมมาก คือ

¹เจ้าอธิการถัน กาญจน. ประวัติสมเด็จพระเจ้าพะโค๊ะราชมนีสามีรามคุณูปมาจารย์เหยียบน้ำทะเลเดิมกลับจิตท่ากงเวียน. 2506. หน้า 151 - 152.

²เรื่องเดิม. หน้า 154 - 155.

ปลวกเข้าทำอันตรายกัดกินอยู่ในเสา และขึ้นไปกัดกินตัวไม้ต่าง ๆ ข้างบนขาดลงมาบ้างแล้ว เหลือวิสัยที่จะซ่อมแซมให้คงคืนดีได้ดังเดิม ถ้าทิ้งไว้ไม่รับจัดการรื้อทำใหม่แล้ว น่ากลัวจะต้องพังลงทับองค์พระพุทธรูปไสยาสน์ จึงพระอธิการคงพร้อมด้วยพระภิกษุและมรรคทายกวัดพะโคะได้ปรึกษาพร้อมกันเห็นว่า ควรรื้อของเก่าออกทั้งหมดแล้วจัดการก่อสร้างขึ้นใหม่ที่เดิมนั่นเอง ถัดคำรื้อ คำอิฐ คำปูน คำไม้ คำแรง คำขน จะเป็นเงินประมาณ 2,300 บาท (สองพันสามร้อยบาท) ดังมีรายละเอียดแล้วในบัญชีรายการก่อสร้างซึ่งได้เสนอมาคู่แล้ว พระอธิการคงพร้อมด้วยมรรคทายกร้องขออนุญาตเบิกเงินกลัปนาของวัดพะโคะ เพื่อได้จัดการก่อสร้างโบสถ์พระพุทธรูปไสยาสน์เป็นเงิน 2,200 บาท¹

หลังจากบูรณะวิหารและพระพุทธรูปไสยาสน์เสร็จแล้ว เจ้าอธิการแก้ว พุทธมณี ได้สร้างศาลาหรือมณฑปพระพุทธรูปบาท บูรณะอุโบสถ และโรงธรรมศาลาขึ้นใหม่จนแล้วเสร็จ โดยได้เบิกเงินกลัปนาส่วนหนึ่งมาช่วยเหลือ แต่การที่เจ้าอธิการแก้ว พุทธมณี สามารถบูรณะศาสนสถานภายในวัดพะโคะได้สำเร็จนั้นเนื่องจากท่านเป็นพระเถระที่มีเพื่อนฝูงมาก เป็นที่รู้จักและเคารพนับถือในหมู่พระสงฆ์และชาวบ้านให้ความศรัทธาเป็นอย่างสูง ประกอบกับการรู้จักนำบุญบารมีของสมเด็จพระเจ้าพะโคะหรือหลวงพ่อดวงเหยียบน้ำทะเลจืด อันเป็นที่เคารพบูชาของชาวบ้านในแถบนี้มาเป็นแรงจูงใจให้ชาวบ้านร่วมพลังสร้างศรัทธาสะสมบุญตามจริยวัตรของสมเด็จพระเจ้าพะโคะในอดีต ด้วยเหตุนี้จึงทำให้งานทุกอย่างสำเร็จด้วยดี

การสร้างวัดหรือการบูรณะศาสนสถาน ดังได้กล่าวมาส่วนใหญ่เป็นการอิงกับระบบราชการสมัยใหม่ ยกเว้นการบูรณะวัดพะโคะที่เจ้าอธิการแก้ว พุทธมณี ได้ใช้ระบบราชการในการเบิกเงินกลัปนามาใช้จ่าย แต่ก็ใช้ระบบศรัทธาตั้งชาวบ้านและพระสงฆ์เข้ามาช่วยเหลือในการทำงานซึ่งได้ผลเป็นอย่างดี แต่ขณะเดียวกันก็มีวัดอีกหลายแห่งในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ไม่ต้องพึ่งพิงเงินจากระบบราชการ แต่ใช้ระบบศรัทธาหรือบุญกุศลเป็นพลังผลักดันให้ชาวบ้านในท้องถิ่นมาร่วมพลังกันสร้างหรือบูรณะศาสนสถานและศาสนวัตถุในพุทธศาสนาได้สำเร็จ ดังกรณีตัวอย่างของวัดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 คร. 7.1/17. ขออนุญาตเบิกเงินกลัปนาของวัดพะโคะ สร้างโบสถ์ 2,200 บาท (4 ต.ค. - 1 พ.ย. 72)

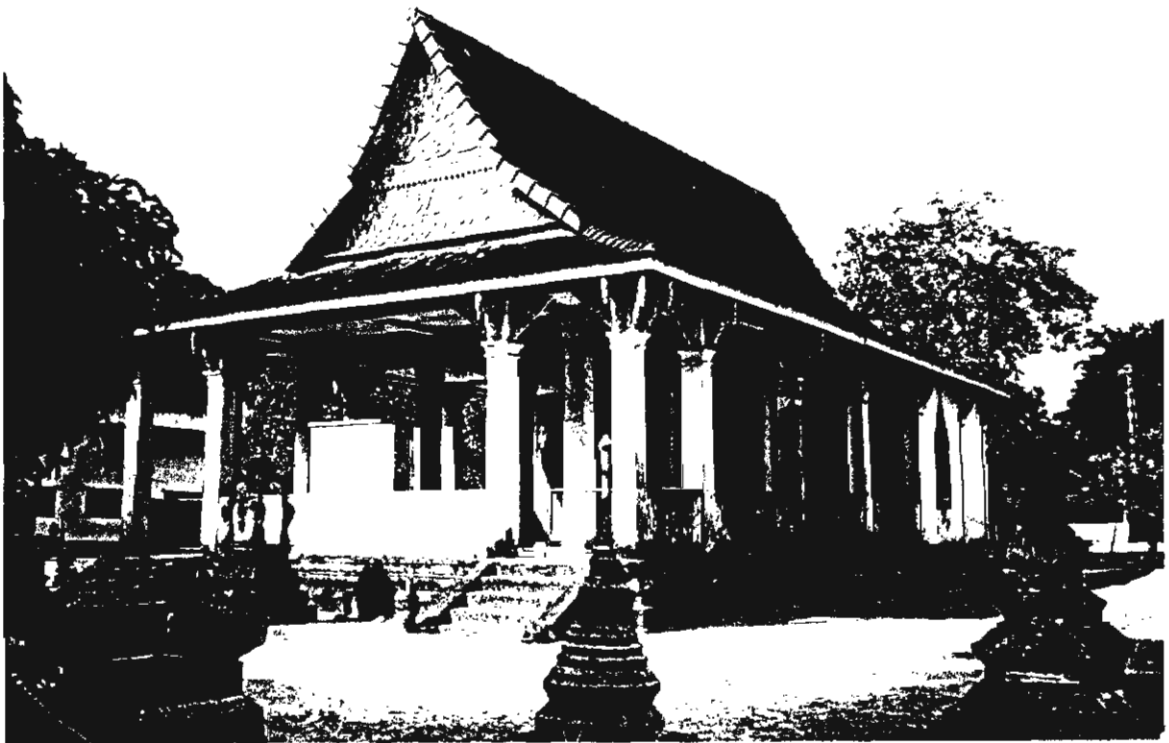
1. การสร้างอุโบสถวัดเขาเจ็ยก วัดเขาเจ็ยกตั้งอยู่หมู่ที่ 6 ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เป็นวัดโบราณสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. 2181¹ หรือประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ได้รับที่วิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. 2469² และวัดได้ดำเนินการสร้างอุโบสถระหว่าง พ.ศ. 2453 ถึง พ.ศ. 2479 รวมเวลา 26 ปี การสร้างอุโบสถครั้งนี้เป็นการสร้างด้วยระบบสหรัทธาของพระสงฆ์และชาวบ้านร่วมกัน เนื่องจากเป็นวัดที่อยู่ห่างไกลความเจริญการก่อสร้างจึงเป็นไปอย่างช้า ๆ ตลอดการก่อสร้างได้มีการบันทึกแต่งเป็นคำกลอนไว้ ชื่อว่า “พฤติการณอุโบสถวัดเขาเจ็ยก (คำกลอน) เล่ม 1 โดยผู้เขียนใช้นามปากกาว่า “วันโนภาส” ซึ่งจริง “พระครูใบฎีกาขาว โอทาทวณฺโณ” อดีตเจ้าอาวาสวัดสมสมัย หมู่ที่ 11 ตำบลดำนาน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง³ หนังสือนี้ได้พิมพ์แจกในงานฉลองอุโบสถวัดเขาเจ็ยก เมื่อ พ.ศ. 2479⁴ ได้กล่าวถึงการสร้างอุโบสถวัดเขาเจ็ยกไว้ พอสรุปได้ว่า การก่อสร้างอุโบสถเริ่มขึ้นในสมัยที่พระอธิการแท่น พรหมสโร เป็นเจ้าอาวาส และพระด้วง ปุณฺณสุโร เป็นรองเจ้าอาวาสวัดเขาเจ็ยก ในปี พ.ศ. 2453 พระด้วง ปุณฺณสุโร ได้ปรึกษากับผู้ใหญ่บ้านอูย ผู้ใหญ่บ้านกลบ ผู้ใหญ่บ้านแสง และชาวบ้านเขาเจ็ยก เพื่อเตรียมการสร้างอุโบสถ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านเป็นอย่างดี พ.ศ. 2454 พระอธิการแท่นได้เดินทางไปตัดไม้ทำเสา เดินทางโดยสารรถไฟจากพัทลุงไปลงสถานีปาง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้พักอยู่ที่วัดปิง เมื่อได้ไม้ตามต้องการแล้วได้บรรทุกรถไฟมาลงที่สถานีรถไฟพัทลุง ทางวัดได้นำชาวบ้านเขาเจ็ยกไปชักลากไม้จากสถานีรถไฟไปพักที่บ้านท่ามิหรำ ลากต่อจนถึงวัดเขาเจ็ยก ชาวบ้านและพระสงฆ์ได้ช่วยกันทำไม้อยู่ 2 ปี จนปี พ.ศ. 2457 พระด้วง ปุณฺณสุโร รองเจ้าอาวาส พร้อมด้วยชาวบ้านได้เดินทางไปตั้งทับในป่าบ้านโหล๊ะอม ตำบลบ้านนา อำเภอเมืองพัทลุง ทำไม้อยู่ 3 ปี การชักลากไม้ใช้ควายลากไม้มาลงคลองหมวย จากคลองหมวยมาลงคลองนาท่อม แล้วแยกลงคลองเขาเจ็ยก

¹พระครูอุทัยสังวร (เอี้ยค). “ทำเนียบวัดในจังหวัดพัทลุง”, ใน หนังสือเนกขัมมานุสรณ์ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูเนกขัมมาภิรมย์ อดีตเจ้าอาวาสวัดปากสระ และเจ้าคณะตำบลชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง วันศุกร์ที่ 30 พฤษภาคม 2512. หน้า 28.

²หอบจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศร. 7.5/109. ขอพระราชทานที่วิสุงคามสีมาวัดในอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช และวัดเขาเจ็ยก จังหวัดพัทลุง. (30 ก.ย. - 18 ก.พ. 69)

³สัมภาษณ์พระครูสังวรภักย์ชิต กวีวิงโส เจ้าอาวาสวัดธาราสดิษฐ์ หมู่ที่ 8 ตำบลโลกชะงาย อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544.

⁴พระครูใบฎีกาขาว โอทาทวณฺโณ. พฤติการณอุโบสถวัดเขาเจ็ยก (คำกลอน) เล่ม 1. โดย วันโนภาส (นามแฝง). 2479.

ภาพประกอบที่ 13 อุโบสถแบบทรงโถง วัดเขาเจ็ยก ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง
 จังหวัดพัทลุง พระด้วง ปุณฺณสุโร อธิการเจ้าอาวาสได้ร่วมมือกับชาวบ้านสร้างขึ้น
 ระหว่าง พ.ศ. 2453 - 2479

ถึงวัดทำไม้อยู่ 3 ปี ในปี พ.ศ. 2464 พระด้วงขึ้นไปตัดหินบนเขาเจ็ยก และขนทรายมาสร้างอุโบสถ เริ่มก่อฐานอุโบสถด้วยหิน เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2465

พ.ศ. 2466 ตั้งร้านก่อเสาและในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2468 ทำการยกเครื่องบนก่อพระประธาน ทำซ่อฟ้า ใบระกา และลายปูนปั้น หน้าบันอุโบสถ โดยนายช่าง 3 คน คือ นายแจ้ง พรหมศรี นายไข่ เตมะศิริ และนายแดง ธรรมชาติ ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2469 นางจอน บ้านท่ามิหรำ ได้ซื้อพระพุทธรูปโลหะจากกรุงเทพฯ มาลงสถานีรถไฟพัทลุง ชาวบ้านได้ชักชวนกันไปแห่พระพุทธรูปจากตลาดสี่กั๊กจนถึงวัด

พอถึง พ.ศ. 2470 ไม้ที่นำมาสร้างอุโบสถไม้พอ พระด้วงจึงเดินทางไปตัดไม้ที่ป่าเขาคราม ตำบลบ้านนา ตัดไม้อยู่ 2 ปี จนกระทั่ง พ.ศ. 2472 จึงได้ทำพิธีฝังลูกนิมิตและผูกพัทธสีมา มีการจัดงานฉลองเป็นที่สนุกสนานของชาวบ้าน และเมื่อสร้างอุโบสถสำเร็จจึงจัดงานฉลองอีกครั้งหนึ่ง ระหว่างวันที่ 9 - 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2479

การสร้างอุโบสถของวัดเขาเจ็ยกในครั้งนี้ เป็นการสร้างที่ใช้แรงศรัทธาของชาวบ้านและพระสงฆ์ร่วมกันที่ต้องการจรรโลงพุทธศาสนา และให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน พระสงฆ์และชาวบ้านจึงต้องใช้ความสามัคคีและความพยายามเป็นอย่างสูงในการจัดทำ กันเองแม้จะใช้เวลายาวนานแต่ก็อัมมบุญตามความศรัทธาของชาวบ้าน นอกจากจะร่วมแรงร่วมใจกันสร้างอุโบสถแล้ว ชาวบ้านบางส่วนยังได้สละทรัพย์สร้างพระพุทธรูปถวายชาวไว้ในอุโบสถวัดเขาเจ็ยกอีกด้วย ดังมีจารึกไว้ที่ฐานพระสารีบุตรปูนปั้นว่า “พระรูปนี้ของนางนุญ ผู้สร้าง เมื่อ พ.ศ. 2471 ค่าทำ 160 บาท” และจารึกที่ฐานพระโมคคัลลานะปูนปั้นว่า “พระรูปนี้เป็นของนายด้วง นามสกุลเรียงจัน ผู้สร้างไว้ เมื่อ พ.ศ. 2471”¹ ส่วนพระด้วงในฐานะผู้คิดการและผู้นำกำลังสำคัญในการสร้างอุโบสถครั้งนี้ จึงมีการปั้นรูปอนุสาวรีย์ประดิษฐานไว้ด้านหน้าอุโบสถเพื่อเป็นการระลึกถึงคุณงามความดีของท่าน มีจารึกเป็นหลักฐานว่า “รูปพระด้วงทำเมื่อ พ.ศ. 2471”² ซึ่งถือได้ว่ารูปพระด้วงเป็นประติมากรรมรูปเหมือนของพระภิกษุรูปที่ 2 ที่มีการปั้นขึ้นในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาเท่าที่พบหลักฐานในปัจจุบันนี้ (รูปแรกที่ปั้นขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2470 เป็นรูปพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) วัดจะทิ้งพระ อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา)

2. การบูรณะศาสนสถานถ้ำคูหาสวรรค์ วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ภายในถ้ำมีพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดต่าง ๆ จำนวน 37 องค์ เป็นพระพุทธรูปโบราณตามประวัติว่า ในสมัยอยุธยาสมเด็จพระราชมนูหรือหลวงพ่อดาวเหียบน้าทะเลจืด ร่วมมือกับพระครูสังฆธรรมรังษี พระมหาเถระพุทธรักจิต พระครูบุตรเทพและหมื่นเทพบาล ได้สร้างพระ

¹ชัยวุฒิ พิชะกุล. จารึกภาษาไทยในจังหวัดพัทลุง. 2530. หน้า 52.

²เรื่องเดิม. หน้า 53.

พุทธรูปภายในถ้ำคูหาสวรรค์ 20 องค์¹ ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ได้รับการบูรณะและสร้างพระพุทธรูปเพิ่มขึ้นอีก 17 องค์² จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2468 สถาปถ้ำและพระพุทธรูปชำรุดทรุดโทรมมาก เจ้าอธิการตุตหรือพระครูจรัญกรณีย์เจ้าอาวาสวัดคูหาสวรรค์ เป็นหัวหน้า ได้ชักชวนให้พระสงฆ์และบุคคลหลายฝ่ายมาช่วยบูรณะพระพุทธรูปและถ้ำคูหาสวรรค์ เช่น พระพุ่ม รองเจ้าอาวาสวัดคูหาสวรรค์ พระอุปัชฌาย์คำ เจ้าคณะหมวดวัดท่าแค พระวินัยธรฐ เจ้าอาวาสวัดควนอินทร์นิมิตร พระอธิการโต เจ้าอาวาสวัดไทรห้อย พระอธิการนะ เจ้าอาวาสวัดโคกคีรี พระภิกษุณก รองเจ้าอาวาสวัดโคกคีรี พระคณาภัยสุนทร ผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง ขุนรักษันรกิจ นายอำเภอคูหาสวรรค์ เป็นต้น³ การบูรณะครั้งนี้ชาวบ้านจำนวนมากได้เข้ามาช่วยงานและบริจาคทรัพย์ โดยการนำของนายเลี่ยม ภักดีวานิช พ่อค้าในตลาดพัทลุง ได้เงินบริจาค จำนวน 2,099.68 บาท จึงได้นำเงินจำนวนนี้มาจ้างนายแจ้ง พรหมศรี และนายอัน ประดิษฐ์ ให้เป็นช่างซ่อมพระพุทธรูป จำนวน 30 องค์ และสร้างใหม่ 1 องค์⁴ เมื่อได้บูรณะเสร็จแล้ว นายเลี่ยม ภักดีวานิช ได้จารึกไว้ที่เพิงหินหน้าถ้ำว่า

ข้าพเจ้านายเลี่ยมพร้อมด้วยบุตรภรรยา ได้บริจาคทรัพย์ 1,106 บาท 7 สตางค์ ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปและพื้นถ้ำผู้ช่วยเหลือคือพระตุต พระพุ่ม พระวินัยธร (ฐ) พระอุปัชฌาย์คำ พระโต พระนะ พระนก นายอัน นายแจ้ง ช่างผู้ทำและญาติมิตรสหายทั้งหลาย ฯ พระพุทธศักราช 2468⁵

หลังจากบูรณะเสร็จเรียบร้อยแล้ว ทางวัดได้มีการจัดงานฉลองขึ้น 5 วัน 5 คืน เริ่มงานวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2468 รุ่งขึ้นวันที่ 23 มกราคม เวลาเช้าและเที่ยงชาวบ้านมีการถวายอาหารบิณฑบาตพระสงฆ์ 35 รูป กลางวันมีมโนราห์ประชันโรง เวลาเย็นพระสงฆ์ 35 รูป เจริญพระพุทธรูปภายในถ้ำคูหาสวรรค์ เวลากลางคืนมีหนังตะลุงประชันโรง วันที่ 24 มกราคม เวลาเช้าและเที่ยงถวายอาหารพระสงฆ์ 35 รูป เสร็จแล้วมีการแสดงพระธรรมเทศนา คาลาพันแต่เพิ่มจำนวนเป็นคาลาหมื่น กลางคืนมีดอกไม้ไฟ ดอกไม้กระถาง และพลุ วันที่ 25

¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกล่าวนาสมัยอยุธยา ภาค 1. 2510. หน้า 67.

²ชัยวุฒิ พิชะกุล. “วัดคูหาสวรรค์”, ใน สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดพัทลุง. 2533. หน้า 51.

³หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 7.1/10 มีผู้บริจาคทรัพย์ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป วัดคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง. (10 - 19 ก.พ. 68)

⁴เรื่องเดิม.

⁵ชัยวุฒิ พิชะกุล. จารึกภาษาไทยในจังหวัดพัทลุง. 2530. หน้า 43 - 44.

ภาพประกอบที่ 14 พระพุทธรูปปูนปั้นภายในถ้ำคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง
สร้างสมัยอยุธยา ปัจจุบันบูรณะใหม่หลายครั้ง

ภาพประกอบที่ 15 พระพุทธรูปภายในถ้ำคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สร้าง
สมัยอยุธยา ปัจจุบันบูรณะใหม่หลายครั้ง

มกราคม เข้าและเที่ยงเที่ยงพระสงฆ์เช่นเดียวกับวันก่อน เสร็จแล้วมีการเทศนาสังคายนา วันที่ 26 มกราคม ตอนเช้าและเที่ยงเหมือนวันก่อน ตอนบ่ายแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องมิลินทปัญหา กลางคืนมีดอกไม้ไฟอย่างคึกคัก ๆ ในงานนี้มีผู้ศรัทธาบริจาคเงินช่วยในการปฏิสังขรณ์และการฉลอง และเงินที่ได้จากการเก็บค่าประตูเข้าชมมหรสพ ได้รวมกัน 2,099.69 บาท ได้ใช้จ่ายไปในงานนี้ทั้งหมด'

การที่เจ้าอธิการตุคหรือพระครูจตุญญกรณีย์ (ตุค เกสโร) สามารถดำเนินการบูรณะพระพุทธรูปและถ้ำคูหาสวรรค์ พร้อมกับจัดงานฉลองใหญ่โตได้สำเร็จอย่างรวดเร็ว เนื่องจากมีเหตุผลหลายประการ ดังนี้

ประการแรก เจ้าอธิการตุคเป็นพระเถระที่มีเพื่อนมากและมีความกว้างขวางในหมู่พระสงฆ์เป็นที่เคารพนับถือของพระภิกษุสงฆ์ในจังหวัดพัทลุงและในบริเวณใกล้เคียง จึงสามารถขอความร่วมมือช่วยเหลือในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

ประการที่ 2 เจ้าอธิการตุคเป็นพระเถระที่มีจริยวัตรปฏิบัติอันงดงามเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชนทั่วไป การทำกิจกรรมต่าง ๆ จึงได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากชาวบ้านเป็นอย่างดี

ประการที่ 3 วัดคูหาสวรรค์เป็นวัดที่ตั้งอยู่กลางชุมชนที่ตั้งจังหวัดใหม่ ประกอบกับพระพุทธรูปและถ้ำคูหาสวรรค์เป็นของโบราณชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และยังเชื่อในบุญกุศล จึงทำให้ชาวบ้านและพระสงฆ์ถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องช่วยกันดูแล บำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพที่มั่นคงสวยงามควรแก่การกราบไหว้บูชา

3. การสร้างเจดีย์บนยอดเขาอกทะลุ² เจดีย์องค์นี้ตั้งอยู่บนยอดเขาอกทะลุ ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สาเหตุของการสร้างเจดีย์เนื่องมาจากเดิมบนยอดเขาอกทะลุมีเจดีย์ก่ออิฐ 1 องค์ แต่ต่อมาฟ้าผ่าหักพังเหลือเฉพาะฐานอิฐ จนกระทั่ง พ.ศ. 2453 พระอธิการนุ้ย อดีตเจ้าอาวาสวัดโคกคีรี ตำบลตำนาน อำเภอเมืองพัทลุง และพระรักษ์วัดเดียวกันได้เป็นหัวหน้าชักชวนชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธาจำนวนมากขึ้นไปสร้างเจดีย์องค์ใหม่บนยอดเขาที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเล 245 เมตร โดยพระอธิการนุ้ยกับพระรักษ์ได้ไปสร้างกุฏิชั่วคราวขึ้น

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศร. 7.1/10 มีผู้บริจาคทรัพย์ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป วัดคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง. (10 - 19 ก.พ. 68)

² การสร้างเจดีย์บนยอดเขาอกทะลุเขียนตามคำบอกเล่าของนางชี ตูลาชน บ้านเลขที่ 13 หมู่ที่ 5 ตำบลตำนาน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ซึ่งได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังเมื่อ พ.ศ. 2519 ปัจจุบันได้ถึงแก่กรรมแล้ว

ภาพประกอบที่ 16 ฐานเจดีย์บนยอดเขาอกทะลุ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สร้าง
ขึ้นใหม่ระหว่าง พ.ศ. 2453 - 2457

ภาพประกอบที่ 17 ฐานเจดีย์บนยอดเขาอกทะลุ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง
พระอธิการนุ้ย อดีตเจ้าอาวาสวัดโคกคีรีได้สร้างขึ้นใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 2453 - 2457

หน้าถ้ำเขากทะเลทางทิศตะวันตก มีชาวบ้านมาช่วยการก่อสร้างจำนวนมากหมุนเวียนกันทุกวัน การก่อสร้างทำได้ยากลำบากมาก เนื่องจากทางขึ้นสู่ยอดเขามีความสูงชัน โดยเฉพาะช่วงที่หิน ทะลุจนถึงยอดเขานั้นเป็นหน้าผาสูงประมาณ 15 เมตรเศษ ชาวบ้านจึงช่วยกันทำพะองด้วยไม้ไผ่ เพื่อปีนขึ้นไปบนยอดเขา ชาวบ้านที่แบกหามอิฐปูนเมื่อถึงหินทะลุก็จะชักรอกวัสดุก่อสร้างดังกล่าว ขึ้นไปบนยอดเขาได้สะดวกขึ้น การก่อสร้างครั้งนี้พระอธิการนุ้ยได้นำพระบรมสารีริกธาตุ ลำภา เงินและลำภาทองบรรจุไว้ในเจดีย์ด้วย โดยก่อเป็นสระน้ำหรือแอ่งน้ำเล็ก ๆ ไว้กลางเจดีย์ การ ก่อสร้างได้ดำเนินการมาประมาณ 1 ปีเศษ จึงสำเร็จ เมื่อสร้างเจดีย์เสร็จแล้ว พระอธิการนุ้ยร่วม กับชาวบ้านจัดงานสมโภชขึ้นที่เชิงเขากทะเลเป็นเวลา 3 วัน 3 คืน การจัดงานครั้งนี้เป็นงาน รวมบุญที่ยิ่งใหญ่มาก กลางวันมีพิธีสงฆ์ทุกวัน กลางคืนมีมโนราห์และหนังตะลุงแสดงทุกคืน ประชาชนบริเวณป่าเขาแถบอำเภอกงหรา อำเภอสรีบรรพต และแถบบริเวณชายทะเลสาบต่าง เดินทางมาร่วมงานทุกวัน ซึ่งเป็นเรื่องเล่าขานกันมาจนทุกวันนี้

การสร้างเจดีย์บนยอดเขากทะเลได้สำเร็จก็เนื่องมาจากพลังศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อพระ อธิการนุ้ย ความเชื่อต่อความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขากทะเล และความเชื่อต่อผลบุญจากการอุทิศแรง งาน และการบริจาคทรัพย์ในการสร้างเจดีย์ จึงทำให้ประชาชนสามารถรวมพลังฝ่าฟันอุปสรรค ของความยากลำบากจนสำเร็จได้ด้วยดี แต่ความสำเร็จนี้อยู่ได้ไม่นาน ต่อมาเกิดฟ้าผ่าองค์เจดีย์พัง ทั้งหมด¹ พระอธิการนุ้ยจึงเป็นหัวหน้าชักชวนชาวบ้านขึ้นไปสร้างเจดีย์ขึ้นใหม่² เมื่อเสร็จได้ไม่ นานฟ้าได้ผ่าองค์เจดีย์พังเหลือเฉพาะฐาน เนื่องจากการสร้างเจดีย์ทั้ง 2 ครั้ง ไม่มีการติดตั้งสาย ล่อฟ้า³ จนกระทั่ง พ.ศ. 2458 พระอธิการนุ้ยมรณภาพ การจะคิดสร้างเจดีย์บนยอดเขากทะเลจึง ชะงักอยู่ช่วงหนึ่ง ต่อมาเมื่อย้ายตัวจังหวัดพัทลุงจากตำบลลำปำไปตั้งที่ตำบลคูหาสวรรค์ (ตัว จังหวัดปัจจุบัน) เมื่อ พ.ศ. 2468 พ่อค้าประชาชนก็ร่วมกันที่จะขึ้นไปสร้างเจดีย์บนยอดเขาก ทะลุ โดยจะติดตั้งสายล่อฟ้าไว้ด้วย แต่ขาดพระภิกษุที่จะเป็นผู้นำ การก่อสร้างจึงไม่สามารถ ดำเนินการได้⁴ ชาวเจดีย์บนยอดเขากทะเลจึงถูกทิ้งร้างหักพังเหลือเฉพาะฐานเจดีย์มาจนทุกวันนี้

¹เจดีย์พังครั้งนี้ปรากฏว่านายเหมียวบ้านควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง ได้ขึ้นไปลัก ขุดฐานเจดีย์ได้นำลำภาเงินและลำภาทองไปเป็นสมบัติส่วนตัวไม่นานนายเหมียวก็ถึงแก่กรรม

²มีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อสร้างเจดีย์เสร็จพระภิกษุได้ขึ้นไปทำพิธีบนยอดเขาเพื่อขอดวงแก้ว เทวดา นำไปติดบนยอดเจดีย์แต่ฟ้าผ่าเสียก่อน

³ชาวบ้านมีความเชื่อว่าที่ฟ้าผ่าเจดีย์ 2 ครั้ง เนื่องจากการสร้างเจดีย์บนยอดเขากทะเลเป็น สิ่งที่สูงกว่าพระมหาธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นสิ่งไม่ควร

⁴ชัชวาลย์ พิชะกุล. “เจดีย์เขากทะเล”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 2. 2529. หน้า 841.

ซึ่งมีลักษณะเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาว 4.50 เมตร ฐานสูง 1.50 เมตร ด้านทิศเหนือมีบันไดขึ้นสู่ฐานทักษิณที่ประดับด้วยกระเบื้องปูละเอียดสีเขียว บันไดกว้าง 2 เมตร¹

นอกจากนี้ยังมีศาสนสถานภายในวัดต่าง ๆ ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาอีกจำนวนมากที่ได้มีการก่อสร้างหรือบูรณะขึ้น จากความร่วมมือของพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และชาวบ้านในท้องถิ่น โดยอาศัยแรงศรัทธาและความเชื่อเรื่องบุญกุศลเป็นแรงจูงใจให้เกิดการสร้างสรรคผลงานทางพุทธศาสนา เพื่อชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น อุโบสถ ศาลาการเปรียญ เจดีย์ เป็นต้น ซึ่งมีรายละเอียดดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ตัวอย่างการสร้างศาสนสถานภายในวัดต่าง ๆ ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา
ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474

ที่	ชื่อศาสนสถาน	สถานที่ตั้ง		ปีที่สร้าง	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ		
	<u>จังหวัดพัทลุง</u>				
1	อุโบสถวัดจินตาวาส	คำน่าน	เมือง	พ.ศ. 2448	ไม้
2	อุโบสถวัดห้วยลึก	โคกทราย	ปากพะยูน	พ.ศ. 2460	ก่ออิฐถือปูน
3	อุโบสถวัดแจ้ง	ชัยบุรี	เมือง	พ.ศ. 2462	ไม้+ก่ออิฐ
4	ศาลาการเปรียญวัดห้วยลึก	โคกทราย	ปากพะยูน	พ.ศ. 2466	ไม้+ก่ออิฐ
5	อุโบสถวัดคอนประคู้	คอนประคู้	ปากพะยูน	พ.ศ. 2465	ก่ออิฐถือปูน
6	อุโบสถวัดป่าตอ	โหนดด้วน	ควนขนุน	พ.ศ. 2468	ไม้
7	อุโบสถวัดประคู้หอม	ทะเลน้อย	ควนขนุน	พ.ศ. 2468	ก่ออิฐถือปูน
8	อุโบสถวัดควนอินทร์นิมิตร	ท่ามิหรำ	เมือง	พ.ศ. 2473	ไม้+ก่ออิฐ (รื้อแล้ว)
9	ศาลาการเปรียญวัดเขียนบางแก้ว	จองถนน	เขาชัยสน	พ.ศ. 2452	ไม้
10	ศาลาการเปรียญวัดป่าบอนบน	ป่าบอน	ป่าบอน	พ.ศ. 2460	ไม้
11	เจดีย์วัดควนกรวด	ปรางหมู	เมือง	พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2454	ก่ออิฐถือปูน
12	เจดีย์ยอดเขาอกทะลุ	คูหาสวรรค์	เมือง	พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2458	ก่ออิฐถือปูน

¹ผู้วิจัยได้ขึ้นไปวัดขนาดฐานเจดีย์ เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2520.

ที่	ชื่อศาสนสถาน	สถานที่ตั้ง		ปีที่สร้าง	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ		
	<u>จังหวัดพัทลุง</u>				
13	เจดีย์เขาแดง	พญาขัน	เมือง	พ.ศ. 2445 – พ.ศ. 2450	ก่ออิฐถือปูน
14	ศาลาการเปรียญวัดทุ่งขุนหลวง	หารเทา	ปากพะยูน	พ.ศ. 2474	ไม้
15	ศาลาการเปรียญวัดควนปรัง	ท่ามิหรำ	เมือง	พ.ศ. 2463	ไม้
16	ศาลาการเปรียญวัดแจ้ง	ชัยบุรี	เมือง	พ.ศ. 2470	ไม้
17	อุโบสถวัดชาเขย	ควนมะพร้าว	เมือง	พ.ศ. 2470	ก่ออิฐถือปูน
18	ศาลาการเปรียญวัดดอนศาลา	มะกอกเหนือ	ควนขนุน	พ.ศ. 2446	ไม้(บูรณะใหม่)
19	ศาลาการเปรียญวัดท้ายวัง	ชะมวง	ควนขนุน	พ.ศ. 2470	ไม้
20	ศาลาการเปรียญวัดประดู่หอม	คูหาสวรรค์	เมือง	พ.ศ. 2467	ไม้
21	อุโบสถวัดโพเค็ด	ลำปำ	เมือง	พ.ศ. 2447	ไม้(รื้อแล้ว)
22	อุโบสถวัดภูผาภิมุข	คูหาสวรรค์	เมือง	พ.ศ. 2472	ก่ออิฐถือปูน
23	ศาลาการเปรียญวัดมะกอกเหนือ	มะกอกเหนือ	ควนขนุน	พ.ศ. 2470	ไม้
24	อุโบสถวัดลานชะชะ	นาขยาด	ควนขนุน	พ.ศ. 2458	ไม้
25	ศาลาการเปรียญวัดวิหารเบิก	ลำปำ	เมือง	พ.ศ. 2470	ไม้+ก่ออิฐ
26	อุโบสถวัดวิหารสูง	ชัยบุรี	เมือง	พ.ศ. 2459	ก่ออิฐถือปูน
27	อุโบสถวัดห้วยลึก	ดอนประดู่	ปากพะยูน	พ.ศ. 2460	ก่ออิฐถือปูน
	<u>จังหวัดสงขลา</u>				
1	อุโบสถวัดกลาง	กระดังงา	สทิงพระ	พ.ศ. 2465	ก่ออิฐถือปูน
2	อุโบสถวัดเขากลอย	ท่าข้าม	หาดใหญ่	พ.ศ. 2471	ไม้
3	อุโบสถวัดเขาราม	ทุ่งหวัง	เมือง	พ.ศ. 2473	ก่ออิฐถือปูน
4	อุโบสถวัดคงคามดี	รัตภูมิ	ควนเนียง	พ.ศ. 2454	ก่ออิฐถือปูน
5	อุโบสถวัดควนมิตร	คลองเปยะ	จะนะ	พ.ศ. 2473	ก่ออิฐถือปูน
6	เจดีย์วัดควนมิตร	คลองเปยะ	จะนะ	พ.ศ. 2449	พังพ.ศ.2493
7	อุโบสถวัดคูเต่า	แม่ทอม	หาดใหญ่	พ.ศ. 2446	ก่ออิฐถือปูน
8	ศาลาการเปรียญวัดโคกกอ	คลองหอยโข่ง	คลองหอยโข่ง	พ.ศ. 2459	สร้างใหม่ พ.ศ.2512

ที่	ชื่อศาสนสถาน	สถานที่ตั้ง		ปีที่สร้าง	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ		
9	อุโบสถวัดจิกนัม	ปลักหนู	นาทวี	พ.ศ. 2472	ไม้
10	ศาลาการเปรียญวัดช่องเขา	คลองเปยะ	จะนะ	พ.ศ. 2471	ไม้
11	อุโบสถวัดชุมพล	ชุมพล	สติงพระ	พ.ศ. 2450	ก่ออิฐถือปูน
12	ศาลาการเปรียญวัดคอน	คูเต่า	หาดใหญ่	พ.ศ. 2471	ไม้+ก่ออิฐ
13	อุโบสถวัดตะพังหม้อ	ปากแตระ	ระโนด	พ.ศ. 2443	ไม้+ก่ออิฐ
14	ศาลาการเปรียญวัดโดนดด้วน	เกาะใหญ่	กระแสสินธุ์	พ.ศ. 2470	ไม้
15	ศาลาการเปรียญวัดท้ายยอ	เกาะยอ	เมือง	พ.ศ. 2452	ไม้+ก่ออิฐ
16	อุโบสถวัดทุ่งโดนด	นาหม่อม	นาหม่อม	พ.ศ. 2471	ไม้
17	อุโบสถวัดทุ่งพระ	ป่าชิง	จะนะ	พ.ศ. 2460	ไม้
18	ศาลาการเปรียญวัดทุ่งหวังใน	ทุ่งหวัง	เมือง	พ.ศ. 2473	ไม้
19	ศาลาการเปรียญวัดไทรทอง	ท่าบง	สิงหนคร	พ.ศ. 2456	ไม้
20	ศาลาการเปรียญวัดนาเรียงน	แม่athom	หาดใหญ่	พ.ศ. 2445	ไม้
21	อุโบสถวัดนาสีทอง	เขาพระ	รัตภูมิ	พ.ศ. 2471	ไม้+ก่ออิฐ
22	ศาลาการเปรียญวัดน้ำน้อยนอก	น้ำน้อย	หาดใหญ่	พ.ศ. 2452	ไม้
23	ศาลาการเปรียญวัดบ่อหว่า	ควนโศ	รัตภูมิ	พ.ศ. 2474	ไม้
24	อุโบสถวัดบางเขียด	บางเขียด	สิงหนคร	พ.ศ. 2450	ก่ออิฐถือปูน
25	ศาลาการเปรียญวัดบางเขียด	บางเขียด	สิงหนคร	พ.ศ. 2450	ไม้
26	อุโบสถวัดบางเหียง	บางเหียง	รัตภูมิ	พ.ศ. 2464	ไม้
27	อุโบสถวัดบ้านไร่	ป่าชิง	จะนะ	พ.ศ. 2453	ไม้
28	อุโบสถวัดประจำ	นาหว้า	จะนะ	พ.ศ. 2473	ก่ออิฐถือปูน
29	ศาลาการเปรียญวัดประคู้	บ่อตรุ	ระโนด	พ.ศ. 2460	ไม้
30	ศาลาการเปรียญวัดประคู้หมู่	ฉาง	นาทวี	พ.ศ. 2466	ไม้
31	อุโบสถวัดปลักคล้า	ท่าลาน	หาดใหญ่	พ.ศ. 2462	ไม้
32	ศาลาการเปรียญวัดปลักคล้า	ท่าลาน	หาดใหญ่	พ.ศ. 2465	ไม้
33	อุโบสถวัดปากง่า	ควนโศ	รัตภูมิ	พ.ศ. 2473	ก่ออิฐถือปูน
34	ศาลาการเปรียญวัดพังยาง	พังยาง	ระโนด	พ.ศ. 2465	ไม้
35	อุโบสถวัดโพธิ์	คลองหอย โข่ง	คลองหอย โข่ง	พ.ศ. 2445	ไม้
36	ศาลาการเปรียญวัดมะขามคลาน	ม่วงงาม	สิงหนคร	พ.ศ. 2470	ไม้

ที่	ชื่อศาสนสถาน	สถานที่ตั้ง		ปีที่สร้าง	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ		
37	อุโบสถวัดแม่เปี้ยะ	คลองหรั่ง	นาหม่อม	พ.ศ. 2446	ไม้
38	อุโบสถวัดยางทอง	ทุ่งหมอ	สะเคา	พ.ศ. 2474	ไม้
39	ศาลาการเปรียญวัดราษฎร์บำรุง	ระโนด	ระโนด	พ.ศ. 2472	ไม้
40	อุโบสถวัดโรง	โรง	กระเสสันธุ์	พ.ศ. 2461	ก่ออิฐถือปูน
41	ศาลาการเปรียญวัดโรง	โรง	กระเสสันธุ์	พ.ศ. 2463	ไม้
42	อุโบสถวัดลำไพล	ลำไพล	เทพา	พ.ศ. 2470	กำลังสร้างใหม่
43	ศาลาการเปรียญวัดวาริปาโมกษ์	ตะเคียน	ระโนด	พ.ศ. 2470	ไม้
44	ศาลาการเปรียญวัดศรีไชย	อุยุด	สทิงพระ	พ.ศ. 2458	ไม้
45	ศาลาการเปรียญวัดศาลาหลวงบน	ท่าบอน	ระโนด	พ.ศ. 2471	ไม้
46	อุโบสถวัดสนธิ์	วัดสน	ระโนด	พ.ศ. 2463	ก่ออิฐถือปูน
47	อุโบสถวัดสนามชัย	สนามชัย	สทิงพระ	พ.ศ. 2464	ไม้+ก่ออิฐ
48	อุโบสถวัดสะบ้า	สะบ้าซอย	สะบ้าซอย	พ.ศ. 2472	ไม้

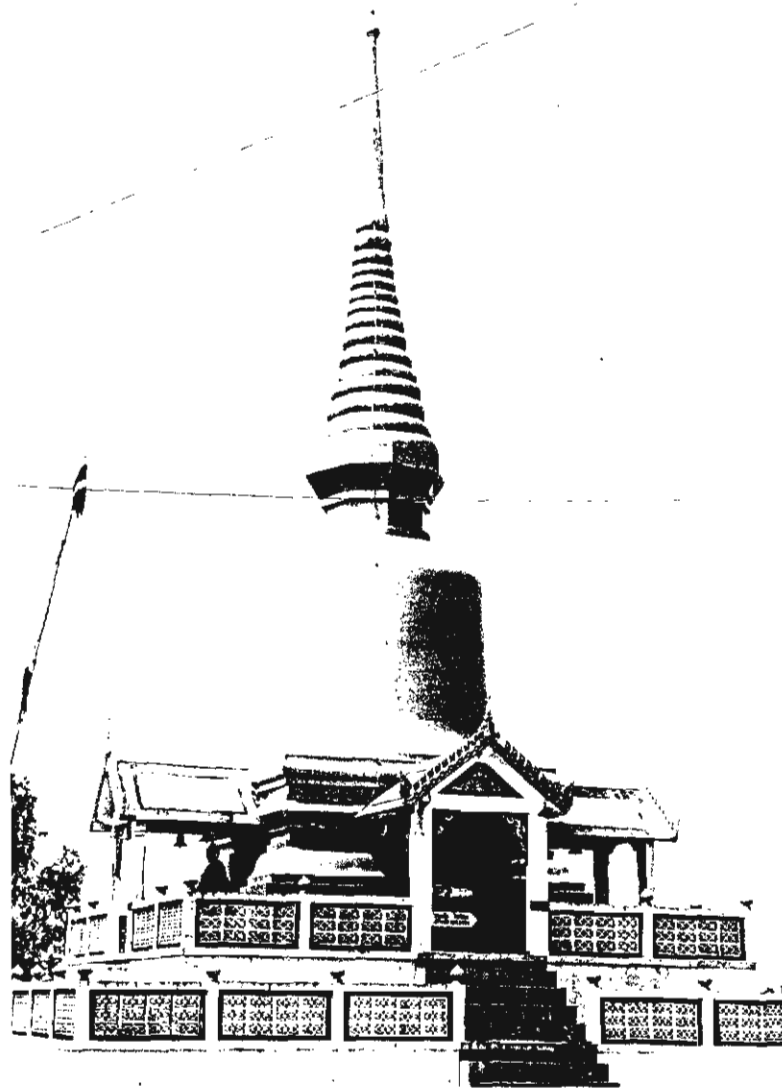
จากตารางดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการสร้างอุโบสถและศาลาการเปรียญในสมัยนี้นิยมการสร้างด้วยไม้เป็นหลัก คือ มีอุโบสถสร้างด้วยไม้ 24 หลัง ศาลาการเปรียญ 32 หลัง และสร้างด้วยการก่ออิฐถือปูน อุโบสถ 19 หลัง ส่วนศาลาการเปรียญไม่ปรากฏว่ามีการสร้างด้วยวิธีก่ออิฐถือปูน แสดงให้เห็นว่า ในสมัยนี้นิยมสร้างศาสนสถานภายในวัดด้วยไม้ ซึ่งเป็นวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นและยังสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ ตลอดถึงวิถีชีวิตของผู้คนในแถบนี้ที่มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย สิ่งก่อสร้างจึงไม่หรูหราใหญ่โตเกินไปแบบเรียบง่าย ใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น และช่างผู้ทำส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนนั้น ๆ รูปแบบสิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่จึงเป็นแบบทรงโถงที่อากาศถ่ายเทได้สะดวก เหมาะสมกับสภาพอากาศแบบมรสุมหรือแบบร้อนชื้น

ส่วนรูปแบบของศาสนสถานในสมัยนี้ที่ได้ศึกษาวิจัย ได้แก่ เจดีย์ อุโบสถ และศาลาการเปรียญ ซึ่งพบว่ามีรูปแบบที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนหน้านั้นมากนัก มีรายละเอียดดังนี้

1. รูปแบบสถูปเจดีย์ ในสมัยก่อน พ.ศ. 2442 มีการนิยมสร้างสถูปเจดีย์คู่กับวัดหรือสร้างไว้บนภูเขาสูง โดยเน้นที่เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและเพื่อเป็นอนุสรณ์สถาน เช่น พระมหาธาตุเจดีย์วัดพะโคะ พระมหาธาตุเจดีย์วัดเจดีย์งาม พระมหาธาตุเจดีย์วัดจะทิ้งพระ เจดีย์

บนยอดเขาแดง เจดีย์บนยอดเขาดังกวัน เจดีย์บนยอดเขาเก้าแสง เจดีย์บนยอดเขารูปช้าง จังหวัดสงขลา พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว เจดีย์วัดวัง เจดีย์วัดป่าลิไลยก์ เจดีย์บนยอดเขาจิงเจดีย์บนยอดเขาควหาสวรรค์ เจดีย์บนยอดเขาอ้อ จังหวัดพัทลุง เป็นต้น เจดีย์เหล่านี้ส่วนใหญ่สร้างขึ้นตามแบบอิทธิพลเจดีย์แบบศิลปะลังกาวาส คือ ฐานรูปสี่เหลี่ยม องค์ระฆังคว่ำหรือมะนาวผ่าซีก กับอีกแบบหนึ่งเป็นรูปแบบเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งเป็นเจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ ฐานรูปสี่เหลี่ยม หรือฐานย่อมุมไม้สิบสอง องค์ระฆังเป็นเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ยอดเจดีย์เป็นบัวกลุ่ม แต่หลัง พ.ศ. 2442 - 2474 การสร้างเจดีย์ของวัดต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาพบน้อยมากเท่าที่ได้สำรวจพบบ้างมีทั้งแบบเจดีย์ทรงลังกาและเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง เช่น เจดีย์วัดแหลมจาก ตำบลปากกรอ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา พระมหาลอย อดีตเจ้าอาวาสสร้างขึ้น พ.ศ. 2466 เป็นเจดีย์ก่อด้วยอิฐถือปูนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส 2 ชั้น กว้างประมาณ 10 เมตร มีฐานทักษิณาวรรตรอบเจดีย์และมีซุ้มพระพุทธรูป 4 ทิศ องค์ระฆังคว่ำแบบทรงลังกา สูงประมาณ 20 เมตร เจดีย์วัดควนกรวด ตำบลปรางหมู่ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง พระอธิการรอด (พ.ศ. 2390 - 2473) อดีตเจ้าอาวาสเป็นผู้สร้างขึ้นประมาณสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเจดีย์ก่อด้วยอิฐถือปูนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง 6.50 เมตร สูงประมาณ 10 เมตร มีฐานแข่งสิงห์รองรับองค์ระฆังซึ่งเป็นแบบย่อมุมไม้สิบสอง แต่ละด้านสร้างเป็นซุ้มพระรูปโค้งแหลม ลดหลั่นกันด้านละ 2 ชั้น แต่ละด้านมีบันไดขึ้นสู่ฐานทักษิณาวรรต ด้านละ 1 บันได ตรงบันไดมีรูปยักษ์ปูนปั้นนั่งเฝ้าด้านละ 2 คน ปัจจุบันหักพังหมดแล้ว รอบฐานทั้ง 4 ด้าน มีรูปยักษ์ปูนปั้นยืนแบกงศ์เจดีย์ด้านละ 4 คน เจดีย์เขาแดง ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เป็นเจดีย์ก่อด้วยอิฐถือปูนตั้งอยู่บนเนินเชิงเขาแดง หินก้อนนี้ชาวบ้านเรียกว่า รูปนายโคบาล ลักษณะองค์เจดีย์เป็นแบบย่อมุมไม้สิบสองสร้างขึ้นประมาณ 100 ปีมาแล้ว¹ เป็นต้น เจดีย์เหล่านี้ถูกสร้างขึ้นส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก ภายในบรรจุหลักธรรมพระพุทธรูปหรืออัฐิของพระเถระ ทำให้คติเดิมที่สร้างเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นวัดอุบายอื่นที่ควรเคารพ และการสร้างเจดีย์เหล่านี้เป็นเรื่องของปัจเจกชนมากขึ้นหรือเป็นเรื่องเฉพาะตัวเฉพาะบุคคลเท่านั้น เนื่องจากเป็นเจดีย์ขนาดเล็กและไม่ใช่เจดีย์ที่ใช้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเหมือนสมัยก่อน ๆ มา สาเหตุสำคัญที่ไม่มีการสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุก็เพราะว่าในสมัยนี้ไม่สามารถหาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าได้ ประกอบกับคติการสร้างวัดให้เป็นศูนย์กลางของเมือง

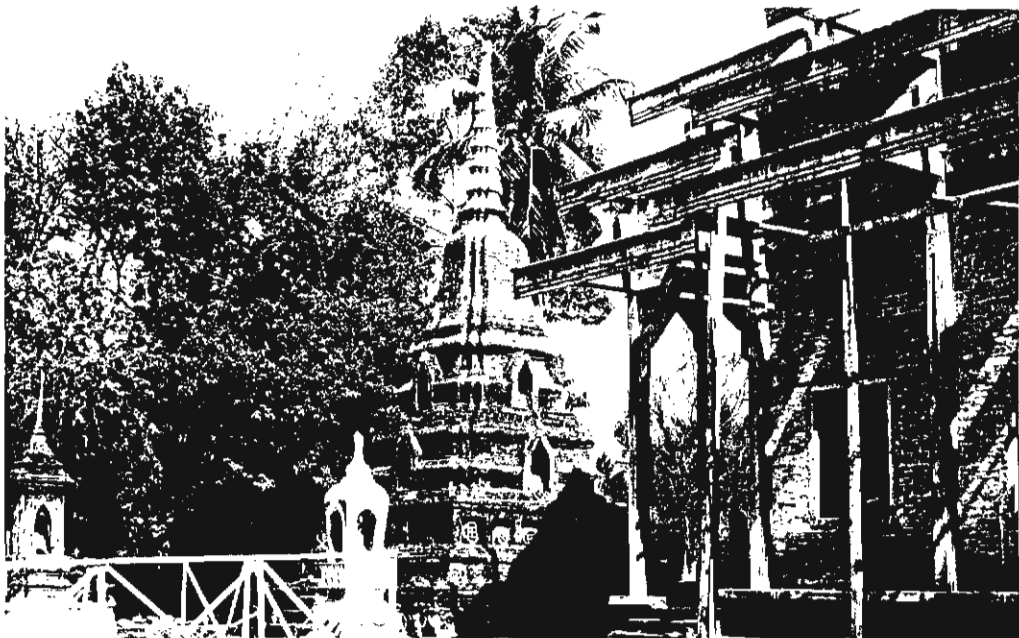
¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล และพิทยา บุขรารัตน์. ศิลปวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง. 2526. หน้า 76

ภาพประกอบที่ 18 เจดีย์ก่ออิฐถือปูน วัดแหลมจาก ตำบลปากกรอ อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา พระมหาลอยสร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2466

ภาพประกอบที่ 19 เจดีย์วัดวัง ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง พระยาพัทลุง
(ทับ) สร้างเมื่อ พ.ศ. 2403

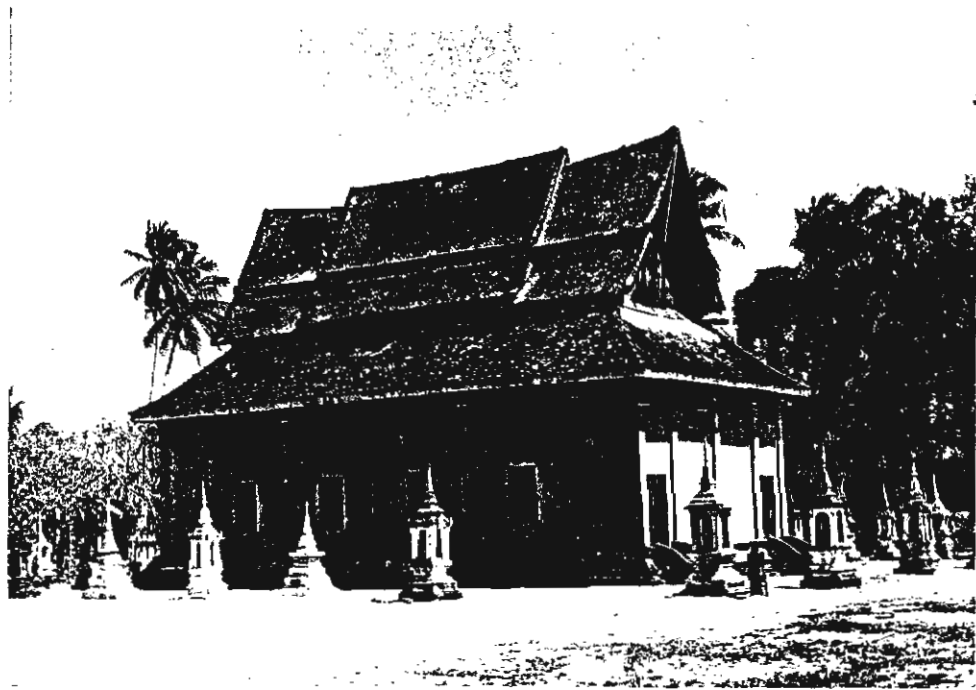
ภาพประกอบที่ 20 เจดีย์วัดควนกรวด ตำบลปรางหมู่ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง
พระอริการอดสร้างประมาณสมัยรัชกาลที่ 5

ลดความสำคัญลง ข้าพระโสมงษ์ของวัดต่าง ๆ ก็ถูกยกเลิก ทำให้วัดขาดกำลังสำคัญที่จะพัฒนาหรือก่อสร้างสิ่งใหญ่ ๆ ได้

2. รูปแบบของอุโบสถและศาลาการเปรียญในสมัยก่อน พ.ศ. 2442 รูปแบบของอุโบสถในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา แบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ แบบทรงทึบและแบบทรงโถง สำหรับอุโบสถแบบทรงทึบเป็นอุโบสถที่ก่อด้วยอิฐถือปูนมีผนังทั้ง 4 ด้าน เช่น อุโบสถวัดวัง อุโบสถวัดวิหารเบิก อุโบสถวัดยางงาม อุโบสถวัดป่าลิไลยก์ จังหวัดพัทลุง อุโบสถวัดมัทธมิมาวาส อุโบสถวัดศาลาหัวยาง อุโบสถวัดแจ้ง อุโบสถวัดโพธิปฐมาวาส จังหวัดสงขลา เป็นต้น ส่วนแบบทรงโถงเป็นอาคารที่ไม่มีฝาผนังหรือหากจะมีผนังบ้างก็เพียงด้านหลังและด้านข้างพระประธานเท่านั้น อาคารแบบนี้ส่วนใหญ่นิยมสร้างด้วยไม้เป็นหลัก เช่น อุโบสถวัดควนกรวด (หลังเดิม) อุโบสถวัดโพเต็ด (หลังเดิม) อุโบสถวัดอุทาสวรรค์ (หลังเดิม) อุโบสถวัดควนมะพร้าว (หลังเดิม) จังหวัดพัทลุง อุโบสถวัดบ่อโพธิ์ อำเภอกงหรา จังหวัดนครศรีธรรมราช อุโบสถวัดอู่ตะเภา จังหวัดสงขลา เป็นต้น หลัง พ.ศ. 2442 ถึง พ.ศ. 2474 รูปแบบอุโบสถและศาลาการเปรียญของวัดในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ยังไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงรูปแบบมากนัก ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

อุโบสถและศาลาการเปรียญรูปแบบทรงทึบ อุโบสถที่มีรูปแบบทรงทึบในสมัยนี้ส่วนใหญ่ก่อด้วยอิฐถือปูน มี 2 แบบ คือแบบที่ใช้ผนังรับน้ำหนักเครื่องบนและแบบที่ใช้เสาพาไลรับปีกชายคา อุโบสถที่ใช้ผนังรับน้ำหนักมีลักษณะเป็นอาคารก่อด้วยอิฐถือปูนรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่มีเสารับเครื่องบน แต่ใช้ผนังรับเครื่องบนหรือบางครั้งจะใช้เสาภายในผนังรับเครื่องบน เช่น อุโบสถวัดประจำ (พ.ศ. 2473) อุโบสถวัดทุ่งพระ (พ.ศ. 2460) อุโบสถวัดช่องเขา (พ.ศ. 2464) อุโบสถวัดจันทม (พ.ศ. 2472) จังหวัดสงขลา อุโบสถวัดชาคลอง (พ.ศ. 2470) อุโบสถวัดภูผาภิมุข (พ.ศ. 2472) จังหวัดพัทลุง เป็นต้น อุโบสถทรงทึบใช้ผนังรับน้ำหนักเครื่องบนและมีเสาพาไลรองรับปีกชายคาแบ่งเป็นเสาตรงและเสาโค้ง แบบเสาพาไลตรงพบทั่วไปทั้งในจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลา เช่น อุโบสถวัดเขาราม (พ.ศ. 2473) จังหวัดสงขลา อุโบสถวัดวิหารสูง (พ.ศ. 2459) จังหวัดพัทลุง เป็นต้น แบบเสาพาไลโค้งส่วนใหญ่จะก่อด้วยอิฐถือปูนเป็นรูปโค้งแบบศิลปะโรมันพบมากในจังหวัดสงขลา เช่น อุโบสถวัดกลาง (พ.ศ. 2465) อุโบสถวัดท่านางหอม (พ.ศ. 2461) อุโบสถวัดคูเต่า (พ.ศ. 2446) จังหวัดสงขลา เป็นต้น ส่วนศาลาการเปรียญแบบทรงทึบไม่ปรากฏการสร้างในสมัยนี้

อุโบสถและศาลาการเปรียญรูปแบบทรงโถง รูปแบบทรงโถงมีทั้งอุโบสถและศาลาการเปรียญเป็นแบบที่นิยมสร้างด้วยไม้และก่ออิฐถือปูนไม่มีฝาผนัง ถือเป็นแบบเฉพาะท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา มีทั้งแบบเสาตรงและแบบเสาโค้ง สำหรับอุโบสถและศาลาการเปรียญแบบเสาตรงสร้างด้วยไม้ เช่น อุโบสถวัดบ้านไร่ (พ.ศ. 2453) อุโบสถวัดปลักกล้า (พ.ศ. 2462)

ภาพประกอบที่ 21 อุโบสถทรงทึบใช้เสาในผนังรับน้ำหนัก วัดชายคลอง ตำบลควนมะพร้าว
อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2470.

ภาพประกอบที่ 22 อุโบสถทรงทึบใช้เสาและผนังรับน้ำหนัก วัดช่องเขา ตำบลคลองเปื้ะ
อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2464

อุโบสถวัดโพธิ์ (พ.ศ. 2445) อุโบสถวัดสะทอน (พ.ศ. 2475) อุโบสถวัดสะบ้าชัย (พ.ศ. 2472) ศาลาการเปรียญวัดพังยาง (พ.ศ. 2465) ศาลาการเปรียญวัดประคู้หมู (พ.ศ. 2466) ศาลาการเปรียญวัดบ่อหว้า (พ.ศ. 2474) จังหวัดสงขลา อุโบสถวัดลานชะ (พ.ศ. 2458) อุโบสถวัดจินตาวาส (พ.ศ. 2448) อุโบสถวัดป่าดอ (พ.ศ. 2468) อุโบสถวัดโพเค็ด (พ.ศ. 2447) ศาลาการเปรียญวัดแจ้ง (พ.ศ. 2470) ศาลาการเปรียญวัดป่าอนบน (พ.ศ. 2460) จังหวัดพัทลุง เป็นต้น แบบเสาก่อด้วยปูนเครื่องบนสร้างด้วยไม้ เช่น อุโบสถวัดเขาเจ็ยก (พ.ศ. 2471) อุโบสถวัดประคู้หมู (พ.ศ. 2468) ศาลาการเปรียญวัดคอนศาลา (พ.ศ. 2446) ศาลาการเปรียญวัดควนปรัง (พ.ศ. 2463) จังหวัดพัทลุง อุโบสถวัดควนมิตร (พ.ศ. 2473) อุโบสถวัดบางเหริ่ง (พ.ศ. 2464) ศาลาการเปรียญวัดนารังนก (พ.ศ. 2445) ศาลาการเปรียญวัดบางเจียด (พ.ศ. 2450) จังหวัดสงขลา เป็นต้น อุโบสถและศาลาการเปรียญแบบเสาโค้งอิทธิพลศิลปะตะวันตกแบบเสาโรมัน ก่อด้วยปูนเป็นแบบที่พบมากแถบจังหวัดสงขลา บริเวณพื้นที่ติดกับทะเล โดยเฉพาะบริเวณตำบลบ่อยาง และบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ เช่น อุโบสถวัดบางเจียด (พ.ศ. 2450) อุโบสถวัดประจำ (พ.ศ. 2473) จังหวัดสงขลา อุโบสถวัดห้วยลึก (พ.ศ. 2460) อุโบสถวัดดอนประคู้ (พ.ศ. 2465) จังหวัดพัทลุง เป็นต้น

การที่อุโบสถและศาลาการเปรียญของวัดต่าง ๆ ในสมัยนี้ยังนิยมก่อด้วยอิฐและสร้างด้วยไม้ ยังเป็นแบบพื้นเมืองที่สืบทอดศิลปะดั้งเดิมนั้นเนื่องจากบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีแหล่งผลิตอิฐและกระเบื้องดินเผาอยู่จำนวนมากเพื่อใช้ในการก่อสร้าง เช่น เตาเผาบริเวณเกาะยอ บ้านสทิงหม้อ บ้านท่านางหอม จังหวัดสงขลา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีแหล่งป่าไม้ที่สมบูรณ์สามารถตัดมาสร้างถาวรวัตถุได้อย่างสะดวก ซึ่งส่วนใหญ่พบมากทางด้านฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เช่น ป่าไม้บริเวณควนเคี่ยม เขาคราม บ้านนา บ้านตะโหนด บ้านทุ่งนารี จังหวัดพัทลุง เป็นต้น แต่สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ อิทธิพลของศิลปะจากภาคกลางยังมีไม่มากนัก ส่วนช่างก่อสร้างก็เป็นคนในท้องถิ่นที่ยึดถือศิลปะดั้งเดิม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การก่อสร้างอุโบสถและศาลาการเปรียญยังคงเป็นรูปแบบเดิมที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อย

ส่วนศาสนวัตถุที่สำคัญส่วนใหญ่ ได้แก่ พระพุทธรูป พระพุทธรูปจำลอง และรูปเหมือนของพระภิกษุ ซึ่งได้ค้นพบเป็นจำนวนมากในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พอจะแบ่งได้ดังนี้

1. พระพุทธรูป ถือได้ว่าเป็นสิ่งแทนองค์พระพุทธเจ้าที่เป็นรูปธรรม จึงเป็นที่นิยมสร้างไว้กราบไหว้บูชาของพุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว มีทั้งที่สร้างด้วยหิน โลหะ ปูน ไม้ และวัสดุอื่นๆ ที่ถือว่าเป็นมงคล แต่จากการสำรวจการสร้างพระพุทธรูปในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วง พ.ศ. 2442 - 2474 พบว่าในสมัยนี้มีการนิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยปูน

ภาพประกอบที่ 23 อุโบสถทรงโถง วัดลานชะแด ตำบลนาขยาด อำเภอกวนขนุน จังหวัด
พัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2458

ภาพประกอบที่ 24 อุโบสถทรงโถง วัดจินตาวาส ตำบลตำนาน อำเภอมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง
สร้างเมื่อ พ.ศ. 2448 (ปัจจุบันรื้อแล้ว)

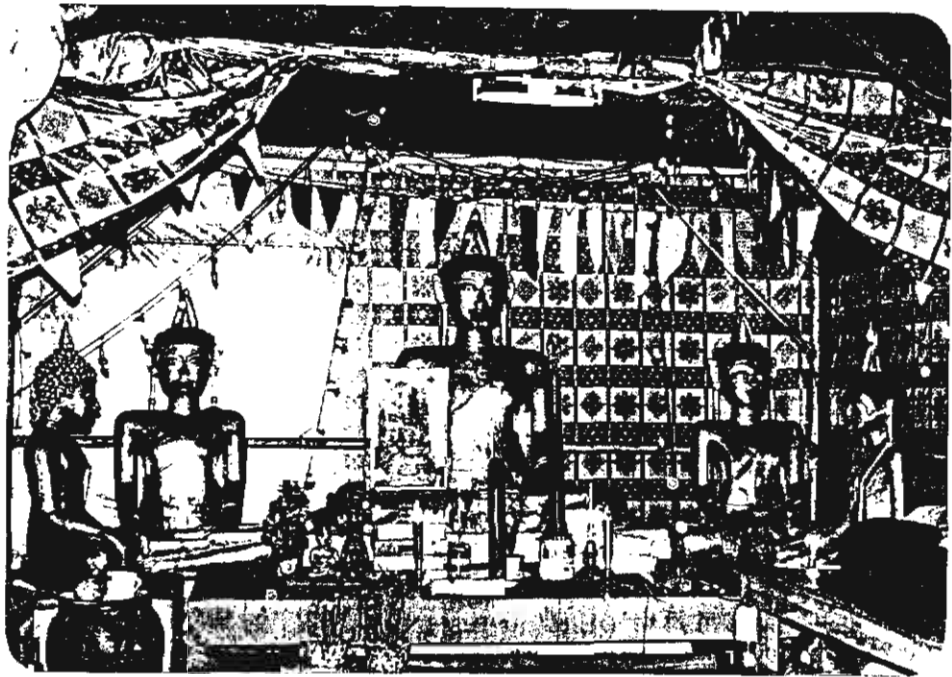
ภาพประกอบที่ 25 พระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย พระประธานภายในอุโบสถวัดเขาเจ็ยก
อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2471.

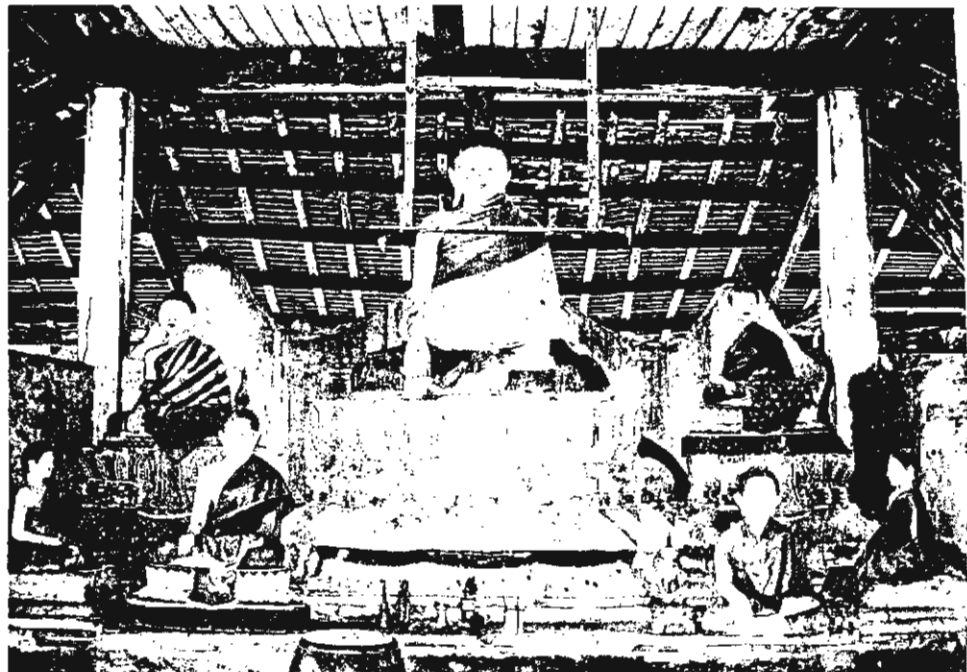
ภาพประกอบที่ 26 พระพุทธรูปไสยาสน์ก่อด้วยหินถือปูน วัดแหลมจาก อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2466

ปิ่นและแกะสลักจากไม้ โดยฝีมือช่างท้องถิ่น ส่วนพระพุทธรูปที่หล่อจากโลหะหรือแกะสลักจากหินเป็นสิ่งที่ซื้อหรือนำมาจากกรุงเทพฯ หรือจากประเทศใกล้เคียง

พระพุทธรูปสำคัญที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ ส่วนใหญ่สร้างไว้เป็นพระประธานภายในอุโบสถหรือภายในถ้ำต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูปปูนปั้นวัดเขาเจ็ยก พระพุทธรูปปูนปั้นวัดประดู่หอม พระพุทธรูปปูนปั้นวัดนาท่อม พระพุทธรูปปูนปั้นวัดควนอินทร์นิมตร์ พระพุทธรูปปูนปั้นวัดบ้านสวน พระพุทธรูปปูนปั้นถ้ำเขากัง พระพุทธรูปปูนปั้นถ้ำเขาพังอิฐ จังหวัดพัทลุง พระพุทธรูปปูนปั้นวัดสนามชัย พระพุทธรูปปูนปั้นวัดคูเต่า พระพุทธไสยาสน์ปูนปั้นและก่อด้วยหินวัดแหลมจาก จังหวัดสงขลา เป็นต้น ดังรายละเอียดตามตารางที่ 5

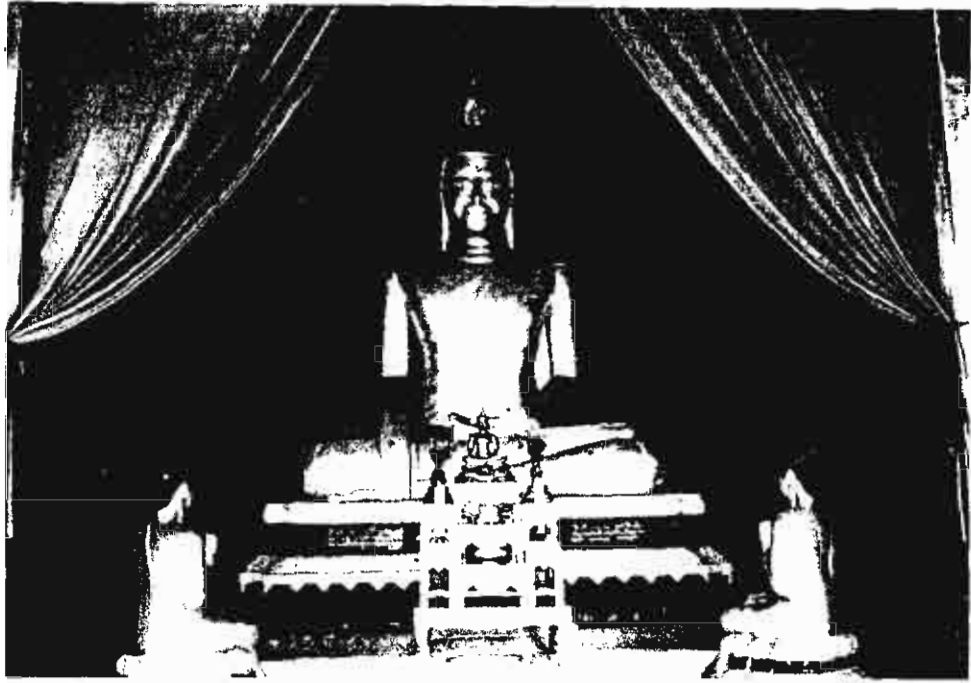
ภาพประกอบที่ 27 พระพุทธรูปปูนปั้นภายในถ้ำเขาพังอิฐ ตำบลพนมวังค์ อำเภอควนขนุน
จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2466

ภาพประกอบที่ 28 พระพุทธรูปปูนปั้นภายในอุโบสถวัดประดู่หอม ตำบลทะเลน้อย อำเภอ
ควนขนุน จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2470

ตารางที่ 5 ตัวอย่างพระพุทธรูปปูนปั้นที่พบในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาสร้างขึ้น ระหว่าง
พ.ศ. 2442 - 2474

ที่	พระพุทธรูป/วัด	สถานที่ตั้ง			ปีที่สร้าง	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ	จังหวัด		
1	พระพุทธรูปปูนปั้นวัดควน อินทร์นิมิตร	ท่ามิหรำ	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2473	นายแจ้ง พรหมศรี เป็นผู้ปั้น
2	พระพุทธรูปปูนปั้นวัดนาท่อม	นาท่อม	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2471	--- ,,---
3	พระพุทธรูปปูนปั้นวัด บ้านสวน	ควน มะพร้าว	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2466 - พ.ศ. 2467	--- ,,---
4	พระพุทธรูปปูนปั้นวัด จินตาวาส 5 องค์	ตำนาน	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2471	--- ,,---
5	พระพุทธรูปปูนปั้นวัดเขาเจ็ยก	เขาเจ็ยก	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2471	--- ,,---
6	พระพุทธรูปปูนปั้นถ้ำเขากัง	คูหา สวรรค์	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2469	--- ,,---
7	พระพุทธรูปปูนปั้นถ้ำเขาพังอิฐ	พนมวังค์	ควนขนุน	พัทลุง	พ.ศ. 2466	
8	พระพุทธรูปปูนปั้นวัดประคู้ หอม	ทะเลน้อย	ควนขนุน	พัทลุง	พ.ศ. 2470	
9	พระพุทธรูปปูนปั้นวัดดอน ประคู้	ดอน ประคู้	ปาก พะยูง	พัทลุง	พ.ศ. 2465	
10	พระพุทธรูปไสยาสน์ก่อด้วยหิน ผสมปูน วัดแหลมจาก	ปากร่อ	สิงหนคร	สงขลา	พ.ศ. 2466	
11	พระพุทธรูปปูนปั้นวัดคูหา	คูหา	สะบ้าย้อย	สงขลา	พ.ศ. 2454	
12	พระพุทธรูปปูนปั้นวัดเขาราม	ทุ่งหวัง	เมือง	สงขลา	พ.ศ. 2473	
13	พระพุทธรูปปูนปั้นวัดคูเต่า	แม่ทอม	หาดใหญ่	สงขลา	พ.ศ. 2446	
14	พระพุทธรูปปูนปั้นวัดคงคาวิ	รัตภูมิ	ควนเนียง	สงขลา	พ.ศ. 2454	
15	พระพุทธรูปปูนปั้นวัดประจักษ์	ควนโส	รัตภูมิ	สงขลา	พ.ศ. 2473	

ภาพประกอบที่ 29 พระพุทธรูปปูนปั้นเป็นพระประธานในอุโบสถวัดบ้านสวน
ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง นายแจ้ง พรหมศรี เป็นผู้ปั้น
เมื่อ พ.ศ. 2466 - 2467.

ภาพประกอบที่ 30 พระพุทธรูปแกะสลักไม้พบภายในถ้ำพระวัดเขาเจ็ยก ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอ
เมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ปัจจุบันสูญหายหมดแล้ว (ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2524).

พระพุทธรูปแกะสลักจากไม้จันทน์และไม้ขนุน พบว่าในสมัยนี้มีความนิยมอย่างแพร่หลายมีพบเกือบทุกวัด เนื่องจากเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ขั้นตอนการทำก็ไม่ยุ่งยากและลงทุนไม่สูง จึงเป็นที่นิยมของประชาชนทั่วไปในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่จะสร้างพระพุทธรูปจำหลักไม้ถวายวัดไว้เป็นพุทธรูปบูชาหรือสะสมบูชาให้ไว้กับตัวเอง และยังเป็นการสร้างบุญกุศลไว้ในพุทธศาสนา พระพุทธรูปที่แกะสลักจากไม้ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปประทับยืนปางห้ามสมุทร ปางห้ามญาติ และปางอุ้มบาตร ส่วนพระพุทธรูปประทับนั่งจะพบปางมารวิชัยและปางสมาธิ พระพุทธรูปเหล่านี้ส่วนใหญ่ใช้เป็นพระลากหรือเป็นพระพุทธรูปที่นำไปใช้เพื่อประดิษฐานไว้บนบุษบกเรือพระในประเพณีลากพระวันออกพรรษา วันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของวัดต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูปแกะสลักไม้วัดธาราสถิต พระพุทธรูปแกะสลักไม้ปางนาคปรกวัดโคกชะงาย พระพุทธรูปแกะสลักไม้วัดหัวเตย พระพุทธรูปแกะสลักไม้วัดประดู่หอม พระพุทธรูปแกะสลักไม้ในถ้ำเขาเจ็ยก พระพุทธรูปแกะสลักไม้ในถ้ำคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง พระพุทธรูปแกะสลักไม้ในถ้ำตลอค พระพุทธรูปแกะสลักไม้ในถ้ำเขาจังโหล่น พระพุทธรูปแกะสลักไม้วัดเขาบ่อ พระพุทธรูปแกะสลักไม้วัดน้ำขาวใน - นอก พระพุทธรูปแกะสลักไม้วัดพังยาง จังหวัดสงขลา พระพุทธรูปแกะสลักไม้วัดอ่าพระทอง อำเภอชะอวด พระพุทธรูปแกะสลักไม้วัดพัทสีมา พระพุทธรูปแกะสลักไม้วัดบ่อโพง อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น

ส่วนพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะในสมัยนี้ จากการสำรวจพบว่าส่วนใหญ่ซื้อหรือนำมาจากกรุงเทพฯ โดยชาวบ้านที่มีความศรัทธาซื้อถวายวัด ลักษณะพุทธศิลป์จึงมักจะเป็นแบบเดียวกันหรือคล้ายคลึงกันมาก คือมีทั้งที่เป็นแบบพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่และพระพุทธรูปไม่ทรงเครื่องสร้างเลียนแบบของเก่า มีปางห้ามสมุทรหรือปางห้ามญาติ ปางประทานอภัย ปางมารวิชัย และปางสมาธิ เช่น พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดควนถบ พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดสทังน้อย พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดปรางหมู่นใน พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดรัตนาราม พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดรัตนาราม พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดมะกอกเหนือ พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดสุวรรณวิชัย พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดท่ามะเค็ด จังหวัดพัทลุง พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดมณีมาวาส พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดอ่างทอง พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดประจำ พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดควนมิตร พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดจะทิ้งพระ พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดพะโคะ พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดโลการาม พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดโพธิ์ปฐมมาวาส พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดหัวป้อมนอก จังหวัดสงขลา พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดพัทสีมา พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดบ่อโพง พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดบ้านดำน อำเภอหัวไทร พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดท่าเสม็ด พระพุทธรูปหล่อโลหะวัดรักจิตวัน อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามในสมัยนี้ยังพบพระพุทธรูปหล่อโลหะสมัยโบราณ ได้แก่ สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ถูกลำมาจากกรุงเทพฯ หรือจังหวัดในภาคกลางมาประดิษฐานไว้ตามวัดบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ภาพประกอบที่ 31 พระพุทธรูปแกะสลักไม้ปางอุ้มบาตร วัดหัวเตย ตำบลโคกทราย อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง.

ภาพประกอบที่ 32 พระพุทธรูปแกะสลักไม้ปางอุ้มบาตร วัดธาราสถิต (วัดเต่า) ตำบลโลกชะงาย
อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.

ภาพประกอบที่ 33 พระพุทธรูปหล่อโลหะปางมารวิชัยศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหาขาว
โกสโล นำมาจากกรุงเทพฯ มอบให้วัดควนแพรกหา ตำบลแพรกหา อำเภอกวนขนุน
จังหวัดพัทลุง.

จำนวนมาก ดังตัวอย่างกรณีของพระมหาขาว โกสโล¹ ได้เข้าไปจำพรรษาอยู่ในวัดที่กรุงเทพฯ ได้จัดหาพระพุทธรูปหล่อโลหะสมัยโบราณจากวัดที่เมืองเก่าสุโขทัย เมืองเก่าอยุธยา และวัดใน กรุงเทพฯ รวบรวมได้พระพุทธรูปจำนวนหนึ่งมีทั้งพระพุทธรูปที่ชำรุดและที่สมบูรณ์ แล้วบรรทุกรถไฟ (ประมาณ 1 ตู้รถไฟ) จากกรุงเทพฯ มาลงที่สถานีรถไฟพัทลุง ประมาณเมื่อ พ.ศ. 2470 เศษ ๆ พระพุทธรูปที่นำมาครั้งนั้นองค์ไหนชำรุดพระมหาขาว โกสโล ได้ซ่อมแซมใหม่ แล้วแจกจ่ายไปตามวัดต่าง ๆ หลายแห่ง² การเก็บข้อมูลครั้งนี้พบวัดที่ได้รับพระพุทธรูปเหล่านี้จำนวน 4 วัด ได้แก่ วัดควนแพรวหา 1 องค์ วัดวิหารสูง 3 องค์ วัดเกาะยาง 1 องค์ และวัดไทรงาม 1 องค์ นอกจากนี้ยังมอบให้โรงเรียนพัทลุง 1 องค์ และยังอยู่ที่ญาติพี่น้องของพระมหาขาว โกสโล อีกจำนวน 2 องค์ พระพุทธรูปหล่อโลหะเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปมีขนาดใหญ่ เช่น พระพุทธรูปหล่อโลหะปางประทานอภัยวัดวิหารสูง 2 องค์ สูง 200 เซนติเมตร พระพุทธรูปหล่อโลหะปางลีลาวัดเกาะยาง สูง 92 เซนติเมตร เป็นต้น

นอกจากนี้ยังได้พบพระพุทธรูปอีกแบบหนึ่งที่มีแพร่หลายในช่วงสมัยนี้ ได้แก่ พระพุทธรูปแกะสลักหินอ่อนและหล่อโลหะแบบศิลปะพม่าสมัยรัตนโกสินทร์ ได้พบมากตามวัดต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เนื่องจากพระพุทธรูปแบบพมานี้มีการผลิตออกจำหน่ายที่เมืองย่างกุ้งประเทศพม่า แล้วส่งมาขายตามหัวเมืองต่าง ๆ ของไทย โดยเฉพาะหัวเมืองชายฝั่งทะเลทางภาคใต้ พระพุทธรูปถูกส่งมาทางเรือสินค้า มีแหล่งซื้อขายที่สำคัญ ได้แก่ บริเวณเมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลา³ หรือไม่ก็พระภิกษุสงฆ์หรือชาวบ้านผู้มีความศรัทธาเดินทางไปพม่าแล้วซื้อพระพุทธรูปหินอ่อนกลับมา ดังกรณีตัวอย่างของพระแก้ว วัดบ้านใหม่⁴ ได้ร่วมกับพระเนียมผู้เป็นน้องชาย และคาสำหรับคนผู้เป็นบิดา เดินทางจากเมืองสงขลาไปนมัสการพระธาตุเมืองย่างกุ้งหรือพระธาตุชเวดากอง ประเทศพม่า เมื่อประมาณปลายสมัยรัชกาลที่ 5 หรือ

¹พระมหาขาว โกสโล หรือนายขาว อินด้าง เป็นชาวจังหวัดพัทลุงเข้าไปจำพรรษาอยู่ใน กรุงเทพฯ และจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแต่ไม่ทราบวัดใดบ้าง ภายหลังลาสิกขาและได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500

²สัมภาษณ์พระสมุห์อุทัย อุทโย เจ้าอาวาสวัดวิหารสูง ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2544.

³ชัยวุฒิ พิบะกุล และ พิทยา นุชรรัตน์. ศิลปวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง. 2526. หน้า 90.

⁴วัดบ้านใหม่ ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลปริก อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา.

ภาพประกอบที่ 34 พระพุทธรูปหินอ่อน ศิลปะพม่าแบบมันทเลย์ ประดิษฐานที่ฐานเจดีย์
วัดวิหารสูง ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง (พระเกตุมาลาเป็นเปลวเพลิง
ต่อเติมใหม่).

ภาพประกอบที่ 35 พระพุทธรูปหล่อสำริด ศิลปะพม่าแบบมณฑลยี่ วัดตะโหมค ตำบล
ตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง มีจารึกที่ฐานว่าสร้าง พ.ศ. 2443.

คันธกาสที่ 6¹ ใช้เวลาเดินทางไป - กลับ โดยทางบกและทางเรือเป็นเวลา 6 เดือน เมื่อเดินทางกลับตาสำหรับอุปานกับพระเนียมซื้อพระพุทธรูปหินอ่อน 1 องค์² ส่วนพระแก้วซื้อระฆัง จิ้งโม่ง และฆ้อง ดังที่ตาสำหรับอุปานได้บันทึกไว้ในการเดินทางว่า

ในจิตคิดถึงเรื่องหลัง	ที่เพื่อนฝากฝัง
ซื้อทองซื้อฆ้องสั่งมา	
พระเนียมซื้อพระสินลา	สองคนบิดา
ได้แล้วกลับมาสาไหล	
ท่านแก้วจัดแจงต่อไป	ซื้อฆ้องห้าใบ
จิ้งโม่งลูกทองครบครัน ³	

พระพุทธรูปหินอ่อนและพระพุทธรูปหล่อโลหะแบบพม่า พบแพร่กระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จากการสำรวจพบในครั้งนี้มีตัวอย่างดังตารางที่ 6

¹ชัยวุฒิ พิชะกุล. การปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทหนังสือบอกเรื่อง “พระธาตุเมืองย่างกุ้ง ฉบับวัดเขามิเถียรดี อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา” 2542. หน้า 4.

²พระพุทธรูปหินอ่อนปัจจุบันประดิษฐานไว้ที่วัดบ้านใหม่ หมู่ที่ 1 ตำบลปริก อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา.

³ชัยวุฒิ พิชะกุล. เรื่องเดิม. หน้า 58.

ตารางที่ 6 ตัวอย่างพระพุทธรูปหินอ่อนและหล่อโลหะ ศิลปะพม่าแบบมณฑลพะโล่ ที่พบใน
บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474

ที่	ชื่อพระพุทธรูป	สถานที่			ปีที่สร้าง	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ	จังหวัด		
1	พระพุทธรูปหินอ่อนวัด ควนปรัง 3 องค์	ท่ามิหรำ	เมือง	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
2	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดโลกคีรี 3 องค์	ตำนาน	เมือง	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
3	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดโพธิ ตำนาน 1 องค์	ตำนาน	เมือง	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
4	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดวิหาร เบิก 1 องค์	ลำปำ	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2451	
5	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดยาง 1 องค์	ลำปำ	เมือง	พัทลุง	พ.ศ. 2451	
6	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดท่า สำเภานือ 1 องค์	ชัยบุรี	เมือง	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
7	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดนาท่อม 1 องค์	นาท่อม	เมือง	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
8	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดปลัก ปอม 1 องค์	แม่ขรี	ตะโหมด	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
9	พระพุทธรูปหินอ่อนวัด ท่ามะเคื่อ 1 องค์	ท่ามะเคื่อ	บางแก้ว	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
10	พระพุทธรูปหล่อโลหะ วัด ตะโหมด 1 องค์	ตะโหมด	ตะโหมด	พัทลุง	พ.ศ. 2443	
11	พระพุทธรูปหล่อโลหะวัด ช่างทอง 2 องค์	นาปะขอ	บางแก้ว	พัทลุง	พ.ศ. 2443	
12	พระพุทธรูปหินอ่อนวัด ควนฝาละมี 1 องค์	ฝาละมี	ปาก พะยูน	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
13	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดป่าบอน ต่ำ 1 องค์	ป่าบอน	ป่าบอน	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	

ที่	ชื่อพระพุทธรูป	สถานที่			ปีที่สร้าง	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ	จังหวัด		
14	พระพุทธรูปหินอ่อน วัดร่มเมือง 1 องค์	ร่มเมือง	ศรีนคร- รินทร์	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
15	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดท่าลาด 1 องค์	ควนขนุน	เขาชัยสน	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
16	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดนาง หลง 1 องค์	เขาชัยสน	เขาชัยสน	สงขลา	พ.ศ. 2468	
17	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดใหม่ 1 องค์	บ่อदान	สติงพระ	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
18	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดปลัก หนู 1 องค์	ปลักหนู	นาทวี	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
19	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดภูต บรรพต 1 องค์	ชะแล้	สิงหนคร	สงขลา	รัชกาลที่ 5	
20	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดมะขาม เฒ่า 1 องค์	ระโนด	ระโนด	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
21	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดสน 1 องค์	วัดสน	ระโนด	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
22	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดบ้าน ใหม่ 1 องค์	ปริก	สะเดา	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
23	พระพุทธรูปหินอ่อนวัด แหลมฟ้อ 2 องค์	เกาะยอ	เมือง	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
24	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดวิหาร สูง 1 องค์	ชัยบุรี	เมือง	พัทลุง	รัชกาลที่ 5 - 6	
25	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดประดู่ หอม 1 องค์	ทะเลน้อย	ควนขนุน	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
26	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดควน มิตร 1 องค์	ควนมิด	จะนะ	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
27	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดท้ายยอ 1 องค์	เกาะยอ	เมือง	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	

ที่	ชื่อพระพุทธรูป	สถานที่			ปีที่สร้าง	หมายเหตุ
		ตำบล	อำเภอ	จังหวัด		
28	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดท่านาง หอม 1 องค์	น้ำน้อย	หาดใหญ่	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
29	พระพุทธรูปหินอ่อน วัดไทร ใหญ่ 1 องค์	ควนรู	รัตภูมิ	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
30	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดกงคา วดี 1 องค์	รัตภูมิ	ควนเนียง	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
31	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดคลอง แห 1 องค์	คลองแห	หาดใหญ่	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
32	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดควน เนียง 1 องค์	รัตภูมิ	ควนเนียง	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
33	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดดอน คัน 1 องค์	คูขุด	สทิงพระ	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
34	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดดีหลวง นอก 1 องค์	ชิงโค	สิงหนคร	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
35	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดท่าม่วง 1 องค์	รัตภูมิ	รัตภูมิ	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
36	พระพุทธรูปหินอ่อนวัด ปลักชะเมา 2 องค์	ฉาง	นาทวี	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
37	พระพุทธรูปหินอ่อนวัดศรีไชย 1 องค์	คูขุด	สทิงพระ	สงขลา	รัชกาลที่ 5 - 6	
38	พระพุทธรูปหินอ่อน วัดหัวลำ ภู 1 องค์	หัวไทร	หัวไทร	นคร ศรีฯ	รัชกาลที่ 5 - 6	

ที่มา : ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม

ภาพประกอบที่ 36 พระพุทธรูปหินอ่อน ศิลปะพม่าแบบมัณฑเลย์ วัดหัวลำภู ตำบลหัวไทร
อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช.

พระพุทธรูปหินอ่อนที่พบในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีเป็นจำนวนมาก และเนื่องจากเป็นพระพุทธรูปศิลปะพม่า พระเศียรของพระพุทธรูปจะไม่มีพระเกตุมาลา ซึ่งจะแตกต่างจากพระพุทธรูปแบบศิลปะไทย ดังนั้นบางวัดจึงนำพระพุทธรูปหินอ่อนมาซ่อมแปลงเพิ่มเติมพระเกตุมาลาบนพระเศียรก่อนที่จะนำมากราบไหว้บูชา บางวัดนำพระพุทธรูปเหล่านี้เก็บไว้อย่างมิดชิด เพราะถือว่าเป็นหินอ่อนน่าจะมีราคาแพง ถ้าประดิษฐานไว้อย่างเปิดเผยแล้วจะมีการโจรกรรม แต่บางวัดก็ถือว่าเป็นพระพุทธรูปแบบพม่าไม่ควรนำออกมาให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชา เพราะความสำนึกแห่งความเป็นเมืองขึ้นของพม่า ตามภาพลักษณ์ที่รัฐได้ปลูกฝังไว้ในตำราเรียนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา ยังอยู่ในความสำนึกของชาวบ้าน

การที่พบพระพุทธรูปหินอ่อนแบบศิลปะพม่าจำนวนมากบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เนื่องจากในสมัยนี้การเดินทางติดต่อระหว่างบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลากับประเทศพม่ากระทำได้สะดวกโดยทางเรือค้าขาย จึงทำให้ประชาชนในบริเวณนี้นิยมซื้อพระพุทธรูปหินอ่อนศิลปะพม่า มาถวายวัดมีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ประกอบกับประชาชนมีความเข้าใจว่าพระพุทธรูปหินอ่อนคือพระพุทธรูปหยกขาว¹ ซึ่งถือว่าหรือมีความเชื่อว่าเป็นสิ่งมงคลที่มีค่ามาก จึงนิยมซื้อไว้ถวายเป็นพุทธบูชาในพุทธศาสนา

2. พระพุทธรูปจำลอง ชาวบ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีความเชื่อว่าฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า มีลักษณะเหมือนกับรอยพระพุทธรูปที่พบในปัจจุบัน ภายในรอยพระพุทธรูปปรากฏลายมงคล 108 ซึ่งเป็นคติความเชื่อแบบลังกาวงศ์² ที่ชาวบ้านเชื่อกันมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังเห็นจากหลักฐานพระพุทธรูปจำลองบนเขาพะโคะ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ในสมัยอยุธยา เรียกว่า “พระพุทธรูปเขาบรรพตพะโคะ”³ และรอยพระพุทธรูปจำลองบนเขาอ้อ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง⁴ ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปมีการสืบทอดมาจนสมัยรัตนโกสินทร์ ดังเห็นได้ในปี พ.ศ. 2363 เจ้าอาวาสวัดท่าข้าม อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา ได้หล่อพระพุทธรูปจำลองนำไปประดิษฐานไว้ในถ้ำเขาจังโหล่น อำเภอรัตภูมิ

¹ สัมภาษณ์พระครูวิภาตรัตนคุณ (กระจ่าง อดุลกาโม) เจ้าอาวาสวัดหัวลำภู ตำบลหัวไทร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2545.

² สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก สมัยกรุงศรีอยุธยา. 2523. หน้า 78.

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. ประชุมพระตำราบรมราชูปถัมภ์เพื่อกลับนาสมัยอยุธยา ภาค 1. 2510. หน้า 63.

⁴ ชัยวุฒิ พิชะกุล. คติความเชื่อและพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ของวัดเขาอ้อ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง. 2540. หน้า 32.

จังหวัดสงขลา ดังจารึกอักษรขอมภาษาไทยและบาลี บนแผ่นหินชนวนสี่เหลี่ยมรูปเสมา ได้กล่าวไว้ว่า

“พระพุทธศักราชพระมหากรุณาธิคุณเจ้านี้ล่วงแล้ว ๒๓๖๓ พระวัสสา ปีมะโรงโทศก
 เหมันตฤดู เดือน ๓ ท่านวัดท่าข้ามเลื่อมใสศรัทธาในกองการกุศลได้สร้างพระพุทธรบาท
 ไว้พร้อมด้วยพระภิกษุทายก จลตองไว้เขาจึงโหล่นเป็นถิ่นมัสการแก่เทวามนุษย์กว่าจะสุด
 สิ้นพระศาสนา ปรโลก ชาญโค สลิลลว สปัญญว อุดมรูปาโรปิโยมนาโป ปิยว
 จโน พุทธ สาวกานัน สนฺติเก ฌมมฺสุณฺนโค ปณฺสมตีสปารมฺมิโยพุทฺโธโหมือนาคเตกาละ”²

การสร้างพระพุทธรบาทจำลองนิยมสร้างไว้บนภูเขาตามคติที่เชื่อถือกันมาแต่โบราณ ใน
 ช่วง พ.ศ. 2442 ถึง พ.ศ. 2474 คติการสร้างพระพุทธรบาทจำลองไว้บนภูเขาแบบดั้งเดิมก็ยังมียู่
 ดังมีการสร้างพระพุทธรบาทจำลองด้วยโลหะสำริดลงรักปิดทองไว้บนภูเขาควหาสวรรค์ เมื่อ พ.ศ.
 2470 มีจารึกบอกไว้ว่า “นายชวลิตมธุระแลนางจิม บุตรนายไก่อ๊ะ แซ่ชื้อบุตร (เขย) และ
 หลานกับญาติสนิทมิตรสหายและท่านอุปัชฌาย์ (ตุค) พร้อมใจกันสร้างพระพุทธรบาทไว้บนเขานี้
 เพื่อประโยชน์เป็นวัดถาวรชั่วกาลนาน”³ ต่อมา พ.ศ. 2471 พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺตโม)
 อดีตเจ้าคณะรองหนใต้ วัดราชาธิวาส และอดีตเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราชและภูก่ด ได้สร้าง
 พระพุทธรบาทจำลองหล่อด้วยโลหะลงรักปิดทอง นำมาประดิษฐานไว้บนไหล่เขาทองในบริเวณ
 วัดภูเขาทอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เรียกชื่อว่า “พระพุทธรบาท
 สุวรรณบรรพต” ดังจารึกไว้ที่พระพุทธรบาทจำลองว่า “พระพุทธรบาทสุวรรณบรรพต จังหวัด
 พัทลุง พ.ศ. 2471”⁴

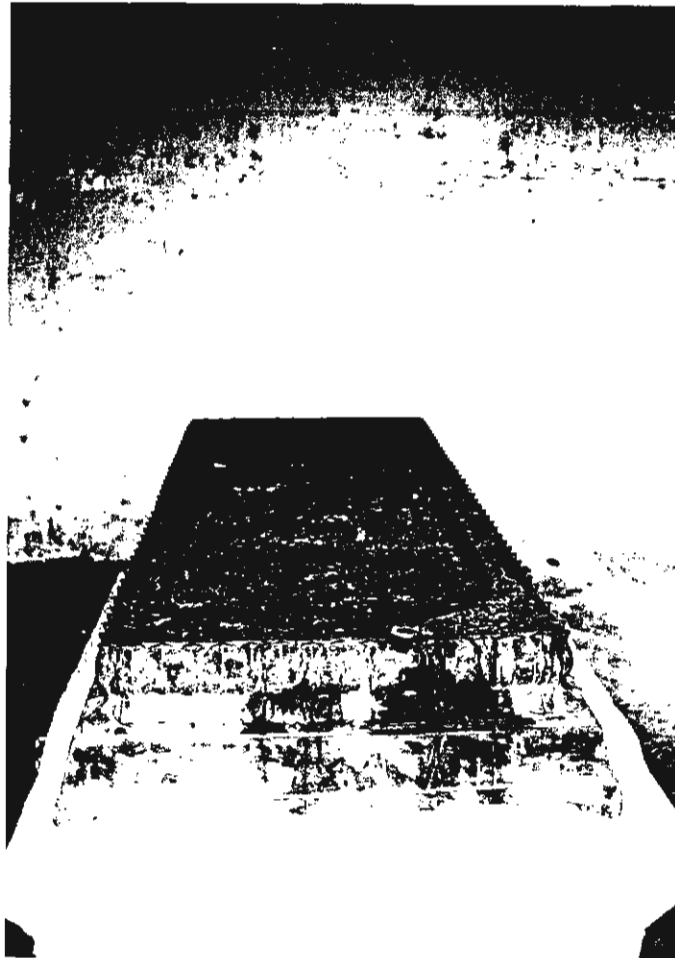
คติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรบาทนี้มีมาช้านานแล้ว จึงทำให้พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่ม
 ทะเลสาบสงขลาผูกแต่งเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองขึ้นบูชาพระพุทธรบาท ชาวบ้านเรียกว่า “ไหว้
 ลายลักษณ์” ซึ่งเชื่อกันว่าผู้ที่ไหว้ลายลักษณ์หรือพระพุทธรบาทนี้จะได้อานิสงส์มาก ดังคำกล่าวที่ว่า

¹จารึกหลักนี้ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา บัญชีเลขที่
 2405/2514 บัญชีจารึก สข/1

²นายเทิม มีเต็ม อ่านและแปล นายประสาร บุญประคอง ตรวจแก้

³ชัยวุฒิ พิชะกุล. จารึกภาษาไทยในจังหวัดพัทลุง. 2530. หน้า 49.

⁴เรื่องเดิม. หน้า 51.

ภาพประกอบที่ 37 พระพุทธรูปจำลองหล่อด้วยโลหะ วัดภูเขาทอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดตโม) เจ้าคณะมณฑล นครศรีธรรมราช สร้างไว้เมื่อ พ.ศ. 2471.

“ใครให้ว้ายลักษณ์ ได้บุญมากนัก เปดหมื่นสี่พัน”¹ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวบ้านในรุ่นก่อน ๆ จดจำคำให้ว้ายลักษณ์ไว้ได้มาก ดังเห็นได้จากตัวอย่างคำให้ว้ายลักษณ์ที่ สว่าง แทนปู่² ได้รวบรวมไว้ดังนี้

อิตปิโส กะคะวา ข้าขอถวายบังคม พุทธบาทบรม ทั้งคู่เรื่องรอง
 สิบนิ้วของข้า ถวายต่างเทียนทอง ดวงเนตรทั้งสอง เรื่องรองพรรณราย
 ผมเฝ้าเกล้าเกศ ต่างดอกปทุมเมศ บัวทองรองฉาย วาจาเพราะพร่อง
 ต่างง้องกลองเสียงถวาย ดวงจิตข้าหมาย ถวายต่างดอกมณฑา พระบาททศพล
 ทั้งคู่เลิศล้ำ ปราบภูรณา มิกงจักรแก้ว พรายเพรวทอตา กงจักรโสภา
 ดวงคุมเกาทอง มินิลคุณรัตน์ พักษนีโบกบัด บาทแก้วเรื่องรอง ท้วด้านไตรภพ
 ครบทุกชั้นช่อง ลายลักษณ์เรื่องรอง พระทองเจดิล้น มีทั้งหอกแก้ว
 พระขรรค์เลิศแล้ว ขอทองพรายพรรณ มีนางชูแว่น อ่อนแอ้นเอววรรณ
 มงกุฎนุชนัน มีสร้อยสังวาลย์ ปราสาทราชวัง แทนทิพย์เคียงตั้ง
 เกยแก้วสุริยาภรณ์ ฉั่นเจดเลิศแล้ว เกยแก้วประพาฬ พัดโบกใบตาล
 พัดหางยูงทอง ดวงแก้วมณี แสงสีขาม่อง กระจ่อมเงิน กระจ่อมทอง
 ออมแก้วแววไว มีทั้งถาดเงินถาดทอง ถาดแก้วม่องใส มีจักรพรรดิตรา
 เสนาเกรียงไกร ถือธงไสว งามยิ่งยง มีฉกามา สิบหกชั้นฟ้า
 อัมรินทร์อินทร์องค์ แสนสาวชาวสวรรค์ เทวัญล้อมวง เข้าเฝ้าพระองค์
 ในทิพย์วิมาน มีพรหมโสพล สิบหกชั้นปรากฏ ล้วนแก้วสุริยาภรณ์
 ปราสาททุกชั้น ช่องชั้นวิมาน ดับมุกทุกประการ พระพรหมชมญาณ
 ทุกชั้นพรหมา มีพระอาทิตย์ พระจันทร์เรืองฤทธิ์ ชักรถไกลคลา
 เวียนรอบราศรี รัศมีรุ่งฟ้า ดวงดาวดารา ประดับเมืองสวรรค์ ทวีปใหญ่ทั้งสี่
 ทวีปน้อยอันมี นับได้สองพัน เวียนรอบจักรนันท์ เขาพระสุเมรุเจดิล้น
 หลักโลกโลกา มีเขาสัตบรรณ เวียนรอบเจดิล้น เขาแก้วเมรุมา มีสี่ชั้นคร
 อยู่หว่างบรรพตา มีเจดคองคา ธาราหลังไหล มีเขาไกรลาส เงินยวงโอภาส
 ขาวม่องประไพ วิมานพระอิศวร นารายณ์เลิศไกร เทวาไสว เข้าเฝ้าวันทา

¹ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก
 สมัยกรุงศรีอยุธยา. 2523. หน้า 79.

² สว่าง แทนปู่ ชาวบ้านหมู่ที่ 4 ตำบลเกาะจันทร์ อำเภอยะเอยวดี จังหวัด
 นครศรีธรรมราช เกิดเมื่อ พ.ศ. 2465 ปัจจุบัน (พ.ศ. 2545) ยังมีชีวิตอยู่.

ในป่าหิมพานต์ ต้นพฤกษาสาน งอกงามรจนา มีช่อแก้วอ่อน ชับช่อนบุปผา
 สุขหอมคณา ครุฑธิดาพิภพ อยู่ไม่ฉิมพลี มีพญาไก่อแก้ว นกกระเวกพรายเพรว
 กิณราภินรี ถือพวงมาลา ฟ้อนรำงามดี แยกเด้ามนารี สัตวขานขัน
 หงส์ห่านมยุรา ยุงทองปักษา ดวงมพรายพรรณ พระยานกกระหวัด
 วิจิตรแดงฉน พญาแร้งเรืองวัน ดวงมเฉิดฉาย มีพญาไกรสร ช้างแก้วกุญชร
 ม้าแก้วเพรวพราย สิ่งใดอย่างเอื้อง เสือเหลืองเสือดาย สิงหราชผาดผาย
 นางโคกลาไคล ให้ลูกกินนม กร่องเกร่งน่าชม ดวงมประไพ มีเจ็ดสระศรี
 นทีหลั่งไหล มีทั้งสระใหญ่ บัวบานคนพันธุ มีทั้งสมุทรทัย ลึกลึกกว้างใหญ่
 มัจฉาเนืองนิตย์ ปลาเงินปลาทอง ลอยล่องตามกัน มังกรจรผ้น จรเข้เหรา
 มีทั้งเต่าทอง เที้ยวว่ายลอยล่อง ในท้องคงคา มีทั้งสำเภากิน สำเภาทองพรายดา
 สำเภาแก้วโสภณ อ้นงามบรรจง ทัวด้าวไตรภพ พรรณมาจบ ลายลักษณ์พระองค์
 ประเสริฐทุกสิ่ง งามยิ่งยอระยง ในพื้นบาทบงส์ พระผู้ทรงลักษณ์ บรรจบครบห้า
 สถานโดยมี พระบาทหนึ่งกำหนด อยู่เหนือบรรพต เขาสุวรรณคีรี
 พระบาทสองชั้นศรี อยู่กรุงอยุธยา นคร พระบาทสามนั้นโสศ อยู่เขาบรมโกฏ
 ลังกาบรร พระบาทสี่ทศพล อยู่บนสิงขร ไกลเมืองนคร นพรัตน์บุรี
 พระบาทห้าประดิษฐาน อยู่ใกล้ชลธาร ย่านน้ำวาริ เป็นที่วันทา มัจฉากุมภี
 สัตวในชลธิ ยินดีอภิวันท์ พระบาทห้าแห่ง พระพุทธเจ้าสำแดง ไว้เป็นสำคัญ
 เป็นที่วันทา เทพนาถาสรพ์ มนุษย์คนธรรพ์ ครุฑธิดาขอสูรา
 พระศรีสรรเพชญ พระองค์เสด็จ โปรดโลกโลกา มีดอกบัวทอง ทั้งสองโสภณ
 ผุดจากพสุธา ร่องรับบ่อบาน ทุกอย่างพระบาท ดอกดวงปทุมมาศ
 บ่กลาดจากสถาน ที่ใดไม่สลาย พระพายพัดพาน หอมรสพวงมาลัย
 ในสถานพระองค์ หอบเอาทรายแก้ว ละอองผ่องแผ้ว มาโปรยปรายลง
 ให้ทรงราบรื่น ร่องพื้นบาทบงส์ พระเจ้าเสด็จลง ชมเล่นสลาย
 พระเสด็จยุรยาตร ดอกบัวปทุมมาศ บันดาลสูญหาย มิได้ปรากฏ
 แก่โลกหญิงชาย เขยิบอำทำลาย จะเป็นโทษทัณฑ์ ใครไหว้ลายลักษณ์
 ได้บุญมากนัก แปรหมื่นสี่พัน จะได้พบพระองค์ ผู้ทรงในธรรพ์ เป็นที่ป้องกัน
 โรคภัยบ่ราวี ผู้ใดอุทิศส่ำห้ เจริญภาวณา ทั้งหาโดยมี พันที่คณา
 พันเสนียดจัญไร กันทั้งโทษภัย โรคภัยบ่ปีทา กันเจ็บกันไข้
 พยาธิโรคา เจริญสุขา โรคภัยบ่ราวี จะได้ส่วนบุญ เฉพาะกุศล
 พุทธบาทมณี จะได้ไปสวรรค์ ในชั้นคิงสิ จักได้จุติ ในเมืองมนุษย์
 จะได้เป็นใหญ่ ในด้าวแดนไตร ในโลกโลกา เฉพาะกุศล สมภารสร้างมา

ด้วยพระบารมีเกล้า เข้าสู่นิพพาน นะปัจจะโยโหติ อะนาคะเตกาเล
 อะหังวันทามิ ทูระโต อะหัง วันทามิ ธาตุโย อะหัง วันทามิ สัพพะโส'

พระพุทธบาทจำลองในสมัยนี้แม้จะพบหลักฐานน้อย แต่ก็ยังเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นความเชื่อความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต นอกจากนี้ยังได้พบหลักฐานศาสนวัตถุอื่น ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอีกหลายอย่าง เช่น เติงประดิษฐานพระพุทธรูปวัดโคกคีรี (พ.ศ. 2451) ธรรมมาสน์และฐานรองวัดวัง (พ.ศ. 2453 - 2454) ตะโพนวัดอินทรวาส (พ.ศ. 2465) ตะโพนวัดพระเกิด (พ.ศ. 2466) สังเ็ดวัดห้วยลึก (พ.ศ. 2457) เติงประดิษฐานพระพุทธรูปวัดหรั่งแคบ (พ.ศ. 2471) ระฆังวัดประดู่หอม (พ.ศ. 2474) หีบคัมภีร์ใบลานวัดสุวรรณวิชัย (พ.ศ. 2453) เป็นต้น ศาสนวัตถุเหล่านี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ประชาชนและพระสงฆ์ได้สร้างขึ้นถวายวัดเพื่อเป็นพุทธบูชาไว้ในพุทธศาสนา ซึ่งพระสงฆ์และประชาชนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน

การสร้างและบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้กล่าวมาย่อมมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนในท้องถิ่นอย่างแนบแน่น ซึ่งพบว่าในช่วง พ.ศ. 2442 ถึง พ.ศ. 2474 เป็นช่วงสมัยที่ประชาชนเริ่มได้รับผลกระทบจากการปฏิรูปการปกครอง ทำให้วัฒนธรรมจากเมืองหลวงและการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลต่อการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง แต่อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ของประชาชนกับวัดและพระสงฆ์ก็ยังคงเป็นไปตามแบบดั้งเดิม คือ ประชาชนให้ความเคารพนับถือพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและการพัฒนาพระสงฆ์มีหน้าที่อบรมสั่งสอนศีลธรรม จริยธรรม และชี้แนะทางการดำเนินชีวิตที่ดีแก่ประชาชนทั่วไป ส่วนประชาชนหรือชาวบ้านก็มีหน้าที่คอยบำรุงรักษาพระสงฆ์และวัดในพุทธศาสนา ให้สามารถดำรงอยู่เป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจและเป็นแหล่งขัดเกลาจิตใจ บ่มเพาะนิสัยอันดีงามแก่ชุมชน เพราะฉะนั้นการสร้างและบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุดังกล่าวมา ประชาชนและพระสงฆ์ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาต่างถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องร่วมมือกัน สร้างสรรค์ให้มั่นคงแข็งแรงและสวยงาม โดยประชาชนบริจาคทรัพย์หรือแรงงาน ส่วนพระสงฆ์ชักนำประชาชนในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อให้ประชาชนได้ร่วมสร้างบุญกุศลและร่วมจรโลงพุทธศาสนาสืบต่อไป

3. รูปเหมือนของพระภิกษุ ในสมัยก่อนไม่นิยมในการปั้นหรือหล่อรูปเหมือนของพระภิกษุ เพราะถือว่าเป็นสิ่งไม่สมควรหรือจะทำให้เกิดอัปมงคลแก่ผู้นั้นได้ โดยเฉพาะความเชื่อทาง

'สว่ง แทนปู. หนังสือเรื่องไหว้ลายลักษณ์อักษร ถก แจก. ม.ป.ป. หน้า 12 - 15.

ไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการทำคุณไสย ซึ่งจะสามารถทำกับรูปเหมือนนั้นได้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่นิยมสร้างรูปเหมือนแทนบุคคลไว้กราบไหว้บูชา ในส่วนของพระภิกษุสงฆ์หรือบุคคลที่ล่วงลับไปแล้วจะนิยมสร้างเป็นรูปเจดีย์เล็ก ๆ ชาวบ้านภาคใต้เรียกว่า “บัว” ไว้เป็นอนุสาวรีย์และเป็นที่เก็บอัฐิของผู้ตายสำหรับกราบไหว้บูชา ซึ่งจะพบทั่วไปตามวัดต่าง ๆ

ต่อมาเมื่อคตินิยมทางศิลปะการสร้างรูปเหมือนของพระภิกษุหรือบุคคลจากชาติตะวันตกได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทยอย่างน้อยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา และมีอิทธิพลมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 – 7 อิทธิพลการสร้างศิลปะแบบรูปเหมือนจริงของชาติตะวันตกก็ได้เข้ามามีอิทธิพลอยู่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้เริ่มเกิดมีการปั้นหล่อรูปเหมือนของพระภิกษุที่เป็นที่เคารพบูชาของชาวบ้านไว้สำหรับกราบไหว้บูชาแทนตัว จากการสำรวจพบว่าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เริ่มมีการปั้นรูปเหมือนพระภิกษุขึ้นครั้งแรกที่วัดจะทิ้งพระ อำเภอสตงขลา จังหวัดสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2470 ปั้นเป็นรูปเหมือนของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) อดีตเจ้าคณะแขวงจะทิ้งพระ (ปะท่า) ซึ่งเป็นพระเถระที่ชาวบ้านให้ความเคารพอย่างสูง ดังที่ เพียร นมะมาตร ได้ระบุไว้ใน “จินตนาจาริก” ซึ่งแต่งเมื่อ พ.ศ. 2470 ว่า “ท่านล่วงลับดับกายยังไว้ชื่อ ไว้ฝีมือไว้นานลูกหลานเห็น รูปหล่อแทนท่านนั่งเหมือนยังเป็น ไม่ว่างเว้นคนผู้มานูชา”¹

ส่วนในจังหวัดพัทลุงก็มีการสร้างรูปเหมือนของพระด้วง ปุณฺณสุโร รองเจ้าอาวาสวัดเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง ไว้ภายในอุโบสถ เมื่อ พ.ศ. 2471 ดังจารึกที่ฐานรูปปั้นระบุไว้ว่า “รูปพระด้วงทำเมื่อ พ.ศ. 2471” การที่ชาวบ้านตำบลเขาเจ็ยก สร้างรูปปั้นพระด้วง ปุณฺณสุโร ซึ่งเป็นรองเจ้าอาวาสแต่ไม่สร้างรูปพระแทน พรหมสุโร เจ้าอาวาสวัดเขาเจ็ยก อันนี้ก็เนื่องมาจาก พระด้วง ปุณฺณสุโร เป็นพระภิกษุที่ร่วมมือกับชาวบ้านช่วยกันสร้างอุโบสถและบูรณะวัดหลายอย่างจนชาวบ้านเกิดความสำนึกให้ความเคารพบูชาพระด้วงมาโดยตลอด จึงได้ร่วมใจกันปั้นรูปพระด้วงไว้เป็นอนุสาวรีย์ในฐานะที่ได้สร้างคุณประโยชน์ไว้ในพุทธศาสนา

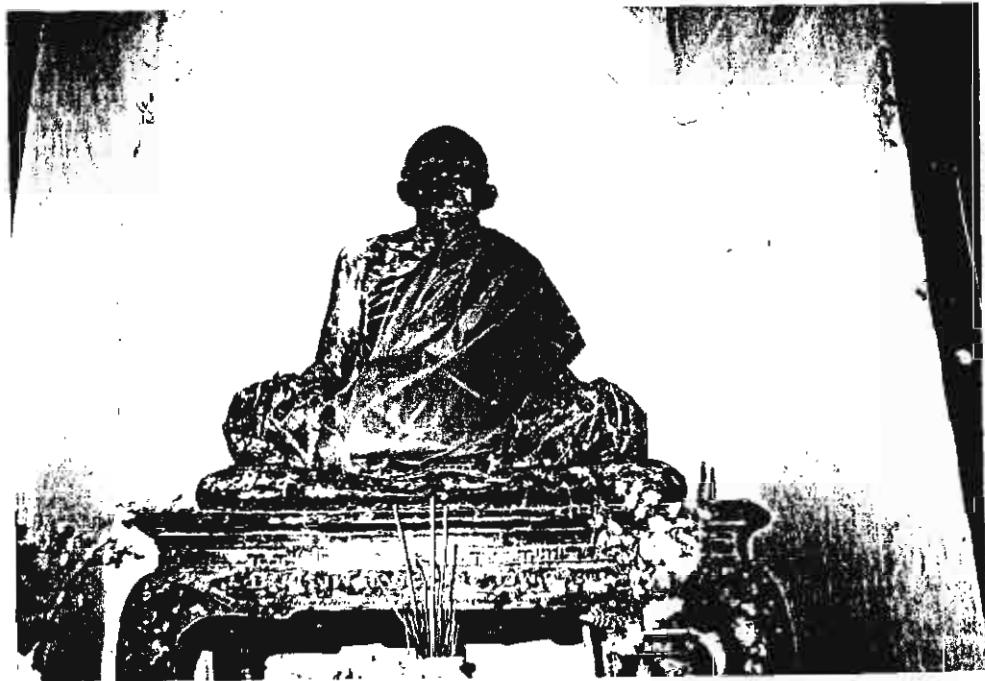
ต่อมาในปี พ.ศ. 2477 พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺโดโม) เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช วัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ ได้ให้ช่างหล่อรูปเหมือนของท่านเองนำมาประดิษฐานไว้ที่วัดกุฎาทอง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เพื่อไว้เป็นอนุสรณ์ในการสร้างโรงเรียนและสร้างวัดกุฎาทอง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ที่ฐานรูปหล่อมีจารึกไว้ว่า “ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๒๓ หล่อ พ.ศ. ๒๔๗๗” (พ.ศ. 2423 หมายถึงปีที่เกิดของท่าน พ.ศ. 2477 หมายถึงปีที่หล่อรูปเหมือน)

¹เพียร นมะมาตร. “จินตนาจาริก”, ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเพียร นมะมาตร ณ ฌาปนสถานเทศบาลเมืองนราธิวาส วันที่ 7 พฤษภาคม 2520. หน้า 71.

ภาพประกอบที่ 38 รูปเหมือนของพระด้วง ปญฺญสโร รองเจ้าอาวาสวัดเขาเจ็ยก ตำบล
 เขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ปั้นด้วยปูนขาว เมื่อ พ.ศ. 2471 ประดิษฐาน
 ภายในอุโบสถวัดเขาเจ็ยก.

การสร้างรูปเหมือนของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ซุ) พระค้ำว ปุณฺณสุโร และพระธรรมวโรคม ((เซ่ง อุตฺตโม) ดังได้กล่าวมานี้ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการปรับเปลี่ยนคตินิยมในการปั้นหรือหล่อรูปเหมือนของพระภิกษุขึ้นไว้สำหรับให้ชาวบ้านได้กราบไหว้บูชาสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน

ภาพประกอบที่ 39 รูปเหมือนพระธรรมวโรคม (เซ่ง อุตฺตโม) เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช และภูเกิด หล่อด้วยโลหะ เมื่อ พ.ศ. 2477 ประดิษฐานภายในวัดภูเขาทอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง.

2. การปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474

การปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อน พ.ศ. 2442 มีลักษณะการปกครองและการแต่งตั้งสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ยังคงเป็นไปตามแบบอย่างการปกครองคณะสงฆ์สมัยอยุธยา คือ เมืองพัทลุง มีพระครูกาแก้วเป็นสังฆราชาปกครองดูแลคณะสงฆ์ทั้งหมด มีเจ้าคณะรอง 5 ตำแหน่ง ได้แก่ พระครูการาม พระครูกาชาติ พระครูกาเดิม พระครูธรรมจักร และพระครูธรรมโฆษา¹ แต่หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์) ได้ระบุงการปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองพัทลุงไว้ว่า

คณะสงฆ์ คือ ตำแหน่งสมณศักดิ์ มีพระครูอุริยสังวรเป็นเจ้าคณะเมือง มีเจ้าคณะรอง ๔ รูป คือ พระครูกาแก้ว ๑ พระครูการาม ๑ พระครูกาชาติ ๑ พระครูกาเดิม ๑ นอกจากนี้สำหรับสวดพิธี เป็นตำแหน่งเจ้าเมืองตั้ง ๔ รูป คือ พระครูธรรมจักร พระครูธรรมโฆษา ๑ พระครูอินทโมฬี ๑ (เจ้าคณะป่าแก้วโบราณ) พระครูเทพโมฬี ๑ สวดพิธีต่าง ๆ มีพิธีตรุษ พิธีสารท ๓ ปี มีอาฎานาหน ๑ คือเว้นปี ๑ มีอาฎานาปี ๑ สลับกันไป²

ตำแหน่งเจ้าคณะเมืองพัทลุงจะมีการเปลี่ยนแปลงจากพระครูกาแก้วเป็นพระครูอุริยสังวร ประมาณสมัยรัชกาลที่ 4 เพราะในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าคณะเมืองยังเป็นพระครูกาแก้วอยู่เหมือนเดิม ส่วนหัวเมืองสงขลามีพระครูรัตนโมลีเป็นสังฆราชาปกครองดูแลคณะสงฆ์ทั้งหมด มีเจ้าคณะรอง 2 ตำแหน่ง ได้แก่ พระครูญาณโมลี และพระครูธรรมโมลี³ ต่อมาในปี พ.ศ. 2441 การปกครองคณะสงฆ์มณฑลนครศรีธรรมราช ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง ไม่ค่อยเป็นระเบียบเรียบร้อย เนื่องจากขาดพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงคุณความรู้ที่จะเป็นหัวหน้าคณะสงฆ์อยู่หลายตำแหน่ง ดังนั้นทางคณะสงฆ์ส่วนกลางจึงได้ส่งพระรัตนมุณี (แก้ว) วัดไชยพลกษมาลา⁴ ออกไปเป็นเจ้าคณะเมืองนครศรีธรรมราช และจัดการปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลนครศรีธรรมราชเสียใหม่ โดยได้จัดแบ่งการปกครองคณะสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราช

¹กรมศิลปากร. ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. 2517. หน้า 188.

²หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์). พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 66 - 67.

³กรมศิลปากร. เรื่องเดิม.

⁴พระรัตนมุณี (แก้ว) ต่อมาได้รับสมณศักดิ์ที่พระราชกระวี และพระธรรมเจดีย์ตามลำดับ เป็นเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนฯ.

ออกเป็น 29 คณะ แต่ละคณะมี 10 วัดบ้าง มากกว่า 10 วัดบ้าง น้อยกว่า 10 วัดบ้าง แล้วแต่แขวงหนึ่ง ๆ จะมีวัดมากวัดน้อย แขวงหนึ่ง ๆ ตั้งเจ้าคณะแขวงเป็นผู้ปกครองดูแลทั้งหมด 29 คณะ หรือ 29 แขวง แล้วแบ่งให้พระครูกาชาติ 8 คณะ พระครูคาเดิม 7 คณะ พระสมุห์สี (แทน) พระครูกาแก้ว 7 คณะ พระปลัดม้วย (แทน) พระครูการาม 7 คณะ¹

เมืองสงขลาตั้งเจ้าคณะแขวง 16 คณะ เมืองจะนะ 2 คณะ เมืองเทพา 1 คณะ แล้วมอบให้พระครูรัตนโมฬี 11 คณะ ให้พระครูญาณโมฬี 8 คณะ ส่วนเมืองพัทลุงแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 11 คณะ มอบให้พระครูกาชาติ 6 คณะ พระครูการาม 5 คณะ และได้ตั้งให้พระปลัดเอียด วัดอนุราธารามแขวงเมืองพัทลุงอยู่ในตำแหน่งพระครูอริยสังวร และยังให้ว่าที่พระครูมณฑลกิจย์ปาฎิกร ปลัดมณฑลนครศรีธรรมราช ให้ดูแลตรวจการคณะหัวเมืองพัทลุง²

การออกมาจัดการปกครองคณะสงฆ์ของพระรัตนมุนี (แก้ว) ในครั้งนี้ทำให้คณะสงฆ์มณฑลนครศรีธรรมราชเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น ซึ่งเป็นที่พอพระราชหฤทัยของรัชกาลที่ 5 มากดังมีกระแสรับสั่งถึงสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2442 ตอนหนึ่งว่า

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๕๒/๑๘๕๔ ลงวันที่ ๒๓ เดือนนี้ ส่งรายงานแลบาญชีวัดที่พระรัตนมุนีได้จัดเป็นคณะในมณฑลนครศรีธรรมราช เธอแลกรมหมื่นวชิรญาณ เห็นเป็นแบบแผนอันดีควรจะจัดให้เหมือนกันทั่วทุกมณฑล แลควรให้ผู้ช่วยการศึกษาจัดการให้ตลอดไปด้วยนั้นได้ตรวจดูตลอดแล้วเห็นว่าพระรัตนมุนีทำดีด้วยความอุสาหเป็นอันมาก วิธีที่พระรัตนมุนีจัดนี้ได้ทราบมาช้านานแล้ว เข้าใจว่าเป็นคำสั่งจากกระทรวง บัดนี้ได้ความว่ากระทรวงพึงทราบ ก็ยังเป็นความดีของพระรัตนมุนีมากขึ้น เพราะตัดหางปล่อยไป ก็จัดการได้เรียบร้อยควรจะเป็นแบบอย่างแก่หัวเมืองอื่น ๆ ต่อไป³

ต่อมาในปี พ.ศ. 2442 พระรัตนธัชมุนี (ม่วง รัตนธโช) เมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระสิทธิธรรมมุนี (ม่วง รัตนธโช) ผู้อำนวยการศึกษาและเจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราชได้ออกมาจัดการศึกษา และการศาสนา หัวเมืองในมณฑลนครศรีธรรมราช การจัดการปกครองคณะสงฆ์ในครั้งนี่ยังคงจัดแบบเดียวกับที่พระรัตนมุนี (แก้ว) ได้จัดไว้ คือเมืองนครศรีธรรมราช มีพระ

¹กรมศิลปากร. เอกสารราชการมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยที่เจ้าพระยาบรมราช (ปิ่น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ร.ศ. 115 - 125 (พ.ศ. 2439 - พ.ศ. 2449). 2520. หน้า 368.

²เรื่องเดิม. หน้า 374 - 375.

³เรื่องเดิม. หน้า 370.